

The background is a vibrant, abstract collage of various shapes, colors, and patterns. It includes circles, triangles, and organic forms in shades of blue, orange, red, and grey. Some elements resemble stylized human figures or architectural structures. The overall composition is dynamic and layered.

Elisabet Van Wymeersch
& Bert De Munck (red.)

GOD IN DE WELVAARTS- STAAT

**RELIGIEUS EN LEVENSBESCHOUWELIJK
GEÏNSPIREERDE SOLIDARITEIT
IN VLAANDEREN**

acco

GOD
IN DE
WELVAARTS-
STAAT

Elisabet Van Wymeersch
& Bert De Munck (red.)

GOD IN DE WELVAARTS- STAAT

RELIGIEUS EN LEVENSBESCHOUWELIJK
GEÏNSPIREERDE SOLIDARITEIT
IN VLAANDEREN

acco

Eerste editie: 2024

Gepubliceerd door

Acco cv, Sluisstraat 10, 3000 Leuven, België

E-mail: uitgeverij@acco.be - Website: www.acco.be

Voor Nederland

Acco Uitgeverij, Westvlietweg 67 F, 2495 AA Den Haag, Nederland

E-mail: info@uitgeverijacco.nl - Website: www.accouitgeverij.nl

Omslagontwerp: Frisco

Zetwerk: Xpair

© 2024 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cv), Leuven (België)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft geprobeerd alle rechthebbenden voor het copyright op te sporen. Mogelijk is dat niet overal gelukt. Wie toch denkt rechten te kunnen doen gelden, kan contact opnemen met de uitgever.

INHOUD

INLEIDING	9
Inhoud	11
Doelgroepen	12
Enkele kernconcepten	13
Leeswijzer	15
DEEL I	
Inzicht in het religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsveld in Vlaanderen	17
1. RELIGIEUZE SOLIDARITEIT EN DE WELVAARTSSTAAT	19
Kerk en Staat in de negentiende eeuw	21
De impact van religie op de welvaartsstaat	22
Wijzigende plek van religie in de samenleving	24
Een welvaartsregime onder druk	26
Besluit	29
2. RELIGIEUS EN LEVENSBESCHOUWELIJK VLAANDEREN	33
Erkende religies	35
Niet-erkende religies	36
3. HET LEVENSBESCHOUWELIJK GEÏNSPIREERDE SOLIDARITEITSVELD IN VLAANDEREN	39
Religieuze solidariteit in beeld brengen	41
Religie	42
Solidariteit	46
Organisatie	48
Locatie	52
Besluit	56

4. HOE KIJKEN RELIGIEUS EN LEVENSBESCHOUWELIJK GEÏNSPIREERDE ORGANISATIES NAAR SOLIDARITEIT?	59
Solidariteit in een moderniserende samenleving	61
Een samenleving in transformatie	64
Religieuze en levensbeschouwelijke opvattingen van solidariteit	65
Besluit	76
5. RELIGIEUS GEÏNSPIREERDE SOLIDARITEIT IN RELATIE MET DE STAAT: EEN GESCHIEDKUNDIG PERSPECTIEF	79
1945-1965	81
1965-1975	86
1975-1985	89
Besluit	93
6. EEN RELATIE ONDER SPANNING	97
De geschiedenis meenemen	99
Een relatie onder spanning	102
Besluit	112

DEEL II

Handvatten voor complementaire samenwerkingen met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven	117
---	-----

7. SAMENWERKEN IN EEN DIVERS LEVENSBESCHOUWELIJK GEÏNSPIREERD SOLIDARITEITSLANDSCHAP	119
Coördinatie	122
Levensbeschouwelijke uitwisseling	126
Mogelijke samenwerkingsvormen	130
Besluit	134

8. NAVIGEREN TUSSEN DE WERKVLOER EN HET WERKVELD: OMGAAN MET LEVENSBESCHOUWING VOOR EERSTELIJNSWERKERS	137
Jezelf bevragen	139
De 'ander' bevragen	141
Je netwerk bevragen	144
Besluit	146
9. COMPLEMENTARITEIT VIA JOUW BELEID: ENKELE HANDVATTEN	149
Een reflexieve houding als fundament	152
Inzicht in het religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitslandschap	154
Gewenste verhoudingen scherpstellen	157
Struikelblokken in je beleid opsporen	159
Tot slot: een pleidooi voor pragmatisme	162
DANKWOORD	164
INZICHT IN HET ONDERZOEK	167
MEER LEZEN?	177
LEXICON	179
BIBLIOGRAFIE	185
AUTEURSOVERZICHT	191

Inleiding

Waar komen mensen terecht wanneer ze financiële, sociale of mentale ondersteuning zoeken? Wellicht denk je dan al snel aan allerlei publieke instanties zoals de Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW's) of aan de Centra voor Algemeen Welzijnswerk (CAW's). Misschien dacht je eerder aan meer informele vormen van steun, zoals bepaalde initiatieven rond voedselhulp of kledijbedeling. In onze samenleving zijn er tal van organisaties die, al dan niet in samenwerking met de overheid, instaan voor solidariteit, armoedebestrijding, jeugdhulp, psychisch welzijn, zorg, enzovoort. Al deze hulpverleningsinitiatieven samen – publiek en privaat, formeel en informeel – vormen de basis voor het sociale welvaartssysteem in Vlaanderen.

Religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven zijn een belangrijk onderdeel van deze welvaartsmix. Je vindt ze in alle maten en vormen. Historisch gezien waren dat vooral katholiek geïnspireerde initiatieven die van ver of dichtbij een band hadden met de Rooms-Katholieke Kerk. In Vlaanderen is er tot op vandaag een uitgebreid netwerk aanwezig van allerlei katholieke organisaties. Sommige daarvan zijn groot en gevestigd, denk bijvoorbeeld aan de Broeders van Liefde of aan Caritas.

Maar evengoed steunt ons welvaartsregime op kleinere, meer recente en vaak ook wat meer informele religieuze solidariteitsinitiatieven. Dat kan bijvoorbeeld gaan over een vzw die zich op islamitische waarden baseert om humanitaire hulp te voorzien in het buitenland en voedselpakketten aan te bieden aan lokale mensen die daar nood aan hebben. Of over kerkgemeenschappen waarbij leden een tiende van hun

inkomen afstaan aan de kerk, zodanig dat die het geld kan verdelen onder de leden die dat het hardste nodig hebben.

Vooraf de meer recente, kleinere, niet-katholieke religieuze solidariteitspraktijken stoten wel eens op argwaan bij lokale overheden en mensen die geen voeling hebben met religie. Zijn ze wel te vertrouwen? Willen ze mensen wel echt helpen, of zijn ze er enkel op uit hen te bekeren? Is religieuze inspiratie niet iets van het verleden? En is de hulp die ze bieden wel structureel genoeg? Omgekeerd staan die nieuwe initiatieven ook niet automatisch te springen om met publieke instellingen of seculiere organisaties samen te werken. Sommige zouden dat graag doen, andere blijven liever onafhankelijk. Men wil geen controlerende pottenkijkers of men vreest zich te veel te moeten aanpassen aan de seculiere logica van de overheid.

Wederzijdse argwaan kan samenwerkingen tussen religieuze en niet-religieuze actoren in de weg staan. En ook daar waar er wel sprake is van samenwerking, bijvoorbeeld wanneer OCMW's cliënten doorverwijzen naar religieus geïnspireerde initiatieven, gaat de samenwerking soms gepaard met spanningen.

Toch toont eerder onderzoek aan dat sommige doelgroepen makkelijker de weg vinden naar levensbeschouwelijk geïnspireerde hulpinitiatieven dan naar het aanbod van gevestigde, meer in het geseculariseerde welvaartsregime ingebedde instellingen en organisaties. De aandacht voor spirituele noden en de vaak meer holistische aanpak van levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven spreken sommige mensen net aan. Ook zijn de kleinere, minder formele levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven vaker laagdrempelig; de uren waarop ze bereikbaar zijn, soms flexibeler; de taal waarin mensen geholpen worden, toegankelijker. Religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven zouden in dat opzicht in sommige gevallen een complementaire partner kunnen zijn voor professionele, niet-religieuze hulpverleners en lokale overheden die er niet altijd in slagen bepaalde doelgroepen te bereiken of hen de hulp aan te bieden die ze nodig hebben.¹

INHOUD

Dit handboek wil je meer vertrouwd maken met de aard en de werking van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven, en wil de mogelijkheden en drempels om ermee samen te werken in kaart brengen. We geven extra duiding bij de context waarin samenwerkingsmoeilijkheden ontstaan, en reiken handvatten aan om die waar mogelijk te verhelpen.

Een leidend principe daarbij is de zoektocht naar wederzijdse verrijking. We gaan op zoek naar manieren om dialoog te stimuleren en reiken vormen van samenwerking aan waar beide actoren sterker van worden. In de vakliteratuur wordt dat streven naar wederzijdse verrijking en complementariteit ook **postseculiere toenadering** genoemd: de bereidheid om samen cruciale sociale kwesties aan te pakken en daarbij de meerwaarde van verschillende meningen rond religie en levensbeschouwing op te zoeken en te leren appreciëren.²

In dit handboek stellen we de volgende vragen voorop:

- Hoe ziet het levensbeschouwelijke landschap in Vlaamse steden eruit?
- Welke solidariteitspraktijken organiseren levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven?
- Wat is de relatie van deze initiatieven met lokale overheden, publieke instellingen zoals het OCMW en andere middenveldorganisaties?
- Is een complementaire samenwerking mogelijk, en zo ja, onder welke voorwaarden?
- Wanneer blijken de verschillen in aanpak en visie toch onoverbrugbaar?

Om deze vragen te beantwoorden baseren we ons op historisch en sociaalwetenschappelijk onderzoek dat plaatsvond binnen het **Soligion-project**. Vier jaar lang, van oktober 2020 tot september 2024, hebben onderzoekers van verschillende universiteiten samengewerkt met levensbeschouwelijk geïnspireerde middenveldorganisaties, maatschappelijk werkers en beleidsmakers om een beter zicht te krijgen op religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteit in Vlaanderen. Doordat het onderzoeksteam interdisciplinair was samengesteld, hebben verschillende disciplines een inbreng gehad: sociologie, geschiedenis, sociaal werk en politieke filosofie. Er was in het onderzoek niet alleen ruimte voor het heden en het verleden, maar ook voor conceptuele en normatieve vragen.

We gingen op zoek naar de plekken waar religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven al in interactie gaan met lokale overheden en niet-religieuze sociale organisaties, en onderzochten de spanningsvelden die tijdens deze interacties naar boven komen. Daar waar interacties niet vlot verlopen, zochten we naar manieren om drempels weg te werken en de complementariteit tussen religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven, lokale overheden en niet-religieuze sociale organisaties te versterken. In samenwerking met een zestigtal partners uit Vlaamse en lokale overheden, koepelorganisaties, religieuze en levensbeschouwelijke organisaties en expertisecentra ontwikkelden we verschillende instrumenten die deze complementaire werking moeten stimuleren. Dit handboek vormt een van deze instrumenten. Ben je na het lezen van dit boek geprikkeld om ook de andere instrumenten te gebruiken? Dan kan je meer informatie terugvinden in de bijlagen van dit handboek.

DOELGROEPEN

In dit boek richten we ons op drie doelgroepen:

- **De eerstelijnswerker:** alle terreinwerkers, brugfiguren, vrijwilligers en maatschappelijk werkers die in hun job op zoek zijn naar een manier om het met cliënten over religie, levensbeschouwing of spiritualiteit te hebben en de samenwerking met religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven te verbeteren.
- **De beleidsmaker:** deze categorie definiëren we ruim. We richten ons op beleidsmakers van lokale, regionale en nationale overheden, en op beleidsmakers in sociaalwerkorganisaties die verder willen nadenken over religie-gerelateerde gevoeligheden en bereid zijn te zoeken naar betere vormen van samenwerking en complementariteit.
- **Docenten, studenten, onderzoekers en andere lezers** die in de thema's religie en solidariteit interesse hebben. We richten ons in dat verband in het bijzonder op mensen in onderwijsinstellingen.

ENKELE KERNCONCEPTEN

Vooraleer we dieper duiken in het Vlaamse levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsveld en zijn geschiedenis, verduidelijken we eerst enkele kernconcepten.

RELIGIEUS OF LEVENSBESCHOUWELIJK GEÏNSPIREERD INITIATIEF

We spreken van religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven wanneer die openlijk uitgaan van of door de initiatiefnemers expliciet verbonden worden aan een religieuze of levensbeschouwelijke traditie. In het geval van religie verwijst de levensbeschouwing naar een transcendente, bovennatuurlijke dimensie.

Deze initiatieven kunnen op verschillende manieren verbonden zijn met de levensbeschouwelijke traditie, gemeenschap en instituties. De relatie kan heel duidelijk en formeel zijn, maar net zo goed beperkt tot 'geïnspireerd zijn door' of 'werken in de traditie van'. De organisaties kunnen een lange geschiedenis hebben en sterk geïnstitutionaliseerd zijn in het welvaartsregime, of ze kunnen recenter zijn en daardoor vaak ook informeler en minder gestructureerd werken.

SOLIDARITEITSINITIATIEVEN

Onder solidariteit verstaan we de bereidheid om met elkaar te delen, vaak vanuit een gevoel van verbondenheid. Dat kan vele vormen aannemen. Mensen kunnen met elkaar solidair zijn door elkaar materiële of financiële steun te bieden. Maar solidariteit laat zich daartoe niet beperken en kan zich ook uiten door tijd vrij te maken, een goed gesprek te voeren, samen te zoeken naar oplossingen en doorverwijzing, door aan elkaar te denken of door er op een betrokken manier voor elkaar te zijn. We hebben bewust gekozen voor een open definitie van solidariteit. We willen op die manier ruimte laten voor verschillende invullingen en alternatieve termen.

Levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven hebben mogelijk een visie die sterk kan verschillen van de definitie van solidariteit binnen gevestigde welvaartsstaatsinstellingen. Ze kunnen solidariteit bijvoorbeeld minder beperken tot materiële hulp en, vanuit een meer holistische visie, ook verbinden aan mentale en spirituele noden.

In dit handboek kijken we in het bijzonder naar religieuze of levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatieven die door collectieve actie ondersteuning en diensten bieden aan mensen in kwetsbare posities.³ Hoewel solidariteitsinitiatieven vaak door professionele organisaties worden opgezet, nemen we ook de acties en diensten van informele groepen mee. Verder focussen we enkel op solidariteitsinitiatieven met een min of meer duurzaam karakter, dus geen eenmalige acties of zeer kortlopende diensten.

WELVAARTSREGIME

De term 'welvaartsstaat' doet bij velen wel een belletje rinkelen. Hij verwijst naar een overheid die zich verantwoordelijk stelt voor de bescherming van burgers en hun welvaart. Maar in België zien we dat ons solidariteitssysteem zich niet laat beperken tot de overheid. Heel wat diensten en organisaties in de samenleving nemen samen de sociale bescherming van burgers op zich. Daar vallen ook religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde diensten en organisaties onder. Vandaar dat we de term 'welvaartsstaat' waar het mogelijk is vermijden en de term 'welvaartsregime' zullen gebruiken.

Het welvaartsregime garandeert dat burgers naast politieke en burgerrechten ook sociale rechten opnemen. Die rechten worden in principe gerealiseerd door het voorzien van vervangingsinkomens zoals pensioen, kinderbijslag of werkloosheidsuitkering, maar ook door maatschappelijke dienstverlening in de vorm van materiële, sociale, geneeskundige of psychologische ondersteuning.

Sociale bescherming en solidariteit worden in welvaartsregimes gerealiseerd door een mengeling van actoren. We kunnen daarom ook spreken van een 'welvaartsmix'. Deze mix omvat naast de lokale en andere overheden ook middenveld- en welzijnsorganisaties, marktactoren zoals private zorgverzekering, families en gezinnen.

LEESWIJZER

Het handboek is opgedeeld in twee delen. **Hoofdstukken 1 tot en met 6** geven inzicht in het religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsveld in Vlaanderen. We verkennen de grote diversiteit aan religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatieven en beschrijven de verschillende manieren waarop die samenwerken met lokale overheden, publieke instellingen en niet-religieuze middenveldorganisaties. We benoemen ook de mogelijke spanningen die tijdens deze samenwerkingen ontstaan.

Voortbouwend op de inzichten uit de vorige hoofdstukken, reiken **hoofdstukken 7 tot en met 9** handvatten aan voor de verschillende doelgroepen. We starten met een overzicht van mogelijke samenwerkingsvormen tussen religieuze en niet-religieuze actoren in het welzijnsveld. Daarnaast geven we tips aan eerstelijns werkers en beleidsmakers over hoe een complementaire werking opgezet kan worden met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven.

Noten

- 1 Zie onder meer: Dierckx, D., Vranken, J., & Kerstens, W. (2009). *Faith-based organisations and social exclusion in European cities: National context reports*. Acco; van den Toorn, J., Davelaar, M., Hamdi, A., Reches, L., & van Keulen, M. (2020). *Omvang en karakter van de maatschappelijke activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam*. Verwey-Jonker Instituut; Swyngedauw, K. (2019). Informele netwerken als welzijnsactoren rond verborgen thuisloosheid in het Brussels Gewest. In M. Schrooten, R. Thys, & P. Debruyne (Eds.), *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap* (pp. 195-201). Politeia.
- 2 Zie Cloke, P., & Beaumont, J. (2013). Geographies of postsecular rapprochement in the city. *Progress in Human Geography*, 37(1), 27-51.
- 3 In de internationale literatuur spreekt men over FBO's (Faith Based-Organizations); wij kiezen om twee redenen ervoor om deze term niet te gebruiken: (1) deze term gaat te veel uit van een christelijke en Amerikaanse context en (2) neigt ertoe om enkel te focussen op initiatieven met een aparte, formele organisatiestructuur (waardoor heel wat religieus geïnspireerde solidariteit buiten beeld blijft). Voor een uitgebreide argumentatie en discussie over definitie en concepten zie Maes, S., Schrooten, M., Raeymaeckers, P., & Broeckaert, B. (2024). Faith-based organizations and poverty alleviation: A scoping review on definitions and terminology (2010-2021). *Journal of Religion and Spirituality in Social Work: Social Thought*, 41(3), 69-90.

**INZICHT IN HET RELIGIEUS
EN LEVENSBESCHOUWELIJK
GEÏNSPIREERDE
SOLIDARITEITSVELD
IN VLAANDEREN**

DEEL I

Elisabet Van Wymeersch, Bert De Munck, Bert Broeckaert, Anke De Malsche, Silke De Troyer, Peter Heyrman, Patrick Loobuyck, Sarah Maes, Els Minne, Marjan Moris, Stijn Oosterlynck, Peter Raeymaeckers, Griet Roets, Mieke Schrooten, Dries Ver Elst, Kaat Wils

hoofdstuk 1

Religieuze solidariteit en de welvaartsstaat

Eind 2021 loopt het huurcontract van de familie van Ismail af. Door de enorme wachtlijst moet de familie niet op een sociale huurwoning rekenen, en zelfs met de hulp van een maatschappelijk werker kunnen ze geen eigenaar vinden die bereid is om aan hen te verhuren. Als laatste redmiddel neemt de familie contact op met sjeik Yusuf, die de vrijdagpreek geeft in de Khalid ibn ul-Waleed-moskee in hun buurt. Ismail en zijn familie zijn niet de eersten die bij hem aankloppen met een hulpvraag. Yusuf ziet het als een verplichting voor zijn gemeenschap om te zorgen voor mensen in nood en biedt hen aan om in de gebedsruimte in de kelder van de moskee te verblijven. De familie vindt er een keuken en sanitaire voorzieningen. En hoewel de ruimte niet voldoet aan de wettelijke vereisten om een gezin te huisvesten, ziet Ismails familie geen andere optie. Yusuf deelt de gelovigen mee dat de ruimte enige tijd ontoegankelijk zal zijn en vraagt hen geduld te hebben met het gebrek aan ruimte in de moskee totdat ze een betere oplossing gevonden hebben. Maatschappelijk werkers bezoeken de familie terwijl ze in de kelder verblijven. Nu de familie officieel dakloos is, komt ze hoger op de wachtlijst voor sociale huurwoningen te staan. Na twee maanden in de kelder krijgt Ismails familie toch een sociaal huurcontract aangeboden.¹

Het verhaal van Ismail maakt belangrijke dynamieken duidelijk in het Belgische welvaartsregime. Hoewel we in België sinds de Tweede Wereldoorlog verregaande solidariteitsmechanismen hebben uitgebouwd voor mensen in een maatschappelijk kwetsbare positie, toont Ismails zoektocht naar betaalbare huisvesting dat niet ieders basisnoden gelenigd kunnen worden in dit systeem. Het recht op behoorlijke huisvesting kan enkel afgedwongen worden wanneer je aan een hele reeks voorwaarden voldoet. Vervangingsinkomens volstaan vaak niet om waardig te leven en deel te nemen aan de maatschappij. En ondanks de daling in officiële armoedecijfers doen jaar na jaar meer mensen een beroep op voedselbanken.²

Religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven spelen vaak een belangrijke rol in het helpen en opvangen van mensen die door de mazen van het net vallen. Deze initiatieven bouwen op hun religieuze of levensbeschouwelijke wereldbeeld om ondersteuning te bieden aan mensen in kwetsbare posities. Dat kan gaan om gezondheidszorg voor mensen zonder wettige verblijfsvergunning, of om voedselhulp voor gezinnen met een beperkt budget. Of denk aan huiswerkbegeleiding voor kinderen in een kwetsbare situatie, of onderdak voor mensen met een verslavingsproblematiek. In het geval van Ismail biedt een religieus initiatief huisvesting aan om te vermijden dat zijn familie dakloos wordt.

Wanneer we de Belgische geschiedenis bekijken, zien we dat deze religieus geïnspireerde hulpverlening helemaal niet nieuw is. Hoewel armenzorg nooit alleen door de Katholieke Kerk gedragen werd, was ze tot de negentiende eeuw toch meestal religieus geïnspireerd. Zo werden ziekenhuizen en verzorgingstehuizen tot in de twintigste eeuw bijna volledig door katholieke zuster- of broedercongregaties bemand, en namen met de kerk gelieerde organisaties zoals het genootschap van Sint-Vincentius een belangrijk deel van de armenzorg op.

Om de plaats en de impact van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven in ons huidige welvaartsregime te begrijpen, is het cruciaal die geschiedenis te kennen. In dit hoofdstuk gaan we daarom op zoek naar de historische dynamieken die de huidige relaties tussen religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en publieke instellingen getekend hebben. We starten in de achttiende en negentiende eeuw, en beschrijven de dominantie van katholieke initiatieven in de armenzorg. Vervolgens zoomen we in op de periode waarin de welvaartsstaat werd uitgebouwd (1900-1960) en bekijken we de impact die religie heeft gehad op de specifieke vorm die ons welvaartsregime aannam. We tonen dat zelfs in tijden van ontkerkelijking en secularisatie religie een rol is blijven spelen in de publieke sfeer. Ten slotte beschrijven we hoe demografische en economische veranderingen het welvaartsregime onder druk zetten vanaf de jaren zeventig, hoe beleidsmakers met deze druk omgingen, en welke plek religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven opnamen in deze nieuwe context.

KERK EN STAAT IN DE NEGENTIENDE EEUW

Armenzorg en liefdadigheid zijn in onze contreien lange tijd grotendeels in handen geweest van de Katholieke Kerk. Tot ver in de achttiende eeuw had religie het lokale gemeenschapsleven sterk in haar greep en controleerde de Kerk een brede waaier van armenzorginitiatieven. Ondanks pogingen van stedelijke overheden om de fondsen van religieuze instellingen naar zich toe te trekken, bleven deze instituties zeer aanwezig in de armenzorg. Op het platteland waren het vaak de enige voorzieningen.

Hoewel deze dominantie vanaf het einde van de achttiende eeuw steeds vaker onder druk kwam te staan, onder meer door seculariseringsmaatregelen van keizer Josef II (1781-1789) en later het regime van de Franse revolutionairen (1793), bleef de

Katholieke Kerk alomtegenwoordig in de armenzorg, ook na de oprichting van de staat België in 1830.³

Een belangrijke reden hiervoor is de grote autonomie die de Belgische Grondwet en wetgeving voorzagen voor lokale besturen en initiatieven. Als 'nachtwakerstaat' hoorde de nationale overheid geen taken op te nemen die door lagere instanties opgenomen kunnen worden. Omdat religie zeker op het platteland een belangrijke rol bleef spelen in het dagelijkse leven van mensen, konden parochies hun liefdadigheidsinitiatieven verder uitwerken en priesters de lokale werking van armenzorg blijven sturen.⁴ Naar het principe dat sociale en politieke noden moeten worden opgelost door de actoren die het dichtste staan bij het niveau waar de noden zich voordoen, zou later verwezen worden als het **subsidiariteitsprincipe**. Het verwierf een centrale positie in de katholieke sociale leer en had een blijvende impact op de werking van ons welvaartsregime.

DE IMPACT VAN RELIGIE OP DE WELVAARTSSTAAT

De uitwerking van de Belgische welvaartsstaat, waarbij de staat de verantwoordelijkheid op zich neemt om de welvaart van zijn burgers te garanderen, vindt zijn belangrijkste wortels in de inspanningen van de negentiende-eeuwse arbeidersbeweging en kwam in een stroomversnelling als reactie op de Tweede Wereldoorlog. Denken in termen van sociale rechtvaardigheid en mensenrechten kwam centraal te staan. Maar ook de dominantie van de Katholieke Kerk in de armoedezorg was een motivatie bij de uitbouw van de welvaartsstaatsmechanismen. Niet-religieuze beleidmakers meenden namelijk dat de bestaande religieus geïnspireerde beschermingsmechanismen paternalistisch waren, en niet gericht op het structureel bestrijden van armoede.

Toch kan het welvaartsregime in België niet losgekoppeld worden van katholieke principes en de solidariteitsmechanismen die in eerdere eeuwen uitgewerkt werden. Wanneer de katholieke partij in 1884 politieke macht verwierf, speelde ze een belangrijke rol in de aanpak van de zogenaamde sociale kwestie. Als reactie op de zware druk van socialistische en christendemocratische actoren binnen en buiten de

partij, en in interactie met liberale principes en initiatieven, werd in België een eerder **conservatief katholiek welvaartsregime uitgebouwd**.⁵ De sociale wetgeving bleef beperkt en de overheid speelde vooral de rol van subsidiegever. Met het subsidiariteitsprincipe in gedachten, ondersteunde ze vooral de sociale initiatieven (bv. pensioen- en ziekteverzekeringen, beroepsonderwijs ...) die het middenveld opzette. Die initiatieven waren vaak bij uitstek gezinsgericht, wat helpt verklaren waarom het huidige Belgische welvaartsregime nog steeds moeite ondervindt om mensen die afwijken van deze norm, zoals alleenstaanden of jongvolwassenen die vroegtijdig het ouderlijke huis verlaten, voldoende te ondersteunen.

Ook het streven van de katholieke sociale leer naar maatschappelijke harmonie en klassensamenwerking tekende ons welvaartsregime. Katholieke actoren zochten een derde weg tussen het zogenaamde 'bezitsindividualisme' van het liberalisme en het marxistische 'klassenconflict'. Ze vielen daarbij terug op een **corporatistische ideologie**, waarin de economie best wordt georganiseerd volgens hiërarchisch georganiseerde beroepsgroepen of corporaties. De georganiseerde werkgevers en werknemers gaan daarbij in dialoog om conflicten te vermijden of op te lossen. Deze manier van denken zit nog steeds stevig verankerd in de werking van ons welvaartsregime. Denk bijvoorbeeld aan het belang van het sociaal overleg en de collectieve arbeidsovereenkomsten.

Subsidiariteit en corporatisme boden een goede voedingsbodem voor de **verzui-ling** die tot diep in de tweede helft van de twintigste eeuw ons welvaartsregime zou tekenen. Organisaties die instonden voor dienstverlening – gaande van kranten tot sportclubs – groepeerden zich niet (enkel) op basis van sociaaleconomische status, maar (meer) op basis van hun katholieke, socialistische of liberale identiteit. Als overtuigd christen las je doorgaans bijvoorbeeld de kranten *De Standaard* of *Het Volk* en was je aangesloten bij de Christelijke Mutualiteit, ongeacht of je bandwerker was of schooldirecteur. Terwijl sociale wetgeving de armoede structureel diende aan te pakken, werden religieus geïnspireerde vormen van zorg in de welvaartsstaat geïncorporeerd via de katholieke zuil met behulp van ondersteuning door de overheid. In verschillende domeinen van de samenleving is het dienstverleningslandschap dan ook het gevolg van een machtsstrijd tussen katholieken, liberalen en socialisten. De uitkomst werd meestal een compromis, waarbij de verschillende groepen voorzieningen organiseerden volgens hun visie maar binnen grenzen die door de overheid werden opgelegd.

Ons welzijns- en zorgbeleid is met andere woorden niet alleen te wijten aan de arbeidersbeweging en veranderingen in het denken over gelijkheid en sociale rechtvaardigheid, maar is ook sterk beïnvloed door de religieuze oorsprong ervan.

WIJZIGENDE PLEK VAN RELIGIE IN DE SAMENLEVING

In de twintigste eeuw is de plek van religie in de Belgische samenleving drastisch veranderd, en dat heeft ook een impact gehad op het Belgische solidariteitsveld. Vanaf de jaren zestig werden de nauwe banden tussen tal van sociale instituties en de Rooms-Katholieke Kerk losser. Terwijl de Kerk lange tijd haar stempel op de samenleving drukte via het uitgebreide netwerk van katholieke scholen, sportclubs, media, zorgvoorzieningen, vakbonds- en ziekenfondsfilialen en een verwante politieke partij, namen deze initiatieven vanaf de late jaren zestig gaandeweg **meer afstand van het kerkinstituut**.⁶ Sommige, zoals het huidige christelijke werknemersverbond 'Beweging.net', kozen er uiteindelijk voor om de referentie aan hun christelijke oorsprong zelfs volledig uit hun naam te wissen.

Ook binnen het meer autonoom georganiseerde religieuze solidariteitsveld werd er gereageerd op de verschuivende plek van religie in de samenleving. Tal van initiatieven voor armoedebestrijding die in de jaren zestig door priesters opgericht werden, stelden zichzelf meer en meer als **'pluralistisch'** voor. Deze initiatieven maakten expliciet ruimte voor religie, maar spitsten zich niet toe op een enkele overtuiging. ATD Quart Monde, bijvoorbeeld, werd in België uitgebouwd binnen een voornamelijk katholiek netwerk. Volgens oprichter Joseph Wresinski moesten echter ook mensen met andere levensbeschouwelijke overtuigingen geholpen worden. Er was ruimte voor vrijwilligers en geloofsbelijdenissen uit verschillende hoeken.⁷

Niet alleen de expliciete plaats van religie binnen organisaties, ook de manier waarop deze initiatieven de nood aan hulp of het gebrek aan solidariteit publiekelijk aankaartten, veranderde tijdens de twintigste eeuw. In plaats van zich te beroepen op religieuze geboden en concepten zoals 'caritas' en 'naasteliefde', gebruikten initiatieven steeds vaker termen als **'rechten', 'rechtvaardigheid' en 'waardigheid'** om hun waarden en visie te verwoorden.⁸ Die begrippen konden goed binnen een

religieuze identiteit worden geïntegreerd, maar gaan gedeeltelijk op andere invloeden terug. We denken dan vooral aan de idee van ‘natuurlijke’ rechten, een visie die zich vanaf de Verlichting ontwikkelde en in de twintigste eeuw zou uitmonden in de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens (1948).⁹

De veranderingen in de plek die religie in de solidariteitsinitiatieven opnam, was ten dele een reactie op de **secularisatie** die de westerse samenleving doormaakte. Hoewel secularisatie – opgevat als een proces waarbij religie verschuift van een dominant systeem in de samenleving naar een subsysteem naast economie, politiek en cultuur – al ruim voor de twintigste eeuw begon, kwam dat proces pas na de Tweede Wereldoorlog in een stroomversnelling.¹⁰ Geleidelijk aan verspreidde zich het idee dat religie haar publieke positie moest opgeven en zich moest terugplooiën op de private sfeer.¹¹ Het ‘bewijs’ van dat idee werd geleverd door het aantal kerkgangers dat fors daalde, de christendemocratische partij die meer moeite had om stemmen te vinden en een daling van het aantal nieuw gewijde priesters.¹²

Op dat dominante discours over secularisatie komt echter al sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw kritiek. Het idee dat religie volledig uit de publieke sfeer zou verdwijnen, blijkt namelijk moeilijk vol te houden. Ontkerkelijking belette niet dat religie belangrijk bleef in de publieke ruimte en voor de identiteitsvorming van individuen en groepen. Onder meer toenemende migratie zorgde er vanaf de jaren zestig vooral voor dat het **levensbeschouwelijke landschap steeds diverser** werd. Bovendien ontwikkelden steeds meer groepen uit religieuze minderheden nieuwe vormen van dienstverlening. Er werden bijvoorbeeld nieuwe gebedshuizen gebouwd, onderwijsinitiatieven georganiseerd en solidariteitsinitiatieven opgezet. Die nieuwe vormen van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde dienstverlening richtten zich bovendien vaak op noden die niet-religieuze of publieke welvaartsactoren niet of niet voor iedereen konden lenigen.

Deze ontwikkelingen doen auteurs als Paul Cloke en Justin Beaumont besluiten dat de maatschappelijke positie en impact van religie op verschillende manieren aanwezig is gebleven en zal blijven, zeker in superdiverse (stedelijke) contexten. Het is in deze context ook dat steeds meer religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven zich maatschappelijk manifesteren en ook gaan samenwerken met niet-religieuze en publieke welvaartsactoren.¹³ Zo kan het zijn dat een kerk samenwerkt met een OCMW in een project rond de opvang van vluchtelingen. Of dat een religieus geïnspireerd solidariteitsinitiatief een deel van zijn inkomsten afdraagt aan cliënten van het CAW.

Deze voorbeelden maken duidelijk dat het concept 'secularisatie' slechts een beperkte realiteit capteert van de veranderende plaats van religie (en religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven) in Europese samenlevingen. Vanuit academische hoek gaan er daarom stemmen op om met een nieuwe bril naar religie en haar rol in de samenleving te kijken. Dit **postseculiere perspectief** is erop gericht de bestaande relaties tussen religieuze organisaties, het middenveld en de overheid beter te begrijpen, met erkenning voor de blijvende maatschappelijke rol van religie en levensbeschouwing in onze huidige samenleving.

Naast dit analytische perspectief reiken sommige postseculiere denkers ook een normatief kader aan. Politiek-filosoof Jürgen Habermas pleit er bijvoorbeeld voor om de idee dat religie in de private sfeer thuishoort, los te laten en de positieve rol die religie in de publieke ruimte kan spelen, te erkennen en een plaats te geven in het politieke debat.¹⁴ Voorstanders van dat perspectief stellen dat, hoewel religie in het maatschappelijke en persoonlijke leven van de meeste mensen een andere en vaak minder zichtbare en invloedrijke plaats inneemt, dat niet betekent dat religie helemaal geprivatiseerd moet worden. Religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven kunnen namelijk een complementaire en verrijkende rol spelen naast publieke hulpverleningsinitiatieven in het bereiken van mensen in een maatschappelijk kwetsbare positie.¹⁵

EEN WELVAARTSREGIME ONDER DRUK

Niet alleen de plek van religie in de samenleving veranderde drastisch de afgelopen decennia. Het hele welvaartsregime veranderde en kwam meer en meer onder druk te staan. Onder meer veranderende familiestructuren, migratie en een transformerende arbeidsmarkt dagen de bestaande mechanismen van sociale bescherming uit om zich aan te passen. Die aanpassingen gebeuren ook, bijvoorbeeld door een leefloon te geven aan de groeiende groep van alleenwonende en nog studerende jongeren, of de uitbouw van een sociale-economiesector voor kortgeschoolde mensen die moeilijker toegang krijgen tot de reguliere arbeidsmarkt. Dat kan echter niet verhinderen dat er nog altijd een belangrijke groep mensen is die zich niet voldoende beschermd voelt. Dat komt onder meer omdat de voorwaarden voor

toegang tot sociale bescherming stelselmatig verhoogd worden. Er zijn ook mensen die niet kunnen terugvallen op sociale rechten, bijvoorbeeld omdat ze geen legaal verblijfsstatuut hebben of dak- of thuisloos zijn, en zo in een kwetsbare positie belanden. De bestaande sociale rechten functioneren immers volgens een **territoriale logica**, wat betekent dat ze vasthangen aan de legale status van burgers in een natie-staat. Je moet dus eerst politieke rechten opbouwen en daarvoor erkend worden vooraleer je sociale rechten kan claimen.

Als reactie op de blijvende druk op het welvaartsregime kwam de vraag 'wie heeft recht op sociale ondersteuning?' centraler te staan in het politieke debat. Onderzoek naar wie volgens Europeanen recht heeft op ondersteuning van de welvaartsstaat vond dat mensen een onderscheid maken tussen 'zij die ondersteuning verdienen' en 'zij die geen ondersteuning verdienen'. Ouderen, zieken en mensen met een beperking zouden het meeste solidariteit verdienen van de welvaartsstaat, terwijl mensen met een migratieachtergrond dat het minste zouden verdienen.¹⁶ Dit idee dat welzijnsvoorzieningen beperkt zouden moeten worden tot 'mensen zoals wij' en dat immigranten minder recht zouden hebben op sociale voorzieningen en diensten, wordt in de vakliteratuur omschreven als **welvaartschauvinisme**.¹⁷

Sociale voorzieningen van klassieke welvaartsstaatsinstellingen werden, zoals gezegd, ook meer voorwaardelijk, vooral om mensen richting deelname aan de arbeidsmarkt te duwen. Toen het bestaansminimum in 1974 ingevoerd werd, was het niet gelinkt aan arbeid of aan een bepaalde conditie (zoals ziekte of ouderdom), maar werd het gezien als een humanitair basisrecht. Sinds 2002 werden zulke sociale rechten echter meer en meer gekoppeld aan inspanningen om betaald werk te vinden of voldoende taalvaardigheid in het Nederlands te verwerven. Die evolutie naar een welvaartsregime dat mensen wil activeren op de arbeidsmarkt, vaak door voorwaarden te koppelen aan sociale bescherming, wordt in de vakliteratuur als de **actieve welvaartsstaat** omschreven.¹⁸

In heel dat proces veranderde de relatie tussen de publieke instellingen en het maatschappelijke middenveld (de zogenaamde 'welvaartsmix'). Mede door het subsidia-riteitsbeginsel werken overheden al decennia samen met maatschappelijke actoren zoals welzijnsorganisaties en -instellingen, inclusief religieus geïnspireerde organisaties en instellingen, vakbonden en mutualiteiten, om het sociaal beleid uit te voeren. Middenveldorganisaties ontvangen subsidies en werken samen met overheden op diverse niveaus om taken uit te voeren op gebieden zoals welzijnzorg, onderwijs, gezondheidszorg en sociale zekerheid.¹⁹ Dat principe waarbij middenveldorganisaties

taken uitvoeren in naam van overheden in ruil voor subsidies, wordt in het vakjargon **gesubsidieerde vrijheid** genoemd. Recent is dat proces echter van aard veranderd. Terwijl het nationale welvaartsregime blijft functioneren en de sociale uitgaven in de mate van het mogelijke op peil blijven, zet het beleid sinds de implementatie van de actieve welvaartsstaat nog meer dan voorheen in op samenwerking met private – al dan niet winstgerichte – organisaties. Als dat niet gepaard gaat met voldoende financiële steun aan die organisaties, komt dat neer op het afschuiven van verantwoordelijkheden naar niet-publieke actoren. Dat fenomeen wordt **passieve subsidiariteit** genoemd. Daarbij komen er wel verantwoordelijkheden, maar er wordt geen extra financiële steun voorzien.

Een voorbeeld van de veranderende invulling van subsidiariteit is de **vermaatschappelijking van de zorg**. Daarmee wordt verwezen naar een toegenomen focus op informele hulp- en zorgverstrekkers in het Vlaamse sociaal beleid. In 2013 introduceerde het Vlaams Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin het concept ‘vermaatschappelijking van de zorg’ officieel in het beleid. Ze definieerde het als:

“[...] de verschuiving binnen de zorg waarbij ernaar gestreefd wordt om mensen met beperkingen, chronisch zieken, kwetsbare ouderen, jongeren met gedrags- en emotionele problemen, mensen die in armoede leven, met al hun mogelijkheden en kwetsbaarheden een eigen zinvolle plek in de samenleving te laten innemen, hen daarbij waar nodig te ondersteunen en de zorg zoveel mogelijk geïntegreerd in de samenleving te laten verlopen”.²⁰

Zorg moet, met andere woorden, waar mogelijk op informele of vrijwillige basis verlopen. In eerste instantie wordt er aan de familie gedacht. Enkel wanneer het niet anders kan, moet zorg door de overheid opgenomen worden.

Deze veranderingen in de werking van het welvaartsregime zorgen voor nieuwe uitdagingen en opportuniteiten voor kleinere, minder gevestigde religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven.²¹ Religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven vullen een deel van de nieuwe rollen in het bestaande welvaartsregime in. Ze doen dat ofwel op vraag van de overheid, als onderdeel van het gesubsidieerde middenveld, ofwel vanuit de positie van **sociaal schaduwwerker**: als informele sociaalwerkpraktijk zonder het mandaat of de opdracht van de overheid gekregen te hebben om aan welzijnswerk te doen.²² Ook oudere religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven proberen zich te herpositioneren in het veranderende welvaartsregime. Gevestigde katholieke initiatieven, bijvoorbeeld, merken dat hun vrijwilligersbestand

veroudert en zoeken naar manieren om te verjongen. In de volgende hoofdstukken gaan we dieper in op deze wijzigende positie van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven in de welvaartsstaat.

BESLUIT

In dit hoofdstuk gingen we op zoek naar de historische dynamieken die aan de basis liggen van de gecompliceerde relatie tussen religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven, overheden en sociale instellingen vandaag.

We zagen dat armenzorg en liefdadigheid tot ver in de achttiende eeuw grotendeels in handen waren van de Katholieke Kerk, en dat ook na de oprichting van de Belgische Staat in 1830 de Katholieke Kerk een belangrijke rol bleef spelen in de armoedezorg. De uitbouw van de welvaartsstaat was deels een reactie op die dominantie van de Kerk. Ten dele gaat ze ook terug op een andere geschiedenis, zoals de arbeidersstrijd en de ontwikkeling van sociale rechten. Niettemin vind je ook in de basisprincipes van onze welvaartsstaat religieuze invloeden terug. Het corporatisme, bijvoorbeeld, werd vanuit katholieke hoek naar voren geschoven als middel om de sociale spanningen te neutraliseren. En dankzij de verzuiling wist het katholieke middenveld lange tijd zijn positie in de welvaartsstaat te verzekeren. Ook het subsidiariteitsprincipe dat stelt dat sociale en politieke noden opgelost moeten worden door de actoren die het dichtste staan bij het niveau waar de noden zich voordoen, kent zijn oorsprong in de katholieke sociale leer.

Vanaf de jaren zestig komen enkele tendensen in een stroomversnelling. Door ontkerkelijking en ontzuiling daalt de controle van de Katholieke Kerk op de samenleving. Een deel van de katholieke organisaties herdenkt hun rol en positie in de samenleving, door bijvoorbeeld meer open te staan voor mensen met een andere geloofsovertuiging. Daarnaast diversifieert het religieuze middenveld door het diverser worden van onze bevolking. Religie verdwijnt met andere woorden niet uit de samenleving, ook niet wanneer er harder gehamerd wordt op de scheiding tussen Kerk en Staat. Eerder gaat religie op zoek naar een nieuwe rol en krijgt ze een superdivers gezicht.

Ten slotte zagen we in dit hoofdstuk dat vanaf de jaren zeventig niet alleen de plek van religie in de samenleving drastisch veranderde, maar ook dat de welvaartsstaat in zijn geheel meer onder druk kwam te staan. Onder meer demografische veranderingen en stijgende werkloosheid maakten dat het welvaartssysteem dat uitgedacht werd rond de wisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw, niet meer op punt stond om de noden van de huidige samenleving te lenigen. Als reactie op deze druk werden sociale rechten meer voorwaardelijk gemaakt, werd sociale dienstverlening meer en meer uitbesteed, en werd meer focus gelegd op informele zorg.

De gaten die door deze veranderingen in ons welvaartsregime kwamen, worden deels gevuld door jonge religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven. We zagen dat ze ofwel onderdeel werden van het gesubsidieerde middenveld, ofwel spontaan deze functie opnamen zonder daarvoor het mandaat van de overheid gekregen te hebben. Ook meer gevestigde levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven moesten zich herpositioneren in de veranderde context.

In de hoofdstukken die volgen, gaan we dieper in op het religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde (solidariteits)landschap in Vlaanderen (hoofdstukken 2 en 3). We beschrijven hoe solidariteit in de praktijk vormgegeven wordt in religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven (hoofdstuk 4), en tonen hoe deze religieuze solidariteitsinitiatieven zich verhouden tot publieke instellingen en overheden, vandaag en in het verleden (hoofdstukken 4 en 5). Ten slotte belichten we enkele van de mogelijke drempels waar religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven op botsen wanneer ze in contact komen met publieke instellingen en overheden (hoofdstuk 6).

Noten

- 1 Zowel de persoonsnamen, de naam van de moskee als het jaartal van de gebeurtenis zijn aangepast om de anonimiteit van de betrokkenen te verzekeren.
- 2 Van De Velden, W. (02/02/2024). Bijna 214.000 mensen klopten vorig jaar aan bij voedselbank. *De Tijd*.
- 3 Heyrman, P. (2022). Catholic charity and public poor relief in nineteenth-century Belgium: Reconquest, competition, complementarity, superiority. *European Journal for the History of Medicine and Health*, 79(2), 253-283.
- 4 Ibid.
- 5 Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press, 60-61.
- 6 Loobuyck, P. (2013). *De seculiere samenleving: over religie, atheïsme en democratie*. Houtekiet, 34.

- 7 Mels, S. (2001). *Een geschiedenis met de armsten: van Aide à Toute Détresse tot de ATD Vierde Wereldbeweging (1957-1998)*. Onuitgegeven masterproef in de geschiedenis, Leuven University Press.
- 8 Zie bijvoorbeeld Vargas, D. Z. (2020). How poverty became a violation of human rights: The production of a new political subject, France and Belgium, 1964-88. *History of Political Economy*, 52(3), 499-517.
- 9 Over de katholieke wortels van mensenrechten, zie Moyn, S. (2011). *The last utopia: Human rights in history*. Harvard University Press.
- 10 Voor deze definitie van secularisatie, zie Dobbelaere, K., Voyé, L., & Billiet, J. (2011). Religie en kerkbetrokkenheid: naar een sociaal gemarginaliseerde kerk? In K. Abts, K. Dobbelaere, & L. Voyé (Eds.), *Nieuwe tijden nieuwe mensen: Belgen over arbeid, gezin, ethiek, religie en politiek* (pp. 143-172). Lannoo.
- 11 Pasture, P. (2004). Christendom and the legacy of the Sixties: Between the secular city and the age of Aquarius. *Revue d'histoire ecclésiastique*, 99(1), 82-117.
- 12 De Smaele, H. (2009). *Rechts Vlaanderen: religie en stemgedrag in negentiende-eeuws België* (Vol. 33). Leuven University Press.
- 13 Cloke, P., & Beaumont, J. (2013). Geographies of postsecular rapprochement in the city. *Progress in Human Geography*, 37(1), 27-51.
- 14 Habermas, J. (2008). Notes on post-secular society. *New Perspectives Quarterly*, 25(4), 17-29.
- 15 Crisp, B. R. (2014). *Social work and faith-based organizations*. Routledge, 24-46.
- 16 Van Oorschot, W. (2006). Making the difference in social Europe: Deservingness perceptions among citizens of European welfare states. *Journal of European Social Policy*, 16(1), 23-42.
- 17 Van Der Waal, J., De Koster, W., & Van Oorschot, W. (2020). Three worlds of welfare chauvinism? How welfare regimes affect support for distributing welfare to immigrants in Europe. In I. Geva-May, B. G. Peters, & J. Muhleisen, *Policy sectors in comparative policy analysis studies* (pp. 167-184). Routledge.
- 18 Het voorwaardelijk worden van steun is niet het primaire kenmerk van de actieve welvaartsstaat. 'Actief' betekent vooral dat er niet alleen passieve inkomenssteun gegeven wordt, maar dat mensen ook ondersteund worden om actief te worden. Dat kan bijvoorbeeld door hen herscholing aan te bieden, maar vaak gebruikt men ook een stok achter de deur om mensen in die richting te duwen.
- 19 Moeys, H. (2017). *Subsidiary social provision before the welfare state. Political theory and social policy in nineteenth-century Belgium*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Leuven University Press, 26.
- 20 Vandeurzen, J. (2013). *De kracht van het engagement: De vermaatschappelijking van de zorg in de dagelijkse praktijk*. <https://www.vlaanderen.be/publicaties/de-kracht-van-het-engagement-de-vermaatschappelijking-van-de-zorg-in-de-dagelijkse-praktijk> (20 februari 2020).
- 21 Beaumont, J., & Cloke, P. (2012). *Faith-based organisations and exclusion in European cities*. Policy Press.
- 22 Schrooten, M., Thys, R., & Debruyne, P. (2019). *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap*. Politeia.

Religieus en levensbeschouwelijk Vlaanderen

Het Vlaanderen waarin onze grootouders zijn opgegroeid, verschilt gigantisch van de Vlaamse samenleving vandaag, ook op religieus en levensbeschouwelijk vlak. Als je het huidige levensbeschouwelijke en religieuze landschap zou moeten vatten in twee woorden, zouden dat 'secularisatie' en 'diversiteit' zijn. **Secularisatie** betekent letterlijk 'verwereldlijking'. Met deze term verwijzen sociologen naar het feit dat de georganiseerde religie (in Vlaanderen is dat de katholieke kerk) vooral sinds de jaren zestig van de vorige eeuw steevast aan invloed heeft ingeboet, zowel op het niveau van de samenleving als op dat van het individu. Waar vroeger de Katholieke Kerk een sterke invloed kon laten gelden in vrijwel alle sectoren van het maatschappelijke leven, is dat nu veel minder het geval. De in Vlaanderen eens zo machtige katholieke zuil (met eigen onderwijs, vakbond, politieke partij, sportverenigingen, ziekenhuizen ...) is in belangrijke mate verbrokkeld en verdamt - al blijven vele organisaties en instellingen met een katholieke achtergrond nog altijd belangrijke maatschappelijke spelers en blijft het katholieke onderwijs nog steeds stevig overeind. Ook op individueel niveau merken we een enorme verschuiving. Zestig jaar geleden ging het overgrote deel van de volwassen bevolking elke zondag naar de mis; vandaag geldt dat voor nog minder dan 2 procent. De gemiddelde leeftijd van de kerkbezoeker ligt daarbij dermate hoog dat we de komende jaren alleen een nog verdere daling kunnen verwachten. Hoewel we bij de kerkelijke rituelen rond

de grote levensmomenten (doopsel, huwelijk en begrafenis) ook een sterke en continue daling zien, blijkt die daling hier toch minder groot te zijn. Zo wordt nog ruim 30 procent van de kinderen gedoopt (ondanks het feit dat het overgrote deel van hun ouders absoluut geen regelmatige kerkgangers zijn). Het resultaat van de secularisatie is in elk geval niet dat nu iedereen plots overtuigd atheïst of humanist is geworden. Voor de meeste mensen is religie en levensbeschouwing eerder iets ver van mijn bed, waar ze niet echt mee bezig zijn, ook al blijven ze vaak geloven dat er 'iets' is of zou kunnen zijn.

Religieus pluralisme vind je in alle tijden en alle culturen. Het is dan ook een misvatting te denken dat halverwege de vorige eeuw in elk Vlaams dorp iedereen, als brave katholiek, hetzelfde dacht en deed in verband met religie. Toen was er ook heel wat variatie, van supervroom tot supersceptisch. Wat evenwel buiten kijf staat, is dat de **religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit** vandaag veel ruimer en breder is geworden. In belangrijke mate is die nog steeds groeiende religieuze diversiteit het resultaat van de migratiebewegingen vanaf de jaren zestig, met vooral ook van een sterke toename van het aantal inwijkelingen uit niet-Europese landen. Van het quasi-monoreligieuze Vlaanderen (met slechts één grote religie, het christendom, en dan nog in slechts één grote variant, het katholicisme) zijn we zo gegroeid tot een samenleving waar ongeveer alle wereldreligies hun invloed laten gelden. Niet alleen hebben veel 'nieuwe' Vlamingen en hun nazaten een 'andere' religieuze achtergrond; wat vooral opvalt, is dat voor velen onder hen religie een belangrijk onderdeel is van hun leven en van hun identiteit. Ook na twee of drie generaties blijft religie voor velen onder hen heel belangrijk; het feit dat die jongste generaties volledig in Vlaanderen zijn opgegroeid en hier ook het volledige onderwijssysteem hebben doorlopen, heeft niet geleid tot een diepgaande secularisatie. Voor vele 'oude' Vlamingen (en ook maatschappelijk werkers!) die opgegroeid zijn in een door en door gesecculariseerde thuisomgeving, is die religieuze bewogenheid moeilijk te begrijpen. Je kan hier gerust spreken van een blinde vlek.

Die steeds groeiende religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit is niet alleen het gevolg van de migratie van mensen. In onze geglobaliseerde wereld kunnen ook ideeën en praktijken steeds makkelijker migreren. Zo wordt het georganiseerde boeddhisme in ons land in belangrijke mate gedragen door mensen die niet afkomstig zijn uit bijvoorbeeld Tibet of Japan, maar die een Vlaamse achtergrond hebben en in het Tibetaanse of zenboeddhisme een ankerplaats gevonden hebben op hun spirituele zoektocht. Bovendien kan en moet die groeiende religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit ook in verband gebracht worden met de sterke individualisering

die onze samenleving kenmerkt. Heel wat mensen bricoleren en creëren hun eigen levensbeschouwelijke identiteit, waarbij ze zonder veel problemen elementen uit allerlei tradities combineren en bijvoorbeeld zich katholiek noemen en tegelijkertijd ook geloven in reïncarnatie. Of zichzelf voorstellen als vrijzinnig én boeddhist. Het zichzelf identificeren als behorend tot een bepaalde traditie houdt in elk geval niet noodzakelijk een effectief lidmaatschap van een bepaalde groep of het zich houden aan een vast credo en een vaste morele en rituele code in.

ERKENDE RELIGIES

In België zijn op dit ogenblik **zeven religies en levensbeschouwingen erkend** door de overheid. Deze erkenning houdt onder meer in dat de bedienaren betaald worden door de overheid, dat er aalmoezeniers voorzien worden in de gevangenissen, dat leerkrachten worden betaald om de religie te onderwijzen in de scholen en dat er allerlei subsidies en vormen van financiering worden voorzien.

De **georganiseerde vrijzinnigheid** is als enige niet-confessionele levensbeschouwing erkend sinds 2002. DeMens.nu vertegenwoordigt het Nederlandstalige vrijzinnig humanisme in Vlaanderen en Brussel. Het is de koepelvereniging van vrijzinnig humanistische verenigingen, zogenaamde huizenvandeMens en vrijzinnige ontmoetingscentra.

Het **katholicisme** is door de staat erkend sinds 1809 en blijft nog altijd veruit de grootste religieuze traditie in België. De vraag naar het aantal katholieken in België is eigenlijk niet te beantwoorden (en dat geldt ook voor de andere religies en levensbeschouwingen). Dat heeft niet alleen te maken met het feit dat er geen officiële gegevens of statistieken zijn, maar ook met het gegeven dat je katholiek (of boeddhist, of ...) op veel verschillende manieren kan definiëren. Ben je bijvoorbeeld katholiek als je gedoopt bent, als je van jezelf zegt dat je katholiek bent (de helft van de bevolking) of pas als je wekelijks naar de mis gaat (minder dan 2 procent van de bevolking)? In elk geval is door de toestroom van mensen uit Zuid-Europa en het Globale Zuiden (die vaak veel minder geseculariseerd zijn) de Katholieke Kerk veel diverser geworden.

Naast de katholieke kerk zijn ook het **protestantisme** (sinds 1806), het **anglicanisme** (sinds 1835) en de **orthodoxe kerk** (sinds 1985) erkende religies in België. Het aantal

anglicanen blijft in België beperkt (wellicht ongeveer 10.000). Tot de orthodoxe kerk (ongeveer 80.000) behoren vooral mensen afkomstig uit Oost-Europa (Russen, Grieken, Serviërs, Bulgaren ...). Het protestantisme (ongeveer 200.000) omvat zowel de traditionele protestantse kerken (verenigd in de Verenigde Protestantse Kerk in België) als nieuwe evangelische kerken (verenigd in de Federale Synode van Protestantse en Evangelische Kerken in België). Vooral evangelische kerken en kerkjes (die de persoonlijke ontmoeting met Jezus Christus en de werking van de Heilige Geest centraal stellen) zijn heel actief in de grote steden en hebben er heel wat succes bij mensen afkomstig uit het Zuiden.

Hoewel de joodse aanwezigheid in België al minstens van de dertiende eeuw dateert, zijn de meeste joden pas veel later, vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw, in België aangekomen. Na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog kwam er een nieuwe migratiegolf, opnieuw vooral vanuit Oost-Europa. Vandaag wonen de meeste joden niet in Antwerpen (ongeveer 15.000), maar in Brussel (ongeveer 20.000). In Brussel zijn de meeste joden liberaal religieus of niet religieus, waardoor ze veel minder zichtbaar zijn dan de ultraorthodoxe (chassidische) en orthodoxe joden die in Antwerpen de meerderheid vormen. Het **jodendom** is in België een erkende eredienst sinds 1808.

De **islam** is in België erkend sinds 1974. Voor de jaren zestig waren er nauwelijks moslims in België. Op enkele decennia tijd is de islam in België en diverse andere Europese landen de tweede grootste religie geworden. Lange tijd waren de meeste moslims in België afkomstig uit Turkije en Marokko; nu is de hele moslimwereld (van Afghanistan tot Iran, van Ahmadiyya tot Shia) in België aanwezig. Allicht zijn er vandaag ongeveer 800.000 moslims in België.

NIET-ERKENDE RELIGIES

Van de oosterse wereldreligies is er op dit ogenblik geen enkele erkend in België. Het boeddhisme, dat al sinds 2008 een toelage krijgt van de overheid, staat dicht bij een erkenning.¹ Het hindoeïsme staat nog aan het begin van de procedure. Hindoes in België (wellicht ongeveer 20.000) zijn vooral afkomstig van India en Nepal. Let wel: niet iedereen die van India afkomstig is, is hindoe. Zo zijn er in India ruim 200 miljoen

moslims (enkel Indonesië en Pakistan hebben meer mosliminwoners). Boeddhisten in België (wellicht ongeveer 50.000) zijn enerzijds afkomstig van boeddhistische landen als Tibet, Thailand en Vietnam; anderzijds zijn er vooral ook heel wat boeddhisten met Belgische roots die zich aangesproken weten door figuren als de Dalai Lama en door de meditatiepraktijken van de verschillende boeddhistische tradities. Ook hier is het aantal onmogelijk te schatten. Wanneer ben je immers boeddhist? Is iemand die een mindfulnesscursus gevolgd heeft een boeddhist? Of ben je pas boeddhist als je formeel toevlucht hebt gezocht in de boeddha en/of als je stevast aanwezig bent op de wekelijkse bijeenkomsten van een bepaalde groep?

Niet erkend in België is het sikhisme (ongeveer 10.000), een religie die elementen uit de islam en het hindoeïsme met elkaar verbindt en vooral sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw als een heel levendige gemeenschap aanwezig is in ons land (met Sint-Truiden als belangrijk centrum). Jains (ongeveer 1.500) vinden we dan weer hoofdzakelijk in Antwerpen en omgeving. Zij zijn vooral in de diamanthandel actief.

Naast de diverse grote wereldreligies zijn er in België ook talloze (vele honderden!) nieuwe religieuze bewegingen actief. Zij zijn van recente datum (gesticht eind negentiende of twintigste eeuw), leunen vaak aan bij een van de grote wereldreligies, maar hebben vaak heel specifieke doctrines en praktijken. Hierbij kan men denken aan groepen als de getuigen van Jehova (wellicht ongeveer 25.000) en scientology (wellicht ongeveer 300).

Noot

- 1 De erkenning van het boeddhisme, aangekondigd in het federale regeerakkoord van 30 september 2020, is nog steeds geen realiteit. Nadat de minister van Justitie het wetsontwerp op 20 februari 2024 had ingediend bij de Commissie Justitie van de Kamer van Volksvertegenwoordigers, werd, onder druk van de Franstalige vrijzinnigen (die niet aanvaardden dat het boeddhisme zich presenteert als een tweede niet-confessionele levensbeschouwing), beslist het ontwerp terug te sturen naar de regering. Het is dus wachten op een initiatief van de nieuwe regering en uiteindelijk de stemming in het parlement.

Sarah Maes, Mieke Schrooten, Peter Raeymaeckers,
Bert Broeckaert

hoofdstuk 3

Het levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsveld in Vlaanderen

Het Vlaamse religieuze en levensbeschouwelijke landschap is de afgelopen decennia sterk veranderd. Onder meer als gevolg van migratie kende onze samenleving een verschuiving van een dominant katholieke religieuze identiteit naar meer religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit. Vanuit die diversiteit telt Vlaanderen vandaag tal van organisaties en initiatieven die mensen samenbrengen op basis van een religieuze of levensbeschouwelijke overtuiging.

Deze organisaties worden vaak uitsluitend met de collectieve geloofs- of zinbeleving van mensen geassocieerd. Religieus of levensbeschouwelijk engagement vertaalt zich evenwel ook in heel wat sociale inzet. Hoewel dat niet automatisch voor alle religieus geïnspireerde verbanden geldt, ondernemen veel van dergelijke initiatieven maatschappelijke activiteiten die gericht zijn op het verbeteren van de situatie van de eigen achterban of van een ruimere groep.¹ Sommige doen dat in aanvulling op of als integraal onderdeel van hun spirituele rol in het leven van mensen, andere zijn specifiek opgericht voor het verrichten van solidariteitswerk. Al deze initiatieven noemen we **religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven**.

Het gaat hierbij om initiatieven die, vanuit een religieuze inspiratie, collectieve actie organiseren voor en/of ondersteuning en hulp bieden aan mensen in kwetsbare posities.²

Dit hoofdstuk geeft inzicht in het huidige religieuze solidariteitsveld in Vlaanderen. Dat veld is op meerdere vlakken erg divers. Sommige initiatieven zijn heel nauw verbonden met een geloofsgemeenschap, andere staan er wat verder van af. Sommige initiatieven zijn officieel erkend, andere zijn feitelijke verenigingen. Er zijn grootschalige solidariteitsinitiatieven die al heel lang bestaan, maar ook kleinschalige, soms vrij recent opgerichte verenigingen. In een poging om een overzicht te creëren in dat diverse veld van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven, werkten we vier invalshoeken uit die de variëteit in deze solidariteitsinitiatieven behapbaar in beeld brengen. De diversiteit van het Vlaamse religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsveld wordt duidelijk gemaakt aan de hand van (1) de plek die religie/levensbeschouwing krijgt in het initiatief, (2) de invulling die het initiatief geeft aan solidariteit, (3) de organisatiestructuur van het initiatief en (4) de locatie.

We gebruiken tal van voorbeelden om onze inzichten te onderbouwen. Wanneer we met specifieke quotes werken of een concreet voorbeeld geven van solidariteitswerk, hebben we de geïnterviewden geanonimiseerd en de initiatieven gepseudonimiseerd. Om het landschap zo helder mogelijk in beeld te brengen kiezen we er bij algemene voorbeelden of overzichten wel voor om de initiatieven of koepels niet te anonimiseren.

RELIGIEUZE SOLIDARITEIT IN BEELD BRENGEN

Net omdat het veld van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven zo divers is, is het niet eenvoudig om deze spelers en hun engagement overzichtelijk in beeld te brengen. Terwijl een aantal van deze initiatieven uitgegroeid is tot gevestigde actoren in het Vlaamse welzijnslandschap, zijn andere veel minder zichtbaar en bekend bij beleidsmakers en formele zorg- en welzijnsorganisaties.³ Een bijkomende moeilijkheid is dat het religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsveld erg dynamisch is. Sommige initiatieven worden ad hoc opgericht om snel en flexibel in te spelen op urgente noden vanuit de gemeenschap en zetten hun activiteiten na enkele maanden al weer stop. Andere initiatieven veranderen en groeien uit tot grote geïnstitutionaliseerde organisaties. Omdat het niet evident is om grip te krijgen op dat diverse religieus geïnspireerde solidariteitsveld in Vlaanderen, ontwikkelden we vier categorieën die helpen om deze initiatieven in kaart te brengen.⁴

Een eerste categorie is de **plek van religie/levensbeschouwing in een initiatief**. De spelers waarin we geïnteresseerd zijn, vertrekken alle vanuit een religieuze of levensbeschouwelijke inspiratie. Levensbeschouwing is daarmee de gemene deler die in elk initiatief terugkomt. Toch kan die zich op heel verschillende manieren manifesteren in de werking. Vanuit de blik van levensbeschouwing is het bijvoorbeeld relevant om na te gaan wélke religie of levensbeschouwing inspirerend is voor het initiatief en hoe aanwezig religie is in de doelstellingen en dagelijkse werking. Ook de vragen of een initiatief een link heeft met een congregatie of er onafhankelijk van werkt en hoe medewerkers en vrijwilligers verbonden zijn met de religie in kwestie, zijn hier interessant.

Een tweede manier om religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven te bestuderen is vanuit hun **invulling van solidariteit**. Solidariteit verwijst naar de bereidheid om met elkaar te delen, vanuit een gevoel van verbondenheid, maar vaak ook vanuit een door de religie opgelegde morele plicht. Binnen religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven kan solidariteit ook veel vormen aannemen, gaande van armoedebestrijding over administratieve hulp voor mensen zonder papieren tot religieuze en spirituele ondersteuning, gemeenschapsvorming en sociale actie. Organisaties benoemen dat niet altijd met de term 'solidariteit', maar gebruiken termen die samenhangen met de religieuze of levensbeschouwelijke inspiratie.

Een derde manier om religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven te onderscheiden is de **organisatiestructuur**. Het is zinvol om te kijken naar de grootte van het initiatief, hoe en op welke manier het ontstaan is en op welke schaal er wordt gewerkt. Religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven hebben immers niet altijd een formele organisatiestructuur. Ook de relaties met de overheid en andere middenveldactoren, de eventuele netwerken waar het initiatief deel van uitmaakt, de personeelssamenstelling en de financiering kunnen ons meer vertellen over de manier waarop het initiatief werkt.

Een vierde invalshoek, tot slot, is de **locatie**. Hier focussen we op de geografische locatie van het initiatief en kijken we naar de context waarin het initiatief of de organisatie actief is. De (religieuze en maatschappelijke) omgeving vormt en beïnvloedt ook de organisatie of het initiatief. 'Locatie' wijst verder nog op andere elementen. Op welk continent, in welk land en welke regio is het initiatief actief? Waar is het ontstaan en op welke manier is het daardoor beïnvloed? Is het actief in de stad, de stadsrand en/of het platteland? Maakt het initiatief aansluiting met andere netwerken, zoals bijvoorbeeld bestaande netwerken van armoedeorganisaties? Is het lokaal gericht, op de buurt, de stad/gemeente of een (specifieke) regio? Of is de focus voornamelijk transnationaal?

Deze vier invalshoeken – religie, solidariteit, organisatie en locatie – helpen ons zicht te krijgen op de diversiteit van het levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsveld in Vlaanderen.

RELIGIE

In Vlaanderen vinden we een breed scala aan religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatieven, verbonden aan diverse denominaties en congregaties. Het gaat daarbij om zowel erkende als niet-erkende religies.

Hoewel Vlaanderen de laatste decennia sterk geseculariseerd is en het religieuze landschap meer divers is geworden, is er nog steeds een uitgebreid katholiek geïnspireerd netwerk actief, met talloze initiatieven die dagelijks een maatschappelijke rol vervullen. Denk bijvoorbeeld aan de vele katholieke zorginstellingen, zoals

de psychiatrische instellingen van de Broeders van Liefde, Caritas, het Netwerk Rechtvaardigheid en Vrede of de netwerkorganisatie Beweging.net. Naast dat gevestigde en vaak in belangrijke mate geseculariseerde netwerk ontstaan er ook solidariteitsinitiatieven vanuit andere christelijke stromingen. Binnen de evangelische stroming zijn er een aantal kerken of gemeenschappen die recent werden opgericht, soms om een alternatief te bieden voor jonge mensen. Een voorbeeld is een kerkgemeenschap die opgericht werd door vier koppels. Ze wilden vernieuwend zijn, door zich meer naar buiten te richten, dynamisch en aantrekkelijk te zijn voor jongeren. Zij zetten zich vanuit de kerk ook in voor de lokale gemeenschap. Zo organiseren ze ieder jaar mee het kerstfeest voor het Centrum Algemeen Welzijnswerk (CAW) en doen ze vrijwilligerswerk in de gevangenis van de stad waar ze gevestigd zijn.

Ook de aanwezigheid van bepaalde etnische groepen zorgt voor een meer divers christelijk landschap. Zo is de Asian Church in een Vlaamse studentenstad een antwoord op de religieuze noden van de groeiende groep Chinese studenten en werknemers in die stad. Vanuit de kerk ontstonden daarnaast specifieke solidariteitsinitiatieven voor de Chinese gemeenschap.

Ook de thema's die een centrale plaats krijgen in de kerk, vormen een element van vernieuwing binnen het christelijk geïnspireerde solidariteitsveld. Zo kreeg ecologie in een aantal gemeenschappen de voorbije jaren een prominente plek. Niet enkel willen de gemeenschappen zelf met hun patrimonium meer ecologisch zijn, deze lijn wordt ook doorgetrokken in de activiteiten die ze organiseren.

Tegelijkertijd zien we, naast het christelijk geïnspireerde netwerk, een gevarieerd landschap dat geworteld is in een brede waaier van religieuze en levensbeschouwelijke tradities. Het merendeel van de religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven is verbonden aan een van de zeven in België erkende religies of levensbeschouwingen, maar we vinden ook initiatieven die verbonden zijn aan andere wereldreligies (zoals het jainisme en sikhisme) en aan nieuwe religieuze bewegingen⁵ (zoals de getuigen van Jehova).

De religieuze diversiteit van de verschillende initiatieven in Vlaanderen weerspiegelt de huidige religieuze samenstelling van de bevolking. De aanwezigheid van specifieke religieuze gemeenschappen in steden of gemeenten bepaalt mee welke solidariteitsinitiatieven daar prominent aanwezig zijn. Zo zijn er in Antwerpen bijvoorbeeld veel meer joodse initiatieven te vinden dan elders in Vlaanderen, vanwege de omvangrijke joodse gemeenschap die daar gevestigd is. In het Antwerpse district

Wilrijk is er ook een grote Jäinatempel aanwezig. Terwijl de meeste leden van deze gemeenschap tewerkgesteld zijn in de diamantsector, werd de tempel gebouwd in de nabijheid van de gemeenschap. Voedsel dat wordt gedoneerd in het kader van spirituele giften, wordt nadien gegeven aan mensen in nood. Ook zamelen ze bij bepaalde feesten geld in dat ze nadien doneren aan zowel lokale als internationale goede doelen.

Veel gevestigde katholieke instituten hebben door de jaren heen een proces van secularisatie doorgemaakt, waarbij religie steeds meer naar de achtergrond is verschoven in hun identiteit en werking. In veel nieuwere initiatieven blijven religie en spiritualiteit echter een centrale rol spelen. Deze nieuwe bewegingen beschouwen religie niet alleen als een kernonderdeel van hun identiteit, maar ook als een bindende kracht die sociale cohesie en gemeenschapsvorming bevordert. Dit contrast tussen het verminderde religieuze profiel van oude instellingen en het levendige religieuze karakter van nieuwe initiatieven markeert een belangrijke verschuiving in hoe religie wordt beleefd en geïntegreerd in de hedendaagse maatschappij.

DE ZICHTBAARHEID VAN RELIGIE EN LEVENSBESCHOUWING

Het in beeld krijgen van de religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven kan een uitdaging zijn. Sommige opereren immers aan de rand van de samenleving en zijn niet direct zichtbaar, waardoor het bewuste inspanningen vraagt om ze te vinden.

Een specifiek aandachtspunt is daarbij de verwarring tussen religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven en etnisch-culturele organisaties of verenigingen. Zo gebeurt het bijvoorbeeld dat stadsdiensten een Afghaanse culturele vereniging als religieus geïnspireerd beschouwen, terwijl de vereniging focust op het samenbrengen van mensen met een gedeelde afkomst en helemaal niet op religie. Dergelijke misvattingen kunnen ontstaan doordat bijvoorbeeld wordt aangenomen dat een organisatie van Marokkaanse vrouwen per definitie een religieuze organisatie is, of dat een evenement georganiseerd door een Afrikaanse gemeenschap uit een stad automatisch een religieuze invalshoek heeft. Etnisch-culturele verenigingen en religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven zijn echter geen synoniemen. Sommige organisaties kiezen er bijvoorbeeld bewust voor om religie buiten beschouwing te laten, omdat ze zijn opgericht op basis van etnische of culturele overeenkomsten, niet op religieuze gronden.

Dat sommige etnisch-culturele verenigingen onterecht als religieuze vereniging beschouwd worden, heeft mogelijk ook te maken met de complexe relatie die overheidsinstanties met religieuze solidariteitsinitiatieven hebben. Verder in dit boek stellen we vast dat sommige initiatieven hun religieuze kern wel degelijk verlaten of 'wegmoffelen' om subsidies vanuit de overheid te verkrijgen. In deze cases bestaat er dus een discrepantie tussen hoe deze organisaties 'officieel' bekendstaan of geregistreerd zijn en hun feitelijke activiteiten. Dat betekent niet dat religieuze initiatieven en organisaties helemaal geen toegang hebben tot overheidssteun. De toegang tot subsidies is vaak moeilijk en complex door een sterke bureaucratisering. Maar ook misvattingen, vooroordelen en de dominante visie op de scheiding van Kerk en Staat spelen een belangrijke rol (zie ook hoofdstuk 6).⁶

Tot slot zijn er ook hybride vormen van initiatieven, die niet direct gelinkt worden aan een religie of levensbeschouwing, maar indirect toch een religieuze of levensbeschouwelijke invloed kennen door de samenwerking met religieuze organisaties, het gebruik van religieuze netwerken of de verbondenheid met dergelijke netwerken. Het identificeren van de religieuze of levensbeschouwelijke inspiratie achter een initiatief is in de praktijk niet altijd eenvoudig. Sommige organisaties zijn ontstaan vanuit een religieuze gemeenschap maar beschouwen zichzelf nog nauwelijks als religieus. Zo kan het zijn dat een armoedeorganisatie in het verleden opgericht werd door een geestelijke, maar dat de vrijwilligers en voorzitter die het initiatief vandaag draaiende houden, zich als niet-religieus beschouwen.

De plaats van religie kan in de loop der tijd ook veranderen. Zoals een medewerker van een katholieke netwerkorganisatie vertelt:

"We zijn allemaal ontstaan vanuit christelijke en katholieke roots en dat merk je vandaag nog in de missie en visie van alle deelorganisaties. De uitwerking in de praktijk is verschillend maar we zijn nog altijd verbonden met de K van vroeger."

Daarnaast maken sommige initiatieven hun religieuze aard niet direct bekend. Hoofdstuk 6 gaat daar dieper op in en bespreekt ook de overwegingen die daarin een rol kunnen spelen.

Naast de variatie in religieuze stromingen die aan de basis liggen, is er ook een grote diversiteit in de mate waarin religie of levensbeschouwing een rol speelt voor de betrokkenen bij een initiatief. Hoewel oprichters en/of bestuursleden vaak aangeven dat religie een belangrijk onderdeel is van hun dagelijkse leven, beschouwen medewerkers en vrijwilligers zichzelf niet altijd als religieus.

"In de heilige Koran staat heel duidelijk: er is geen dwang in de godsdienst. U moet aan niemand verplichten, iedereen heeft een vrijheid om zijn godsdienst te kiezen. Maar belangrijk is, je moet eigenlijk een goede mens zijn. Er moet geen haat zijn voor een andere, je moet liefde hebben. Er zijn verschillende mensen die nog geen eed hebben afgelegd om in onze gemeenschap toe te treden, maar die zijn wel aanwezig. Die doen wel mee aan verschillende activiteiten, dus ze moeten niet per se bekeren om hieraan deel te kunnen nemen of vrijwilliger te zijn." (medewerker Ahmadi Broeders)

Verder is het ook interessant om te bekijken in hoeverre religie zichtbaar is binnen specifieke activiteiten of initiatieven. Heeft het initiatief naast solidariteitswerk ook (of zelfs vooral) specifieke religieuze doelstellingen en/of activiteiten? Denk bijvoorbeeld aan moskeeverenigingen die Koranles geven of een evangelische kerk die Bijbelstudies organiseert. Hoe manifest zijn religieuze elementen in de dagelijkse gang van zaken binnen het initiatief?

Wanneer we alle religieuze of levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatieven in Vlaanderen op een spectrum zouden plaatsen, zouden we een grote variatie zien: van initiatieven met nauwelijks religieuze doelstellingen tot actoren met bijna uitsluitend religieuze doelstellingen, en van religieuze en levensbeschouwelijke initiatieven waarbij religie nauwelijks zichtbaar is tot die waarbij religie expliciet naar voren komt.

SOLIDARITEIT

Solidariteit vormt een essentiële ethische en sociale dimensie voor vele religies en levensbeschouwingen (zie ook hoofdstuk 4). Het is echter belangrijk om op te merken dat binnen initiatieven zelden wordt gesproken over 'solidariteit'. Vaker wordt, afhankelijk van de religieuze achtergrond, gesproken over 'sadaqah' in de islam, 'caritas' in de christelijke traditie, 'tikkun olam' in het jodendom of 'dana' in het boeddhisme. Bovendien verschilt de interpretatie van solidariteit vaak afhankelijk van de religieuze stroming.

"Als we caritas letterlijk vertalen in 'naasteliefde', dan is solidair zijn voor mij dat. Liefde voor mijn naasten, mensen nabij zijn. En dat 'zonder waarom', je doet dit omdat het goed voelt. Er is geen echte reden nodig." (medewerker Zorgen voor Elkaar)

"Solidariteit is voor mij een houding waarbij je uitgaat van het feit dat ieder mens gelijk is aan elkaar. Daarnaast is God in alles en iedereen aanwezig. Dus als je dat in praktijk brengt, zorg je ook voor God door voor anderen te zorgen." (vrijwilliger Seva Sadan)

Gekoppeld daaraan verschillen ook de motivaties en invulling van solidariteit in religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven die zich richten op mensen in kwetsbare posities, net zoals ze ook kunnen verschillen van de invulling ervan door publieke welvaartsstaatsactoren. Mede daardoor zijn religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven in Vlaanderen in diverse sectoren actief, zoals armoedebestrijding, gezondheidszorg, psychosociale hulpverlening of jeugdwerk. Sommige van deze organisaties en initiatieven engageren zich expliciet voor het bieden van 'noodhulp onder protest'. Dat wil zeggen dat ze hulp bieden daar waar de overheid of andere geïnstitutionaliseerde middenveldorganisaties tekortkomen. Hun uiteindelijke doelstelling is dan echter om deze noodhulp overbodig te maken.⁷

Het aanbod van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven omvat daardoor verschillende vormen van solidariteit, variërend van het voorzien in basisbehoeften zoals kleding en voedsel tot huisvesting, hulp bij de zoektocht naar werk, huiswerkbegeleiding, kinderopvang, opvang van specifieke doelgroepen, psychologische ondersteuning, gemeenschapsvorming en politiserend werk. Dat kan gaan van eenmalige, sporadische hulp tot meer structurele steun gedurende een langere periode. De Anglican Saint-Peter Church biedt bijvoorbeeld onderdak en voedsel aan twee nieuwkomers in België, helpt hen de weg te vinden in de stad en werkt samen met het OCMW. Deze mensen worden gedurende een lange periode ondersteund door de gemeenschap. Een ander voorbeeld is de Heilige Kerkgemeenschap, waar mensen op dinsdag en donderdag terechtkunnen in de kerk voor koffie, soep en een warm gesprek. Sommige mensen komen wekelijks langs en maken structureel gebruik van dat aanbod. Anderen wandelen zo nu en dan eens binnen.

SPIRITUELE OF RELIGIEUZE BEGELEIDING

Naast deze vormen van hulp bieden veel religieuze of levensbeschouwelijke initiatieven ook spirituele of religieuze begeleiding. De invulling daarvan kan variëren volgens het type organisatie en de religie waarmee ze verbonden is.

"We werken hier vanuit de presentietheorie, dat vind ik wel een hele mooie. Het is een belangrijk begrip. We zijn er voor jou. We weten niet alles, we weten ook niet de toekomst, maar we zijn er. Soms is dat lastig want je bent er ook niet altijd, maar toch is dat voor hen vaak iets nieuws." (medewerker Pastorale Zone)

Bovendien zijn verschillende godsdiensten globaal en niet gebonden aan een specifieke locatie of etniciteit. Daardoor ondersteunen ze vaak niet alleen lokale gemeenschappen maar bieden ze ook transnationale hulp.

ORGANISATIE

Wat de organisatievorm betreft, vinden we een scala aan vormen die we kunnen rangschikken op een continuüm van kleine bottom-upinitiatieven door enkele individuen tot grote formele organisaties. Ze kunnen worden onderverdeeld in de volgende categorieën.

- **Activiteiten, initiatieven en informele werkgroepen binnen religieuze gemeenschappen**, met een zekere mate van duurzaamheid en omvang. Voorbeelden zijn een voedselbedeling georganiseerd door een kerkgemeenschap, een ondersteuningspunt voor jonge moslimmoeders vanuit de moskee, of de vrijdagmaaltijd die open is voor mensen die het nodig hebben in de gurudwara.
- Specifieke **(deel)organisaties binnen de structuur van religieuze gemeenschappen**. Vaak zijn dat vzw's die onder de paraplu van religieuze gemeenschappen worden opgericht. Soms gebeurt dat met als doel om op een betere manier te kunnen samenwerken met andere organisaties. De Community Kitchen van een anglicaanse kerk is een mooi voorbeeld. Dat is een aparte vzw die gerund wordt binnen het gebouw van de kerk, door vrijwilligers en medewerkers van de gemeenschap.

- Activiteiten, initiatieven en informele werkgroepen in het kader van organisaties **buiten de structuur van religieuze gemeenschappen**, die deels vanuit religieuze of levensbeschouwelijke inspiratie werken. Denk aan solidaire activiteiten die georganiseerd worden door bijvoorbeeld Femma Wereldvrouwen. Ze zijn nog steeds verwant met de religieuze inspiratie maar niet meer direct verbonden met een katholieke structuur.
- Specifieke **(deel)organisaties buiten de structuur van religieuze gemeenschappen**, die deels vanuit religieuze of levensbeschouwelijke inspiratie werken. Hier gaat het om organisaties en initiatieven die op zichzelf staan, die niet verbonden zijn met een religieuze groep, maar die in hun missie en visie wel heel duidelijk een religieuze inspiratie hebben. Een voorbeeld is een migrantenorganisatie, niet verbonden met een specifieke religieuze gemeenschap of een moskee. De medewerkers identificeren zichzelf als moslim, daarom vertrekken ze vanuit de Qur'ān om hun dagelijkse werking en activiteiten te vormen. De Koranverzen en Hadīths benadrukken het belang van solidariteit, liefdadigheid en zorgen voor de minderbedeelden in de samenleving en zijn voor de vrijwilligers een inspiratie en leidraad voor islamitisch solidariteitswerk.
- Activiteiten, initiatieven en informele werkgroepen met religieuze of levensbeschouwelijke inspiratie, maar **zonder directe band met een religieuze gemeenschap of overkoepelende organisatie**. Denk bijvoorbeeld aan een groep mensen die vanuit hun religieuze en spirituele overtuiging op regelmatige basis een opruimactie doen in de buurt. Ze komen samen omdat ze dat vanuit hun geloof belangrijk vinden, maar buiten deze groep beleven ze hun geloof op hun eigen individuele manier.

De bovenstaande categorieën zijn geen statisch gegeven. Organisaties en initiatieven maken vaak een evolutie mee, al dan niet door invloeden van buitenaf. Overheden pikken deze initiatieven bijvoorbeeld op of er ontstaan partnerschappen met andere actoren, wat maakt dat ze kunnen uitgroeien tot formele verenigingen en eventueel een beroep doen op (project)subsidies om hun activiteiten uit te breiden. Daarnaast kiezen sommige initiatieven ervoor zich aan te sluiten bij een overkoepelende organisatie en zo deel uit te maken van het bredere sociaal-cultureel werk of zelf personeel aan te werven.⁸

MEDEWERKERS, VRIJWILLIGERS EN DOELGROEP

De grenzen tussen categorieën 'medewerkers', 'professionals', 'vrijwilligers' of 'deelnemers' zijn in religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven vaak moeilijk te onderscheiden. Zo werken deze initiatieven vaak met vrijwilligers en vaste medewerkers en groeien deelnemers snel uit tot een vaste waarde in de organisatie.

Soms zijn er betaalde krachten aanwezig, vooral bij initiatieven gebaseerd op erkende religies of levensbeschouwingen, gefinancierd door de overheid. Met uitzondering van grotere, meer formele organisaties draait de dagelijkse werking van heel wat religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven evenwel voornamelijk op vrijwilligers.⁹ Deze vrijwilligers oefenen naast hun werk bij een religieus of levensbeschouwelijke organisaties vaak nog een betaalde job uit. Bij samenwerkingen met religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven is dat vrijwilligersaspect belangrijk om in het achterhoofd te houden.

In veel initiatieven kan iedereen, ongeacht religieuze of levensbeschouwelijke achtergrond, vrijwillig bijdragen aan de organisatie. Soms worden er echter specifieke eisen gesteld aan de taken die vrijwilligers mogen uitvoeren. In het volgende citaat verduidelijkt de verantwoordelijke van een religieus geïnspireerd solidariteitsinitiatief welke functies vrijwilligers kunnen uitoefenen:

"Iedereen kan hier meehelpen bij activiteiten die we organiseren. Maar specifieke activiteiten zoals spirituele hulp kunnen enkel door de vrijwilligers vanuit onze gemeenschap gebeuren. Die krijgen ook opleiding en vorming, dat kan niet zomaar iedereen." (verantwoordelijke Urban Grace Church)

De **doelgroep** waarop deze organisaties focussen, is heel divers en wisselt ook naargelang de noden in de samenleving. Ook de doelstelling van de organisatie bepaalt mee de doelgroep die zij bereiken en aan wie ze hulp bieden. Een vaak terugkerende omschrijving is dat zij zich richten op 'de meest kwetsbare mensen uit de samenleving'. De invulling van deze omschrijving omvat een brede groep: mensen in armoede, mensen zonder papieren, dak- en thuislozen, ex-gedetineerden, alleenstaanden, jongeren met een migratieachtergrond ...

De doelgroep bepaalt ook vaak de activiteiten die worden aangeboden. Zo gaf een vrijwilliger van een islamitisch initiatief aan dat er veel jongeren langskwamen voor

hulp, waardoor zij naast het hulpaanbod ook laagdrempelige vrijetijdsactiviteiten (zoals voetbal of dans) gingen organiseren voor de jongeren.

Als we kijken naar de religieuze achtergrond van de doelgroep, dan geven vrijwel alle religieuze en levensbeschouwelijke initiatieven aan dat ze hulp bieden aan iedereen, ongeacht hun religieuze of levensbeschouwelijke oriëntatie.

“Wij vertrekken vanuit de Evangelische levenswijze, wat betekent dat je aanwezig bent voor de andere. Wij zijn daar bewust mee bezig maar het is niet zo dat we ervan uitgaan dat iedereen die hier vrijwilliger is of hier met een noodvraag komt christelijk gelovig is. Dat is in de praktijk meestal niet zo.

V: Dat is geen voorwaarde?

Nee dat is absoluut niet, maar we steken wel niet weg dat wij werken vanuit een christelijke inspiratie.” (vrijwilliger Veilige Thuishaven)

In de praktijk blijft de hulp bij sommige van deze initiatieven beperkt tot de eigen gemeenschap, al dan niet bewust. Niettemin staan ze dikwijls open voor en streven ze ernaar om hulp te bieden aan mensen met een andere religieuze of levensbeschouwelijke achtergrond. Soms is dat ook een strategie om tegemoet te komen aan externe verwachtingen van maatschappelijke actoren of de overheid om een laagdrempelig en inclusief aanbod te creëren en zo subsidies of toelages te verkrijgen (zie ook hoofdstuk 6).

Soms worden er specifieke groepen gemaakt binnen de gemeenschap die voor elkaar zorgen.

“We hebben nu zes kleine groepen binnen onze gemeenschap van telkens 10-15 personen, deze community zorgt voor elkaar. Dus die komen om de twee weken sowieso samen, om samen te bidden maar met als doel voor elkaar door het vuur te gaan als je hulp of eten nodig hebt.” (medewerker Urban Grace Church)

De grotere gemeenschap draagt zorg voor deze kleinere groepen en springt bij waar nodig.

"Er is ook een potje voor mensen die het moeilijk hebben. We gaan niet mensen zomaar geld geven, maar we gaan wel bekijken of we eetbonnen kunnen geven, of facturen kunnen voorschieten die via een betaalplan terugbetaald worden." (medewerker Urban Grace Church)

Een ander voorbeeld is de oproep van de imam in zijn vrijdaggebed om gul te geven aan iemand met specifieke noden in de gemeenschap. Soms wordt het project of de situatie vermeld, maar meestal blijft de hulpvrager uit de gemeenschap anoniem. Er is dan vertrouwen vanuit de gemeenschap dat het geld goed besteed zal worden.

LOCATIE

'Locatie' wijst onder meer op de context waarin het initiatief actief is. In dit boek richten we ons op Vlaanderen om de religieuze solidariteitsinitiatieven te beschrijven. Zoals elke regio heeft Vlaanderen een eigen geschiedenis, een specifiek wettelijk kader, een eigen politieke cultuur, enzovoort. Ondanks deze gedeelde maatschappelijke context is het toch belangrijk om te beseffen dat niet elke stad of gemeente gelijk is. Er zitten grote verschillen tussen steden en gemeenten, niet alleen wat het aantal aanwezige solidariteitsinitiatieven vanuit eenzelfde geloofsgemeenschap betreft, maar ook op het vlak van politiek klimaat. Dat laatste is bepalend voor hoe er wordt omgegaan met religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatieven en welke samenwerkingen tot stand komen.

De keuze van locatie is vaak een cruciaal aspect voor medewerkers van initiatieven. De voorkeur wordt vaak gegeven aan een locatie dicht bij de doelgroep of op een goed bereikbare plek.

"Ze komen uit alle buurten, he. Ze komen uit Merksem, Linkeroever, Wilrijk, Hoboken, Deurne, Borgerhout ... Dat is waar ze ook wonen. Ze kunnen allemaal de tram of bus pakken naar hier, dus onze locatie is ideaal." (medewerker Protestants Huis)

Toch is de keuze van locatie niet altijd vrijwillig:

"We gebruiken dit pand omdat het gratis is, we mogen het gebruiken van de kerk. De locatie is niet ideaal en het feit dat we het moeten delen met de Gemeenschapskerk, maakt dat we altijd al onze spullen aan de kant moeten zetten. Zo hebben we niet echt een eigen plek, maar er is geen budget om zelf iets te huren en de mensen kennen nu de weg naar hier." (medewerker Heilige Kerkgemeenschap)

Initiatieven die onder de noemer van sociaal schaduwwerk¹⁰ vallen, hebben vaak beperkte financiële middelen, waardoor hun activiteiten regelmatig plaatsvinden op wisselende locaties, in de openbare ruimte, of zelfs achter een garagepoort, waar men dat niet zou verwachten. Medewerkers van initiatieven geven aan dat ze liever tijd en middelen besteden aan de inhoud van hun werk en het helpen van kwetsbare mensen dan aan lobbyen voor een nieuwe locatie of het uitgeven van geld hieraan.

Sommige religieuze gebouwen worden gedeeld door meerdere groepen, niet alleen voor religieuze activiteiten, maar ook voor kledinguitdeling of maaltijden. Dat heeft in de praktijk natuurlijk ook voordelen, de kerk staat nooit leeg en mensen in een precare situatie kunnen altijd ergens terecht. Toch kan het voor een organisatie soms als een beperking voelen:

"Op maandag en woensdag gebruiken zij de kerk, op dinsdag en vrijdag wij. Zo is hier altijd iemand om de mensen op te vangen en kunnen we elk ons deel doen. Als we een eigen locatie hadden, konden we misschien meer doen, maar voor de mensen is het ook wel gemakkelijk dat er hier nu altijd iemand is." (Asian Church)

Als laatste is er ook een groep van initiatieven die uitsluitend outreachend werken, ze hebben soms wel een plek waar ze samenkomen voor een vergadering maar geen echte werkplek of plaats waar ze mensen kunnen ontvangen. Ze trekken de straat op naar kwetsbare doelgroepen en proberen op deze manier hulp te bieden. Zo zijn er organisaties die per bakfiets of te voet maaltijden gaan rondbrengen, of per fiets aan huis een bezoek brengen bij mensen die dat nodig hebben.

Een ander aspect onder de noemer 'locatie' is de geografische oriëntatie van religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven. Sommige initiatieven richten zich op een specifiek deel van een stad of de nabije omgeving waarin ze actief zijn, om daar te werken aan meer sociale cohesie of om specifieke problemen in de omgeving aan te pakken. Andere richten zich op een ruime omgeving.

Daarnaast zijn er ook initiatieven die – al dan niet naast lokale projecten, activiteiten of hulpverlening – solidair zijn met mensen in het buitenland.

CATEGORIE	SUBCATEGORIE	BESCHRIJVING
RELIGIE	Gemeenschap	Welke religie, denominatie of gemeenschap is betrokken?
	Link met gemeenschap	Is het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief een religieuze gemeenschap, een werkgroep/organisatie die wordt beheerd door een religieuze gemeenschap, of een onafhankelijke werkgroep/organisatie?
	Mensen	Behoren bestuur/management/personeel/vrijwilligers/leden/klanten tot de betrokken denominatie?
	Context	Wat is de bredere religieuze context waarin het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief opereert (religieuze vrijheid, religieuze diversiteit, secularisatie ...)?
	Doelstellingen	Welke specifiek religieuze doelstellingen (indien aanwezig) heeft het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief?
	Activiteiten	Welke specifieke religieuze activiteiten (indien aanwezig) organiseert het religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief?
	Belang van religie	Hoe zichtbaar/aanwezig is religie in de routinewerking van het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief (gebouwen, activiteiten ...)?
SOLIDARITEIT	Type	Wat voor soort solidariteit biedt het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief (basisbehoeften, huisvesting, werk, studie ...)?
	Sector	Werkt het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief in een specifieke sector (armoedebestrijding, gezondheidszorg, kinderopvang, jeugdzorg, translokale hulp ...)?
	Cliënten	Wie wordt geholpen door het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief: (specifieke) gemeenschappen, (specifieke) gezinnen, (specifieke) individuen ...? Alleen mensen die behoren tot de eigen religieuze gemeenschap of denominatie?

ORGANISATIE	Financiering	Hoe wordt het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief gefinancierd (staat, leden, gemeente ...)?
	Grootte en reikwijdte	Wat is de grootte en reikwijdte van de organisatie (aantal (personeels)leden; lokale/regionale/nationale/internationale/ globale reikwijdte)?
	Type	Wat voor soort organisatie is het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief (formeel of informeel, winst of non-profit ...)?
	Personeel	Wat voor soort personeel heeft het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief (betaald en/of vrijwillig)?
	Relaties	Hoe is de relatie tussen het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief en de autoriteiten, en tussen het initiatief en andere religieuze of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en seculiere organisaties met een vergelijkbare missie (goed/slecht, actief/passief ...)?
	Context	Wat is de bredere context (politiek, juridisch, institutioneel, economisch, cultureel ...) waarin het religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief opereert?
	Inbedding	Hoe ingebed is het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief in de locatie/gemeenschap waarin het actief is?
LOCATIE	Specifieke locatie	Op welk continent, in welk land, welke regio en stad is het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief actief?
	Type locatie	Is het religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatief actief in de stad, de periferie en/of het platteland?

Perspectieven om verscheidenheid va religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsvelden in kaart te brengen.

BESLUIT

Religieuze solidariteit is zeker geen zaak van enkel het verleden. In de huidige multiculturele en multireligieuze samenleving is religieus geïnspireerde solidariteit op heel diverse manieren aanwezig. We kunnen dat diverse en dynamische landschap moeilijk in veralgemenende termen vatten. In dit hoofdstuk hebben we invalshoeken aangereikt die de diversiteit in het landschap van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven in Vlaanderen overzichtelijk maken.

Als basis voor een beter begrip van de verschillende vormen van samenwerking, en de spanningen die daarmee gepaard gaan, die in de volgende hoofdstukken aan bod zullen komen, maakten we gebruik van vier invalshoeken om dat veld in beeld te brengen: de plek van religie/levensbeschouwing in het initiatief, de invulling die aan solidariteit gegeven wordt, de organisatiestructuur van het initiatief en de locatie van waaruit ze opereren. Vanuit deze vier lenzen keken we naar het landschap en brachten we de breedte en de diversiteit in beeld. De verschillende invalshoeken helpen om de aanwezigheid van dat veld in onze samenleving beter te vatten.

Noten

- 1 Beaumont, J., & Cloke, P. (Eds.) (2012). *Faith-based organisations and exclusion in European cities*. Polity; Crisp, B. (2014). *Social work and faith-based organizations*. Routledge; Schrooten, M., & Trappers, A. (2019). Sociaalwerkpraktijken in religieuze organisaties. In M. Schrooten, R. Thys, & P. Debruyne (Eds.), *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap* (pp. 95-105). Politeia; van den Toorn, J., Davelaar, M., Hamdi, A., Reches, L., & van Keulen, M. (2020). *Omvang en karakter van de maatschappelijke activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam*. Verwey-Jonker Instituut i.s.m. Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010 en Convent van Kerken Rotterdam.
- 2 Maes, S., Raeymaeckers, P., Schrooten, M., & Broeckaert, B. (2024). Faith-based organizations and poverty alleviation: A scoping review on definitions and terminology (2010-2021). *Journal of Religion and Spirituality in Social Work: Social Thought*, 43(1), 69-90.
- 3 Moris, M., & Maes, S. (2022). *Uitdagingen bij het in kaart brengen van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven*. Soligion; van Dam, S., Maes, S., Schrooten, M., Broeckaert, B., & Raeymaeckers, P. (2022). De rol van religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven in armoedebestrijding. In J. Coene et al. (Eds.), *Jaarboek Armoede en sociale uitsluiting 2022* (pp. 329-344). Acco.

- 4 Maes, S., Schrooten, M., Raeymaeckers, P., & Broeckert, B. (2023). Faith based organizations: Types and typologies. A scoping review (2010-2021). *Journal of Religion and Spirituality in Social Work: Social Thought*, 42(2), 211-237.
- 5 Nieuwe religieuze bewegingen zijn religies die ontstaan aan het eind van de negentiende eeuw of later. Doorgaans zijn ze gebaseerd op een van de grote wereldreligies, maar kiezen ze voor een heel eigen interpretatie die hen onderscheidt van de traditionele kerken en religies. Zie o.m. Hammer, O., & Rothstein, R. (Eds.) (2012), *The Cambridge companion to new religious movements*. Cambridge University Press.
- 6 André, G., & Sacco, M. (2019). Etnisch-culturele organisaties en publieke financieringsmogelijkheden in de Federatie Wallonië-Brussel. In M. Schrooten, R. Thys, & P. Debruyne (Eds.), *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap* (pp. 293-298). Politeia.
- 7 Moris, M., & Maes, S. (2022). *Uitdagingen bij het in kaart brengen van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven*. Soligion.
- 8 Schrooten, M., & Welschen, S. (2022). Sociaal schaduwwerk: informele sociaalwerkpraktijken in België en Nederland. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 31(1), 4-23.
- 9 Vrijwilliger verwijst hier naar een onbetaalde medewerker die in tegenstelling tot een betaalde werknemer niet contractueel gebonden is.
- 10 Schrooten, M., Thys, R., & Debruyne, P. (2019). *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap*. Politeia.

hoofdstuk 4

Hoe kijken religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde organisaties naar solidariteit?

In de vorige hoofdstukken gaven we een inkijk in de historische context en het hedendaagse landschap van geïnstitutionaliseerde welvaartsvoorzieningen en van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteit in Vlaanderen. In dit hoofdstuk leggen we uit dat de termen die de betrokkenen gebruiken om naar hun sociaal engagement te verwijzen, deel zijn van een omvattende levensbeschouwing en daar niet los van gezien kunnen en mogen worden. We bespreken de verwevenheid van de gebruikte termen met bredere religieuze, levensbeschouwelijke of politiek-maatschappelijke projecten en we gaan na welke implicaties dat heeft voor hoe solidariteit in de praktijk vormgegeven wordt in religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven.

Het hoofdstuk is als volgt opgebouwd. We geven eerst een inkijk in hoe 'solidariteit' een nieuwe betekenis krijgt in de context van de snel industrialiserende, individualiserende en seculariserende¹ samenleving van de negentiende en twintigste eeuw. We tonen enerzijds hoe religieuze (in dit geval, katholieke) vormen van solidariteit vaak een 'negatief' referentiepunt vorm(d)en en als voorbeeld dien(d)en van hoe welvaartsregimes solidariteit net *niet* willen organiseren. Anderzijds geven we aan hoe religieus geïnspireerde organisaties – zeker in continentale, corporatistische welvaartsregimes – desondanks sterk geïntegreerd werden als sociale dienstverleners. Dat resulteerde in wat we een post-seculiere welvaartsmix kunnen noemen, waar seculiere en katholiek geïnspireerde vormen van solidariteit elkaar wederzijds beïnvloeden en niet altijd op zo'n heldere manier van elkaar te onderscheiden zijn.

Daarna beschrijven we hoe een snel veranderende samenleving ons doet nadenken over hoe dat welvaartsregime zich kan aanpassen aan de hedendaagse context, en wat de rol van religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatieven daarin kan zijn.

Ten slotte geven we meer inzicht in een aantal opvattingen van solidariteit binnen dit soort initiatieven. We beschrijven wat die betekenen voor de manier waarop solidariteit vorm krijgt en voor wie die toegankelijk is. Daarvoor gebruiken we geanonimiseerde voorbeelden uit onderzoek: we geven organisaties een andere naam en zorgen dat ze niet herkenbaar zijn.

SOLIDARITEIT IN EEN MODERNISERENDE SAMENLEVING

Het gebruik van het begrip 'solidariteit' gaat ver terug in de tijd, maar krijgt nieuw belang en inhoud wanneer samenlevingen vanaf de late achttiende eeuw diepgaande processen van industrialisering, individualisering en secularisering ondergaan.² Voor de industriële revolutie wordt solidariteit in Europa vooral geassocieerd met de christelijke notie van **broederschap**. Het begrip verwees dan naar relaties van wederzijdse ondersteuning in religieuze gemeenschappen, zoals die ook in families bestaan. Vanaf de late achttiende eeuw verloor de term 'solidariteit' deze sterk religieuze connotatie. Ze raakt steeds meer, maar zeker niet exclusief, verweven met seculiere vormen van samenlevingsopbouw. In moderniserende samenlevingen blijft (katholieke) religie weliswaar een belangrijke rol spelen en sterk aanwezig zijn in de organisatienetwerken die de maatschappij stutten, maar ze kan zich steeds minder opwerpen als overkoepelend wereldbeeld en organiserend kader voor de hele samenleving. Mede door processen van industrialisering en individualisering kon de religieuze invulling van broederschap niet langer als zingevend en organiserend kader voor de hele samenleving fungeren.

De grote sociale onrust die ontstond door de opkomst van de industriële kapitalistische economie, toenemende individualisering en secularisering van de samenleving, leidde tot nieuwe maatschappelijke vraagstukken. Een cruciale vraag die veel politici en sociale wetenschappers bezighield, was hoe inclusie en sociale samenhang te creëren in een maatschappij waarin steeds grotere groepen hun alledaagse denken en handelen niet langer (sterk) baseerden op dezelfde religieuze of levensbeschouwelijke oriëntatie, maar vertrokken vanuit individuele autonomie en keuzevrijheid. Hoe konden individuele vrijheden gegarandeerd en uitgebreid worden, maar tegelijkertijd ook de sociale cohesie en inclusie van kwetsbare sociale groepen? Vooral het lot van arbeiders werd een belangrijk thema. De arbeidersbeweging zocht naar manieren om sociale en politieke eenheid te creëren binnen de nieuwe en groeiende sociale groep van arbeiders om hen een rechtmatige plaats in de samenleving te geven. Ook in de Rooms-Katholieke Kerk voelde men steeds meer maatschappelijke druk om een antwoord te formuleren op de nieuwe sociale kwestie: de slechte werk- en leefomstandigheden van de arbeiders. Die vraagstukken leidden heel wat politieke, maatschappelijke en wetenschappelijke actoren naar het begrip **solidariteit**. Vanuit de arbeidersbeweging werd dat ingevuld als het delen en herverdelen

van (schaarse) middelen vanuit een gevoel van loyaliteit aan en een behoren tot een bepaalde groep of gemeenschap.

De **sociologie** ontwikkelde zich intussen als de 'wetenschap van de solidariteit'.³ Sociologen zochten de wortels van solidariteit in maatschappelijke structuren en processen, eerder dan in religieuze of levensbeschouwelijke overtuigingen. De socioloog Emile Durkheim stelt bijvoorbeeld dat solidariteit voortkomt uit onderlinge afhankelijkheid. Het bewustzijn dat we in een samenleving met een doorgedreven arbeidsverdeling allemaal van elkaar afhankelijk zijn om in onze levensbehoeften te voorzien, vormt volgens hem dé bron van solidariteit in die nieuwe maatschappij, naast een maatschappelijk overeengekomen en breed gedeeld kader van waarden en normen. Sociologen zoals Karl Marx en Max Weber zien dan weer in de conflicten in de samenleving een bron van solidariteit. Gemarginaliseerde (maar ook geprivilegieerde) groepen verenigen zich om een gezamenlijke vijand of bedreiging te bekampen en creëren zo onderlinge solidariteit. Tegelijk slagen ze er zo ook vaak in om solidariteit van andere groepen in de samenleving af te dwingen, zoals het geval was met de arbeidersbeweging(en).

Die zoektocht naar nieuwe bronnen van solidariteit culmineerde uiteindelijk in de uitbouw van **nationale welvaartsregimes**. Daarin krijgen burgers sociale rechten die hen – althans in theorie – een garantie geven op sociale bescherming gebaseerd op onderlinge solidariteit. Aangezien de katholieke religie niet langer het exclusieve bindmiddel is van de samenleving, zoekt men de legitimatie voor de uitbouw van sociaal burgerschap niet zozeer in religie, maar in de maatschappij zelf. Solidariteit geraakt zo verweven met seculiere vormen van samenlevingsopbouw.

Toch verdwijnt religie niet uit de structuren van de solidariteit, integendeel zelfs. Sociale bescherming en solidariteit worden niet alleen georganiseerd via de overheid, maar ook via een hele reeks **middenveldorganisaties**, die als sociale dienstverlener mee de solidariteit in de samenleving organiseren.⁴ Veel van die sociale dienstverleners komen uit de religieuze – in ons geval katholieke – sfeer, door de ervaring en de expertise die katholieke organisaties op dat terrein hadden en omdat deze organisaties zo hun aanwezigheid en invloed op het katholieke deel van de bevolking konden behouden. Onder invloed van het subsidiariteitsbeginsel en corporatistische mechanismen gingen organisaties die voorheen al instonden voor dienstverlening in verschillende domeinen dat voortaan doen als deel van een nationaal welvaartsregime en gesubsidieerd door de overheid. Onvermijdelijk ontstonden zo een dialoog en onderhandeling tussen de in onze samenleving aanwezige visies op zorg, sociale bescherming en solidariteit.

Wat in dit nationaal welvaartsregime essentieel is, is dat sociale bescherming en solidariteit gebaseerd zijn op **sociale rechten**. Dat betekent dat 'de' maatschappij – of significante delen ervan – erkent dat er een collectieve verantwoordelijkheid is om bepaalde sociale noden te lenigen en initiatieven neemt (middelen verzamelen, organisaties opzetten ...) om die collectieve verantwoordelijkheid op te nemen. De notie van 'rechten' komt niet uit het niets: er zijn sporen van onder meer christelijk denken in terug te vinden, maar ze wordt doorgaans teruggevoerd op concepten die stammen uit de Verlichting, zoals 'natuurlijke rechten' en 'universele gelijkheid'. Het concept 'sociale rechten' ontwikkelde zich in de twintigste eeuw onder invloed van het toenemende belang van de notie mensenrechten. Concrete sociale rechten zijn bovendien het gevolg van het maken en onderhandelen van claims op ondersteuning in de maatschappij.

De ontwikkeling van een op sociale rechten gebaseerd welvaartsregime werd over het algemeen gezien en gerechtvaardigd als een noodzakelijk alternatief voor solidariteitsmechanismen waarbij de hulp of de sociale dienst afhing van levensbeschouwelijke of morele voorwaarden. Het diende gelijke toegang tot hulp en dienstverlening te garanderen, ongeacht de levensbeschouwelijke overtuiging, en moest paternalistische mechanismen tegengaan.

In de naoorlogse periode werden welvaartsregimes verder uitgebouwd, en overheden legden steeds meer professionele standaarden en kwaliteitseisen op aan de uitvoerders van sociaal beleid, ongeacht de levensbeschouwelijke inspiratie van de dienst- en hulpverleners. De kenmerken die vanuit een religieuze visie ingebed werden in dienst- en hulpverlening, worden nu dus ook bevraagd vanuit professionele standaarden en kwaliteitsvereisten. Wetenschappelijke inzichten, democratisch genomen beslissingen en praktijkreflectie krijgen een belangrijkere rol in het bepalen van professionele standaarden. De positie van religie als inspiratiebron voor solidair denken en handelen wordt steeds meer teruggedrongen naar het terrein van de individuele motivatie.

In de levensbeschouwelijk verzuilde samenleving van de twintigste eeuw bleef de mogelijkheid bestaan om sociale rechten te realiseren in een levensbeschouwelijk geïnspireerd kader. Maar naarmate ontkerkelijking en secularisatie toenamen vanaf de jaren zestig en zeventig, zwakte ook de religieuze en levensbeschouwelijke affiniteit met de zuilen af. Religie of levensbeschouwing is steeds minder de reden waarom burgers kiezen voor lidmaatschap van bepaalde sociale organisaties zoals een mutualiteit of vakbond. De oude zuilen blijven belangrijke spelers in het welvaartsregime,

maar zijn geworden tot 'politieke concerns' die burgers als 'klanten' binden via de kwaliteit van hun dienstverlening.

EEN SAMENLEVING IN TRANSFORMATIE

Zoals in hoofdstuk 1 uiteengezet, veroorzaken twee met elkaar verbonden evoluties de laatste decennia een terugkeer en toenemende relevantie van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven. Enerzijds zorgen migratie en de terugkeer van religie in de publieke ruimte voor een steeds diverser wordend religieus en levensbeschouwelijk landschap, vooral in de grootsteden. Anderzijds duiken er sinds de jaren zeventig **nieuwe sociale risico's** op, waaraan burgers blootgesteld worden maar waartegen de gevestigde welvaartsregimes niet (afdoende) beschermen.⁵ Die nieuwe sociale risico's komen onder meer voort uit migratie, veranderende familiestructuren en een transformerende arbeidsmarkt. Dat gaat bijvoorbeeld om jongeren die niet op de steun van familie kunnen rekenen, kortgeschoolden die moeilijk arbeidskansen vinden waarmee ze voldoende middelen genereren en mensen die niet kunnen terugvallen op sociale rechten, bijvoorbeeld omdat ze geen legaal verblijfsstatuut hebben of dak- of thuisloos zijn. Die sociale rechten functioneren immers volgens een territoriale logica, wat betekent dat ze vasthangen aan de legale status van burger in een natiestaat.

Het is in deze context dat we de vraag willen stellen of religieuze en levensbeschouwelijke organisaties en initiatieven die solidariteit genereren vanuit de innerlijke drijfveren van mensen, niet méér kunnen betekenen dan het vullen van de gaten die welvaartsregimes laten bestaan. Nieuwe religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde vormen van solidariteit richten zich vaak op (een aantal van) de noden die de gevestigde welvaartsregimes niet voldoende, niet voor iedereen of niet op de gewenste manier lenigen. Maar hebben ze ook het potentieel om vanuit hun religieuze of levensbeschouwelijke kader de manier waarop welvaartsregimes solidariteit invullen en organiseren, te bevragen en te verrijken met andere 'morele intuïties', zoals filosoof Jürgen Habermas suggereert? En vinden we een gedeeld begrip – eerder dan louter pragmatische overwegingen over het opvangen van prangende sociale noden waarvoor de capaciteit of een politiek draagvlak ontbreekt – om religieuze vormen van solidariteit te integreren in het bestaande welvaartsregime? Die vragen

botsen, zoals we in hoofdstuk 6 zullen zien, vaak op een aantal heikele thema's. Een van die struikelpunten waarrond conflicten kunnen ontstaan, is de opvatting van wat solidariteit betekent in religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatieven, en vooral voor wie die solidariteit toegankelijk is. In het tweede deel van dit hoofdstuk gaan we dieper in op die twee thema's.

RELIGIEUZE EN LEVENSBESCHOUWELIJKE OPVATTINGEN VAN SOLIDARITEIT

Het is eigen aan levensbeschouwingen en religies, zowel wanneer ze zich in een traditie scharen als wanneer ze eerder individueel gebricoleerd zijn, dat ze een omvattende visie verschaffen op de wereld, het (samen)leven en de grote levensvragen die daarbij horen. Dat heeft een impact op alle levensdomeinen, en dus ook op wat wij hier solidariteitspraktijken noemen. We geven enkele voorbeelden van dergelijke religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde noties van solidariteit en hoe die in de praktijk vorm krijgen.

OVER RECHTEN

Gevestigde welvaartsregimes organiseren solidariteit op basis van rechten. In de klassieke verantwoording daarvan is dat een uiting van gelijkheid tussen mensen en een waarborg voor een gelijke en neutrale toegang tot steun en sociale diensten. Dat zou op gespannen voet staan met de katholieke idee van 'caritas', die een ongelijke relatie zou laten bestaan tussen wie geeft en ontvangt, waarbij de laatste afhankelijk wordt van de eerste. Religieus geïnspireerde solidariteit wordt vaak met wantrouwen benaderd omdat men er een uiting van 'caritas' in ziet. Dat wantrouwen heeft historische gronden, maar miskent dat het idee van 'rechten' ook in religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde vormen van solidariteit aanwezig kan zijn. In islamitische organisaties wordt vaak over hulp gesproken als een *haqq* – letterlijk vertaald een recht – dat mensen in armoede hebben op een deel van het bezit van mensen die er warmer bij zitten. Op voedselhulp heeft iedereen in theorie recht, ongeacht hun financiële situatie. In de Khadieja-moskee komen geregeld mensen aankloppen voor hulp. Wanneer dat om financiële hulpvragen gaat, verkent een verantwoordelijke in

een gesprek eerst wat de nood is en of een andere instantie daarmee kan helpen, en vervolgens wordt gezien of er geld ingezameld kan worden in de gemeenschap. Voedselhulp weigeren ze nooit, zeggen ze. Een religieus voorschrift stelt immers dat iedereen die voedsel vraagt, daar recht op heeft, of die nu rijk of arm is.

Dat 'recht' op voedselhulp is hier niet juridisch afdwingbaar, maar wel religieus. Het is gebaseerd op het geloof dat het verzaken van iemands rechten door God bestraft wordt in het hiernamaals. Mensen die om hulp komen vragen, spelen ook zelf in op dat idee. Ze vermelden bijvoorbeeld expliciet dat ze onder een van de categorieën vallen die op financiële hulp aanspraak kunnen maken. Noden worden dus 'sociaal onderhandeld' binnen de religieuze gemeenschap, en wanneer nodig wordt onderzocht of iemand wel degelijk tot een bepaalde 'categorie' van rechthebbenden behoort. In de Khadieja-moskee gaat men bijvoorbeeld voor hulpvragen die grotere sommen geld vereisen op zoek naar twee getuigen die kunnen instaan voor de waarachtigheid van de nood, een procedure naar analogie met andere domeinen van het islamitische recht. In christelijke organisaties wordt soms gesproken over de intrinsieke waardigheid van de mens als schepping van God, die geschonden wordt wanneer iemand in armoede verkeert. Bij het jezuïetenhuis Frans Martens horen we bijvoorbeeld dat hun activiteiten met mensen in detentie gegrond zijn in het streven naar verzoening met mensen *"wiens waardigheid geschonden is"*. Dat zijn volgens hen mensen die maatschappelijk als *"zorgmensen of probleemmensen"* gezien worden en daarom worden ondergebracht in *"een soort van totaalinstituut [...] [waar] dikwijls heel wat fundamentele rechten [...] niet altijd gerespecteerd [worden]"*.

Dat zijn twee vormen van opvattingen over solidariteit binnen religieuze initiatieven die duidelijke sporen van een rechtendiscours vertonen. In veel gevallen wordt die solidariteit echter vooral in de praktijk gebracht in de vorm van directe noodhulp, die sterk afhankelijk is van de goodwill van individuen. Sommige organisaties stellen wel dat religieuze gedragsnormen rond liefdadigheid zo diepgeworteld zijn in hun gemeenschap dat we dit bijna een structureel gegeven kunnen noemen. Gemeenschapsvorming en religieus onderwijs, die mee die structuren in stand houden, zijn dan vaak een vorm van solidariteit in hun ogen. Een geïnterviewde van de Khalid ibnul-Waleed-moskee zegt bijvoorbeeld dat ze prosociaal gedrag proberen te stimuleren door in de vrijdagpreek nadruk te leggen op de religieuze voorschriften rond de omgang met familie en mensen in hun omgeving, en door socioculturele activiteiten te organiseren waardoor de gemeenschap bijeengebracht wordt en de leden ervan elkaar ook stimuleren om die voorschriften in de praktijk te brengen.

Ondanks de raakvlakken met het rechtendiscours blijven deze vormen van solidariteit veraf staan van de bureaucratisch afdwingbare rechten die centraal staan in de meeste welvaartsregimes. Dat komt onder meer doordat deze religieuze initiatieven meestal niet kunnen terugvallen op de financiële middelen en organisatiekracht van overheden of grote, gevestigde organisaties of instellingen, waardoor een gelijke behandeling minder gegarandeerd is.

OVER HERVERDELING

Ook herverdeling is een belangrijk kenmerk van gevestigde welvaartsregimes. Het geeft een structureel karakter aan solidariteit, dat vaak tegenover religieus geïnspireerde liefdadigheid geplaatst wordt. Maar ook hier is die tegenstelling wellicht te scherp gesteld. Een aantal religieuze gemeenschappen kent ook systemen van herverdeling. Denk aan de *zakāh* in de islamitische traditie, waarbij iedereen die boven een bepaalde grens van armoede komt een vermogensbelasting van 2,5 procent betaalt, of het tiendensysteem in onder meer koptische en sommige evangelische kerken.⁶ Uit dat geld worden niet alleen religieuze noden van de gemeenschap bekostigd, maar vaak ook de zorg voor mensen in moeilijkheden. In de koptische kerk Saint-Anne melden mensen met financiële moeilijkheden zich bijvoorbeeld bij de priester en een verantwoordelijke uit de gemeenschap, die hen ondersteunen in hun noden met het geld dat via de tienden wordt ingezameld.

Een vrijwilliger in de Khadieja-moskee meent dat het herverdelingsprincipe in gevestigde welvaartsregimes niet zo nieuw is als het lijkt en al bestond in vroege islamitische gemeenschappen. Hij leidt dat terug naar 'Umar ibn al-Khaṭṭāb (de tweede kalief of politieke leider van de moslims) en de latere Oemayyadische kalief 'Umar ibn al-'Azīz, die het welvaartsbeleid van de vroege islamitische gemeenschap formaliseerden en uitbreidden. Hij zegt dat België eigenlijk een islamitisch principe geïnstitutionaliseerd heeft door zo sterk aan herverdeling te doen. Dat neemt volgens hem niet weg dat moslims nog meer zouden moeten doen om hun verplichtingen na te leven: volgens hem zou er veel minder armoede zijn als alle rijke moslims hun *zakāh* plichtsbewust zouden betalen.

De mate van herverdeling wijkt wel sterk af van wat vandaag gangbaar is in welvaartsregimes. De herverdeling functioneert er binnen kleinere religieuze gemeenschappen (in vergelijking met grootschalige natiestaten) en op basis van eigen principes van wie rechthebbend is. Zo wordt in de verdeling van *zakāh* de voorkeur gegeven

aan wie fysiek nabij is en niet primair op basis van de ernst van de nood. Een vrijwilliger bij de islamitische studentenvereniging GMSU haalt bijvoorbeeld aan dat ze mensen in armoede binnen hun stad als de verantwoordelijkheid van de lokale moskeeën beschouwen, meer dan mensen die in nog grotere moeilijkheden zitten in minder welvarende regio's. Herverdeling is dus helemaal niet vreemd aan solidariteit in religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven, maar de schaal, maatschappelijke inbedding en concrete vorm daarvan verschillen wel sterk in de praktijk.

OVER RECHTVAARDIGHEID

Rechtvaardigheid is een leidend concept voor veel levensbeschouwelijk en religieus geïnspireerde solidariteit. Vaak wordt die ingevuld vanuit de bronnen van de respectievelijke tradities, en dus gebaseerd op wat de betrokkenen als de wil van God aannemen. Daar kunnen soms onverwachte opvattingen uit voortkomen. Rente en de verkoop van alcohol worden in een aantal gemeenschappen bijvoorbeeld als onrecht beschouwd, waardoor rentevrije leningen of een café zonder alcohol een vorm van solidariteit worden in hun ogen. Als zij om religieuze redenen geen lening met rente kunnen nemen, zorgt dat immers voor serieuze belemmeringen in hun deelname aan de maatschappij. Een vrijwilliger van GMSU zamelt bijvoorbeeld geregeld in een informeel netwerk van vrienden en kennissen geld in om renteloze leningen te verschaffen aan mensen om een woning te kopen, een bedrijf op te richten of te trouwen. Hij zegt dat de moslimgemeenschap op economisch vlak zou bloeien als dat soort leningen op grotere schaal beschikbaar zouden zijn, want hij ziet dat veel mensen nu terughoudend zijn om die grote investeringen te doen. Een café zonder alcohol komt dan weer tegemoet aan het rechtvaardigheidsgevoel van wie alcoholconsumptie om religieuze redenen als een onrecht ziet. In multiculturele omgevingen, waar men pogingen onderneemt om verschillende etnisch-culturele groepen dichter bij elkaar te brengen, bant men soms tijdelijk en plaatselijk alcohol om evenementen en ruimtes te creëren waarin elke groep – ook zij die bezwaar maken tegen de aanwezigheid van alcohol – zich welkom voelt en contact kan hebben met andere bewoners. Dat vergt solidariteit van bewoners die deze religieuze voorschriften niet delen, wat in een liberale democratie met een sterke nadruk op persoonlijke autonomie en keuzevrijheid verre van evident is. Alcohol bannen wordt door velen immers gezien als onrechtmatige gedragshandhaving en een onredelijke vraag tot aanpassing aan anderen. Hier botsen verschillende invullingen van rechtvaardigheid en solidariteit radicaal met elkaar.

Niet zelden leiden religieuze visies ook tot bewustwording van de onderdrukking van armen door rijken. Het idee dat rente zorgt voor sociale ongelijkheid, is daar een voorbeeld van. Duidelijker nog is dat het geval bij organisaties die geïnspireerd zijn door bevrijdingstheologen. Bevrijding of verlossing, die voor veel religies in het hiernamaals worden gesitueerd, zijn volgens die theologen enkel mogelijk als ook hier en nu gewerkt wordt aan de bevrijding van mensen die door onrecht onderdrukt worden. Iemand van de Ignatiusgemeenschap, die een organisatie oprichtte rond huisvesting van erkende vluchtelingen, noemt die manier van denken over bevrijding een belangrijk aspect van hoe ze naar solidariteit kijken.

NABIJHEID EN SPIRITUALITEIT

Vanuit sommige religieuze en levensbeschouwelijke kaders worden nabijheid en onmiddellijkheid als essentiële kenmerken van solidariteit benadrukt. Dat wordt dan tegenover de 'afstandelijke' en 'trage' werking van meer formele, bureaucratisch aangestuurde organisaties in gevestigde welvaartsregimes geplaatst. In christelijke middens wordt soms gesteld dat een evenwicht nodig is tussen het nastreven van structurele rechtvaardigheid en het onmiddellijk lenigen van noden. Dat laatste wordt dan als 'liefde' omschreven. Daarmee doelen christenen op de traditionele caritas, die gekenmerkt wordt door persoonlijk medelijden en onmiddellijkheid. In veel religieus geïnspireerde organisaties wordt dat persoonlijke aspect gezien als iets dat hen onderscheidt van seculiere organisaties. Zo spreekt de katholieke jongerenbeweging Sint-Franciscus bijvoorbeeld over 'vriendschap' met mensen in situaties van kwetsbaarheid. Daarmee bedoelen ze dat ze een vertrouwensband proberen op te bouwen en vanuit die band gaan kijken waar er noden zijn en wat ze kunnen doen. Volgens hen is dat relationele aspect van solidariteit net zo belangrijk als de huiswerkbegeleiding en het voedsel dat ze bedelen, en maakt het dat zij meer kunnen betekenen dan sommige andere organisaties.

In een aantal religieus geïnspireerde initiatieven heeft dat ook een spirituele betekenis. Een vrijwilliger van Neighbour Assistance, een organisatie met evangelische roots, spreekt bijvoorbeeld over solidariteit als een middel om Gods liefde voor de schepping zichtbaar te maken. Vrijwilligers bij Sint-Franciscus zien nabijheid bij mensen in armoede als navolging van Jezus. In de christelijke theologie wordt Jezus gezien als de incarnatie van God, die de gedaante van een kwetsbare mens aannam en zich onder de meest gemarginaliseerde mensen van zijn samenleving begaf. Door hetzelfde te doen zouden ze dichterbij God komen.

Het is uit deze ideeën dat ‘presentiewerk’ als vorm van solidariteit ontstond: aanwezig zijn bij en onder mensen in kwetsbare situaties zonder onmiddellijk doel of plan, om van daaruit samen te werken aan de problemen en noden die naar boven komen. Een bestuurslid van Samaria ziet dat ter plekke ‘onderscheiden’ wat gedaan moet worden zonder vooraf bepaald plan als een spirituele oefening, waarin ze zich openstellen voor de leiding van God. Dat onderscheidt deze vormen van solidariteit expliciet van de solidariteit van welvaartsregimes, die dominant gericht is op materiële bescherming en herverdeling. Daartegenover positioneren religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatieven zichzelf dan als dienstverleners die net door hun levensbeschouwelijke achtergrond meer holistisch te werk gaan. De Studentenkerk schuift bijvoorbeeld de ervaring die ze opgebouwd hebben in rooms-katholiek pastoraal werk naar voren als bron van expertise om spirituele zorg te bieden aan mensen met diverse levensbeschouwelijke achtergronden. Ook het psychiatrische ziekenhuis Sint-Christina stelt dat goede zorg holistisch is: ze benadert de hele mens. En daarin hebben niet alleen de lichamelijke, emotionele en sociale dimensie een plaats, maar ook de spirituele.

Ten slotte zien sommige religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven ook in spirituele praktijken een vorm van solidariteit. Voor de dominee van de anglicaanse kerk Saint-Peter is gebed bijvoorbeeld een van de manieren waarop ze proberen om tot structurele transformatie te komen. Vanuit het geloof dat verandering enkel met de wil van God kan gebeuren, wordt gebed in hun perspectief zo een vorm van solidariteit.

HET BELANG VAN SOLIDARITEIT

Solidariteit in welvaartsregimes is gebaseerd op welbegrepen eigenbelang. Men gaat ervan uit dat iedereen sociale risico's zoals werkloosheid of ziekte loopt en dat het daarom in ons aller belang is solidariteit te voorzien voor wie daadwerkelijk met die risico's geconfronteerd wordt. Ook religieuze en levensbeschouwelijke organisaties duiden het ‘belang’ van solidariteit in maatschappelijke termen, maar ze geven het vaak een andere of een extra betekenislaag. Zo vertrekt een van de leidende figuren van Neighbour Assistance vanuit het idee dat kwetsbaarheid intrinsiek is aan het mens-zijn, en dat wie vandaag helpt, morgen afhankelijk kan zijn van hulp, of wie helpt op één vlak, op een ander vlak misschien hulp nodig heeft. In het christelijke denken over solidariteit wordt vaak gesteld dat iedereen kwetsbaar of ‘gebroken’ is. Voor een vrijwilliger van de christelijke organisatie Samaria zijn rijken vaak ‘spiritueel arm’,

waardoor hun contact met mensen die in de wereldse zin kwetsbaar zijn, hen helpt om op dat vlak van mensen in armoede te leren. Aanwezig zijn onder groepen die maatschappelijk gemarginaliseerd zijn, leert hen dan hun eigen 'gebrokenheid' aanvaarden en zoeken naar manieren waarop ze beter kunnen samenleven. In de praktijk stellen vrijwilligers dat het vaak een heel lang proces vergt om het onderscheid tussen gever en ontvanger te doen vervagen. Ze zien dat eerder als een ideaal dat ze zo dicht mogelijk proberen te benaderen dan als iets dat al in de realiteit aanwezig is.

Andere organisaties verantwoorden solidariteit dan weer vanuit een verbondenheid met een transcendente entiteit of een geloof in een leven na de dood, wat solidariteit vaak een 'verplicht' karakter geeft. Deze legitimatie voor solidariteit wijkt af van wat gangbaar is in welvaartsregimes, waar het vanuit welbegrepen eigenbelang of ideologische overtuiging wordt verantwoord, maar dat belet niet dat er met gevestigde welvaartsregimes samengewerkt wordt. Moslims en christenen delen de overtuiging dat wat iemand doet voor de meest kwetsbaren, voor God wordt gedaan. Voor de oprichter van Sterkte in Nabijheid, een organisatie met een aanbod aan materiële noodhulp en socioculturele activiteiten voor mensen in armoede, staat het Bijbelcitaat "alles wat je voor één van deze minste broeders van Mij hebt gedaan, heb je voor Mij gedaan" centraal in zijn geloofsbeleving. Om die 'minsten' te bereiken, gingen ze een samenwerking aan met het lokale OCMW, het CAW, de mutualiteiten en andere organisaties die de meest kwetsbare doelgroepen naar hen doorsturen. In een aantal organisaties leeft sterk het idee dat solidariteit ook een eschatologisch element heeft. Daarmee wordt bedoeld dat het verband houdt met een geloof in een leven na dit leven, waarbij iemands daden in dit leven een rol spelen voor hun lot in het hiernamaals. Solidariteit wordt dan gezien als een religieuze verplichting, waarvoor iemand beloond kan worden in het hiernamaals. Volgens een vrijwilliger van GMSU zorgt dat ervoor dat het hiërarchische uit liefdadigheid verdwijnt. In lijn met de Qur'ān zegt hij dat armoede ook voor rijken een test is: als zij hun plicht niet vervullen door te geven aan mensen in armoede, zal dat voor hen negatieve gevolgen hebben in het hiernamaals.

Solidariteit is in dat levensbeschouwelijke perspectief geen vrije gift, maar het vervullen van een plicht die ook voor de gever voordelig is. Geven is niet gebaseerd op medelijden, maar op een script waarin beide partijen hun rol vervullen: mensen in armoede worden beloond voor hun geduld, en mensen die zich niet in armoede bevinden, worden beloond voor het vervullen van hun plicht om te geven. Het idee dat solidariteit een plicht is, ligt vaak wat verscholen achter de termen die voor solidariteitspraktijken worden gebruikt. In het jezuïetenhuis Frans Martens wordt bijvoorbeeld over sociaal apostolaat gesproken, waarmee ze doelen op Jezus navolgen op

het vlak van sociaal dienstwerk. Ze zien dat als een soort plicht voor iedere christen. Voor de dominee van de anglicaanse kerk Saint-Peter heeft dat ook een persoonlijke dimensie: op basis van de talenten die God hun heeft gegeven, worden mensen volgens haar 'geroepen' om op verschillende manieren bij te dragen aan de projecten die ze in hun kerk organiseren.

In een aantal gevallen is solidariteit ook een vorm van evangelisatie. Ook dat wordt door sommigen als een religieuze plicht gezien. Door zelf een toonbeeld te zijn van wat ze als religieus voorbeeldig gedrag zien, hopen vrijwilligers van de evangelische kerk De Ark bijvoorbeeld een soort stille getuige te zijn van het christendom. Hiervoor wordt soms de ambigue term 'outreach' gebruikt, een term die ook professionele maatschappelijk werkers gebruiken, maar in een religieuze context een andere invulling krijgt. Op de website van IECS, een evangelische kerk, staat hun steun aan Neighbour Assistance bijvoorbeeld onder 'outreach' vermeld. Solidariteit dient dan ook om mensen aan te trekken tot de eigen religie, in dit geval niet door de ontvangers te bekeren, maar door aan de bredere samenleving te tonen wat de prediking van de religie in de praktijk betekent.

Bij het idee dat solidariteit een plicht is, hoort vaak dat dit verborgen moet gebeuren. Christenen en moslims delen nog een andere overlevering, die stelt dat zelfs de linkerhand niet mag weten wat de rechterhand geeft. Daardoor kunnen buitenstaanders vaak niet zien wat in sommige religieuze of levensbeschouwelijke initiatieven aan solidariteit gebeurt. In de orthodoxe parochie van de Heilige Athanasius weet iedereen: als iemand een huis zoekt, moeten ze bij Johannes zijn. Hij heeft een groot netwerk van huiseigenaars bij wie hij een goed woordje kan doen, en hij bezit ook zelf wat panden. Ook in GMSU weten vaste moskeegangers naar wie ze iemand moeten sturen voor hulp bij papierwerk, financiële moeilijkheden of klusjes. Mensen met specifieke expertise of middelen zijn vaak gekend binnen gemeenschappen, en wanneer een hulpvraag bekend wordt waar die mensen aan tegemoet kunnen komen, wordt via-via contact gelegd. Zo vormen zich indrukwekkende informele netwerken van solidariteit, die voor buitenstaanders vaak niet bekend zijn.

In sommige gevallen proberen organisaties die netwerken wel zichtbaar te maken. Vaak gaat dat om koepelorganisaties of organisaties die verschillende gemeenschappen proberen te verbinden rond een gemeenschappelijk doel en/of het imago van religieuze gemeenschappen in de publieke opinie willen verbeteren. Zo probeert de Stedelijke Moskeevereniging bijvoorbeeld de stem van de aangesloten moskeeën te bundelen en meer zichtbaarheid te genereren.

SOLIDARITEIT VOOR WIE?

Soms klinkt het vanuit de hoek van gevestigde welvaartsregimes dat religieuze organisaties vooral voor mensen van hun eigen religieuze of levensbeschouwelijke groep zouden zorgen. Anderen zouden dan uitgesloten worden, of zijn wel welkom maar vooral vanuit de hoop dat ze zich zouden bekeren. Solidariteit in functie van een ander doel dus. Tegelijk zien we dat sommige religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatieven solidair zijn met mensen die niet door gevestigde welvaartsorganisaties of instellingen bediend worden, net doordat ze zich baseren op andere criteria die minder formeel zijn en minder gebaseerd op formeel (nationaal) burgerschap of op door de overheid afgebakende categorieën van rechthebbenden. In die zin zouden deze levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatieven net minder uitsluiten dan veel gevestigde welvaartsorganisaties.

Veel initiatieven en organisaties zijn stellig dat ze voor iedereen openstaan, dus niet enkel voor mensen van hun eigen religieuze of levensbeschouwelijke gemeenschap. Iedereen kan van hun diensten gebruik maken. Bij Noach, een oecumenisch initiatief rond voedselhulp aan vluchtelingen, komen vooral veel moslims over de vloer, maar ook bij Sint-Eligius groeit die groep, al vinden de vrijwilligers dat niet altijd even gemakkelijk. Ze willen er voor iedereen zijn – iets wat volgens hen in de moslimgemeenschap niet het geval zou zijn, al horen we bij de Khadieja-moskee in dezelfde stad dat ook zij in principe iedereen helpen en dat ook al vaak gedaan hebben.

Andere initiatieven en organisaties stellen echter wel voorwaarden aan hulp, soms expliciet, soms impliciet. In sommige gevallen komen die voorwaarden voort uit de samenwerking met overheidsdiensten. Samen voor Wonen werkt bijvoorbeeld enkel op doorverwijzing vanuit het OCMW, waardoor mensen zonder geldige verblijfsdocumenten geen aanspraak kunnen maken op hulp. Anderen stellen voorwaarden die voortvloeien uit hun levensbeschouwelijke perspectief. GMSU verwacht bijvoorbeeld dat iemand financiële hulp niet gaat gebruiken voor verdovende middelen, en ze geven geen geld aan mensen die bekendstaan als druggebruikers, maar helpen hen op andere manieren. In sommige gevallen wordt ook gehoopt of verwacht dat de mensen die van de dienstverlening gebruik maken, zich zouden bekeren tot de levensbeschouwing waartoe de organisatie behoort, of meer zouden gaan praktiseren. Sint-Franciscus nodigt bijvoorbeeld systematisch mensen die van hun gratis studieplekken gebruik maken uit om naar hun gebedsavonden te komen – ze dwingen niemand, maar vinden het wel hun plicht om het aanbod te doen. De evangelische kerk De Reiziger wil dan weer graag aansluiten bij het platform voor voedselbedeling

in hun stad: door hun aanwezigheid *als christen* en door af en toe eens een gesprek aan te knopen over geloof hopen ze dat er meer mensen in de wijk naar hun kerk gaan komen. Dat is niet uniek aan religieuze levensbeschouwingen, ook vrijzinnige initiatieven hebben soms als doel om mensen te sturen in de richting van wat zij als een goed, zinvol leven zien.

Tegelijk zien we dat ook welvaartsregimes de toegang tot dienstverlening en vervangingsinkomens voorwaardelijk maken en dat die voorwaardelijkheid nog versterkt is sinds de transitie naar meer activerende welvaartsregimes. Een veelvoorkomende voorwaarde is zich (al dan niet actief) beschikbaar stellen voor de arbeidsmarkt. Daarmee sluipen via het zogenaamde welvaartschauvinisme ook culturele voorwaarden binnen in welvaartsregimes en wordt de toegang tot voorzieningen en vervangingsinkomens beperkt tot de 'eigen' culturele groep, al zijn die voorwaarden dan meestal wel voor iedereen dezelfde en hebben ze te maken met afspraken rond verwachtingen over maatschappelijke integratie die via democratische besluitvorming tot stand komen.⁷ Dat gaat bijvoorbeeld over het spreken van een bepaalde taal, of het aanvaarden van bepaalde opvattingen die als fundamenteel voor de Belgische samenleving worden gezien.

Hoewel veel religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven openstaan voor iedereen, zien we dat sommige in de praktijk toch vooral specifieke groepen bereiken. Dat kan verschillende redenen hebben. Soms heeft het te maken met bekendheid, wanneer een initiatief enkel gekend is door mensen binnen de eigen gemeenschap en netwerken. Dat kan het gevolg zijn van een bewuste keuze om een initiatief niet openbaar bekend te maken. Soms is de maximale capaciteit van een initiatief al bereikt met de hulpvragen uit het eigen netwerk, of wordt er prioriteit gegeven aan noden in de eigen gemeenschap die al te groot zijn voor de organisatie om aan tegemoet te komen. In beide gevallen is er wel theoretische openheid naar anderen, maar wordt die door de beperkte middelen niet echt gerealiseerd in de praktijk. Ook de reputatie van bepaalde gemeenschappen speelt soms een rol. Zo hoorden vrijwilligers van de Ma'had Attarbiyya-moskee dat niet-moslims niet wisten dat zij ook mochten komen naar hun initiatieven, omdat ze dachten dat de moskee enkel voor moslims was. Toen GMSU een voedselbedeling voor de deur hield in plaats van binnen, kwamen er volgens een vrijwilliger veel meer niet-moslims, omdat mensen zich geremd voelen om binnen te komen.

In andere gevallen speelt ook het aanbod een rol. Mensen die op zoek zijn naar voedselhulp die tegemoetkomt aan religieuze voedselvoorschriften, zullen bijvoorbeeld

sneller bij initiatieven in hun eigen gemeenschap terechtkomen, aangezien daarbuiten vaak weinig kennis of begrip daarrond is. De oprichter van La Ni'ma ziet dat bijvoorbeeld als een van de redenen waarom samenwerking met andere islamitische organisaties makkelijker verloopt: daar kunnen ze ervan uitgaan dat het voedsel *halal* zal zijn. De voorzitter van de moskee Khalid ibnul-Waleed wordt soms door mensen tot in Duitsland gebeld om tussen te komen bij huwelijksproblemen, omdat andere diensten niet de religieuze bagage hebben om ook die dimensie mee te nemen. De informele leningen zonder rente binnen GMSU bereiken waarschijnlijk ook vooral andere moslims omdat zij om religieuze redenen geen andere leningen willen aangaan.

Dat wijst op een andere uitdaging voor geseculariseerde welvaartsregimes, waartoe solidariteitspraktijken van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde organisaties kunnen bijdragen. Door de sterke verweving van de uitbouw van nationale welvaartsregimes met de uitbouw van natiestaten gedurende de late negentiende en twintigste eeuw, slopen allerlei culturele aannames en standaarden binnen in de manier waarop solidariteit georganiseerd wordt en voorzieningen aangeboden worden. In een cultureel meer overzichtelijke samenleving was dat minder zichtbaar, maar de toenemende culturele diversificatie van de samenleving zet daar nu steeds meer de schijnwerpers op. De sterk gecompartmentaliseerde manier waarop het verzuilde organisatiemodel van het welvaartsregime inspeelt op de levensbeschouwelijke diversiteit onder de bevolking, sluit vandaag minder goed aan bij de veel complexere en beweeglijke levensbeschouwelijke en religieuze diversiteit van vandaag.

De vaststelling dat een deel van de religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde organisaties in Vlaanderen vooral met de eigen gemeenschap bezig is, kan dus op verschillende manieren beoordeeld worden. Langs de ene kant is er een gevaar dat dit bijdraagt tot grotere verdeeldheid en vervreemding van levensbeschouwelijke minderheden ten opzichte van de bredere samenleving. Het feit dat organisaties volgens levensbeschouwelijk geïnspireerde gedragsnormen functioneren, wordt vaak gezien als conflicterend met de grondwaarden van een liberale democratie – denk bijvoorbeeld aan het gelijkheidsbeginsel of aan levensbeschouwelijke neutraliteit. Dienstverlening door dergelijke organisaties en initiatieven draagt in dat perspectief bij aan het ontstaan van parallelle samenlevingen die op levensbeschouwelijke gronden functioneren en de waarden van een democratische samenleving in gevaar brengen. Vanuit een ander opzicht zou het feit dat een groep van die organisaties vooral mensen van hun eigen gemeenschap bereiken, echter ook als een

sterkte gezien kunnen worden. Vanuit hun levensbeschouwelijke achtergrond zijn ze immers goed gepositioneerd om kwetsbare groepen binnen hun gemeenschap te bereiken die andere organisaties misschien niet kunnen bereiken, en kunnen ze adequater tegemoetkomen aan sommige noden. Of misschien bieden ze nieuwe, innovatieve inzichten in de manier waarop solidariteit georganiseerd of gemotiveerd kan worden.

BESLUIT

In dit hoofdstuk vertrokken we vanuit de nieuwe betekenis die de term 'solidariteit' kreeg in de context van de snel industrialiserende, individualiserende en seculariserende samenleving van de negentiende en twintigste eeuw. Solidariteit werd vanaf dan gebruikt voor structurele herverdeling, gebaseerd op sociale rechten en het idee van gelijke behandeling van burgers. Religieuze vormen van solidariteit vormden (en vormen) vanuit dat perspectief vaak een 'negatief' referentiepunt, maar tegelijkertijd stellen we vast dat religieus geïnspireerde organisaties sterk geïntegreerd werden in nationale welvaartsregimes als sociale dienstverleners. Daarna beschreven we hoe de opkomst van nieuwe sociale risico's en de vooral door migratie gedreven terugkeer van religie in de publieke ruimte ons moeten doen nadenken over de rol en het belang van religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatieven in de organisatie van solidariteit. We toonden in dit hoofdstuk aan dat sommige solidariteitspraktijken in religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde organisaties en initiatieven duidelijke sporen van rechtsdenken en structureel herverdelingsdenken bevatten en dus beter aansluiten bij de solidariteitspraktijken van welvaartsregimes dan vaak aangenomen wordt. Op andere terreinen dagen religieus geïnspireerde solidariteitspraktijken bestaande kaders uit en hebben ze het potentieel om die te verrijken, zoals praktijken die gegrond zijn in nabijheid of die een spirituele dimensie of een meer holistische benadering introduceren. Deze bevindingen werpen de vraag op hoe binnen een welvaartsregime een plaats gegeven kan worden aan solidariteitspraktijken die religieus geïnspireerd zijn. In ieder geval zal ingaan op deze en andere vragen rond religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteit inzicht vereisen in het bredere levensbeschouwelijke systeem waarin ze zijn ingebed, en in hoe dat mee kleurt hoe solidariteit vorm krijgt.

Noten

- 1 Wanneer we in dit hoofdstuk over secularisering spreken, dan hebben we het over twee maatschappelijke processen die de recente geschiedenis van onze regio kleuren: ontkerkelijking (de afname van kerkgang in de rooms-katholieke parochies) en functionele differentiatie (een proces waarbij maatschappelijke domeinen volgens hun eigen logica gaan functioneren en niet langer onderworpen zijn aan één overkoepelend (levensbeschouwelijk) systeem – in België de Rooms-Katholieke Kerk).
- 2 Stjernø, S. (2005). *Solidarity in Europe*. Cambridge University Press.
- 3 Oosterlynck, S., & Van Bouchaute, B. (2013). *Social solidarities: The search for solidarity in sociology*. DieGem working paper, Universiteit Antwerpen.
http://www.solidariteitdiversiteit.be/uploads/docs/bib/00321431_1.pdf
- 4 Esping-Andersen, G. (1990). The three political economies of the welfare state. *International Journal of Sociology*, 20(3), 92-123.
- 5 Oosterlynck, S., et al. (2013). Exploring the multi-level governance of welfare provision and social innovation: Welfare mix, welfare models and rescaling. *ImPROvE Working Paper*, 73.
- 6 Naast deze vermogensbelasting, bepaalt de *zakāh* dat vastgelegde hoeveelheden worden weggegeven uit vee, landbouwproductie, leningen die anderen je verschuldigd zijn en de stock van iemand die dingen verkoopt.
- 7 Men kan natuurlijk de nuance maken of deze voorwaarden effectief voor iedereen dezelfde zijn: enkel nieuwkomers worden getest op bijvoorbeeld hun opinies over LGBTQ-rechten en hun kennis van het algemeen Nederlands.

Religieus geïnspireerde solidariteit in relatie met de Staat: een geschiedkundig perspectief

In 1948 voelden de Vincentianen, een wijdvertakte katholieke lekenorganisatie die al sinds de negentiende eeuw werkzaam was in België, zich genoodzaakt om verschillende beschuldigingen te pareren.¹ Er werd hen onder andere 'paternalisme, ostracisme en favoritisme' aangewreven, ze werden ervan beschuldigd dat ze zich zouden beperken tot het bezoeken van 'weldenkende [katholieke] families', en ook kregen ze te horen dat sommigen hun organisatie overbodig vonden door de nieuwe sociale wetgeving van de Belgische Staat. Hoewel de vraagtekens aan het adres van de Vincentianen decennia geleden geformuleerd werden, klinken ze brandend actueel. Ook in de eenentwintigste eeuw krijgen religieuze solidariteitsinitiatieven vaak de vraag of hun werking niet overbodig is, en zijn ze genoodzaakt om in het verweer te gaan tegen beschuldigingen van paternalisme of het beperken van zorg tot de eigen (geloofs)groep.

De Vincentianen vonden die klachten niet gegrond en kaatsten de bal terug naar de Staat door te argumenteren dat “de gevallen zich vermenigvuldigen, die om een of andere reden niet onder het wettelijk systeem der armenzorg vallen”. De steun van de Staat was vaak zo mager dat mensen in armoede nog steeds op zoek moesten naar aanvullende hulp. Net als de aanvallen aan het adres van religieuze solidariteitsinitiatieven zijn ook die opmerkingen jegens de overheid vandaag nog aanwezig: de welvaartsstaat is niet inclusief genoeg en de uitkeringen zijn niet hoog genoeg om religieuze solidariteit overbodig te maken.

In dit hoofdstuk traceren we de naoorlogse dynamiek tussen religieuze (veelal katholieke) solidariteitsacties en de sociale voorzieningen via de Belgische overheid. Omdat dat thema erg groot en complex is, focussen we specifiek op armoede. In dit hoofdstuk willen we vooral aandacht schenken aan de verschillende soorten religieuze solidariteitsinitiatieven, de soorten interacties die er waren tussen die initiatieven onderling en met andere spelers in het Belgische armoedeveld en – niet onbelangrijk – de verschillende manieren waarop religie zich manifesteerde in de initiatieven. Het hoofdstuk geeft geen exhaustief overzicht van sociale voorzieningen, het functioneren van de OCMW's of het religieuze middenveld.

Waarom gaat het in dit hoofdstuk specifiek over katholicisme? De Belgische welzijnsvoorzieningen zijn georganiseerd via een systeem van ‘gesubsidieerde vrijheid’, waarbij middenveldorganisaties geld ontvangen van de overheid om taken te vervullen. Die gesubsidieerde vrijheid ontstond in de negentiende eeuw op aansturen van voornamelijk katholieke burgers en was bijgevolg gebaseerd op katholieke normen en waarden. Het systeem bevoordeelde private initiatieven, die niet toevallig vooral katholiek van aard waren. Verder waren op het gebied van armenhulp socialistische en liberalistische organisaties grotendeels afwezig vanwege hun vaste overtuiging dat niet particuliere actoren, maar de Staat zelf de verantwoordelijkheid moest nemen om alle mensen in nood te helpen. Er bestonden wel protestantse en joodse organisaties, maar de historische dominantie van het katholicisme verhinderde die organisaties om het op te nemen tegen het uitgebreide katholieke aanbod van particuliere, niet-commerciële organisaties. Kortom, de dominantie van het katholicisme in de Belgische samenleving mag de laatste decennia dan wel zijn afgenomen, het

is de evenwichtsoefening tussen het staatsgestuurde welvaartssysteem en private katholieke initiatieven uit het verleden die veel van de hedendaagse dynamieken heeft vormgegeven.

1945-1965

HET SOCIAAL PACT: UITBREIDING VAN SOCIALE VOORZIENINGEN

In 1944 werd in België een decreetwet ingevoerd om de positie van werknemers en hun gezinnen te versterken door middel van kinderbijslag, betaalde vakantie en verplichte verzekeringen voor werkloosheid, ziekte en invaliditeit. Dit decreet – gebaseerd op het Sociaal Pact – markeerde de grotere rol die de Staat voor zichzelf zag in de Belgische sociale voorzieningen.² Die rol varieerde van regisseur tot **aanbieder van sociale voorzieningen**. De Staat verzorgde de nieuwe maatregelen niet altijd zelf, maar implementeerde ze veelal in het bestaande verzuilde systeem, waarin de drie belangrijkste politieke ideologieën – socialisme, liberalisme en katholicisme – sociale voorzieningen voor hun cliënten organiseerden via een uitgebreid netwerk van organisaties en diensten. De rol van de Staat kon vele vormen aannemen en werd mee bepaald door de historische verhoudingen tussen Kerk en Staat. De zuilen fungeerden als organisatorische netwerken op basis van een gemeenschappelijke ideologie die de samenleving opdeelde in ideologische blokken. Als compensatie voor het uitvoeren van de taken die door de overheid waren vastgesteld, ontvingen de zuilen subsidies afhankelijk van het aantal leden.

Omdat arme arbeiders traditioneel een belangrijke doelgroep waren voor katholieke liefdadigheidsinitiatieven, beloofde de decreetwet van 1944 aanzienlijke gevolgen te hebben voor hun werkzaamheden. Niet alleen moesten katholieke instellingen zich aanpassen aan de voorzieningen die de Staat nu implementeerde, ook werd hun caritatieve logica in vraag gesteld. Het welvaartssysteem was immers (in theorie) gebaseerd op ‘universele’ rechten en een verplichte hulp van de staat tegenover zijn burgers. Heel anders was de caritatieve logica van sommige katholieke initiatieven, waarbij hulp vanuit liefde en barmhartigheid werd geschonken en dus niet als een recht maar als een gunst voor de behoeftige werd opgevat.

Op hun algemene vergadering in 1948 debatteerden de Belgische Vincentianen, een van die traditioneel caritatieve organisaties, over de vraag: *“Is de activiteit van onze vereniging nog steeds wenselijk in de huidige sociale situatie, en zo ja, is er een manier om die aan te passen aan deze nieuwe omstandigheden, met andere woorden, om die te moderniseren?”* Het bestuur was het erover eens dat sommige van hun praktijken verouderd waren en – erger – zelfs een zweem van paternalisme hadden. Ze waren ook van mening dat de uitwerking van een degelijke sociale wetgeving gezorgd had voor een rechtvaardigere verdeling van officiële ondersteuningsfondsen, waardoor de armoede in de arbeidsklasse sterk was afgenomen. Hoewel het aantal Vincentianen tussen 1944 en 1964 terugviel met meer dan 40 procent, het aantal afdelingen afnam met bijna een derde en het aantal ondersteunde gezinnen halveerde, was het bestuur niet van mening dat de toegenomen welvaart en sociale wetgeving betekenden dat de vereniging overbodig was geworden.³

Hoewel de decreetwet de sociale zekerheid voor werknemers versterkte, voorkwamen de wettelijke vereisten voor hulp van de Staat dat velen daadwerkelijk hulp kregen. In het geval van het Sociaal Pact konden mensen zonder (stabiele) baan er bijvoorbeeld niet van profiteren. Zij moesten vertrouwen op de hulp die werd geboden door de **Commissies van Openbare Onderstand (COO)**, die de ruggengraat vormden van de staatsvoorzieningen en georganiseerd waren in elke gemeente.⁴ Deze commissies waren in 1925 opgericht om in geval van ‘vastgestelde noodzaak’ zorg te verlenen aan behoeftigen en zieken binnen het grondgebied van elke gemeente. In tegenstelling tot de meeste sociale voorzieningen maakten de Commissies van Openbare Onderstand geen deel uit van de zuilen.

EEN KATHOLIEKE REACTIE OP DE ‘GATEN IN DE WELVAARTSSTAAT’?

De Vincentianen waren ervan overtuigd dat geen enkele juridische structuur ooit iedereen in de samenleving ten goede zou komen en dat de financiële bijstand van de Commissies vrij schamel was. Terwijl de Vincentianen erop vertrouwden dat de toename van de overheidsinmenging in de zorg een positieve zaak was, wilden zij zelf een alternatieve dienstverlening aanbieden voor al wie niet (genoeg) ondersteund werd door de Staat. Dat vereiste eerder een herpositionering dan een eliminatie van de traditionele katholieke armenzorg. Die **traditionele armenzorg - of caritas** - werd inderdaad gemoderniseerd vanaf het midden van de jaren vijftig. Andere initiatieven kozen ervoor om hun eigen dienstverlening in te passen in het

welvaartssysteem zoals het werd uitgedacht door de **Belgische Staat**. De Broeders van Liefde waren hier een voorbeeld van.

Nog andere religieuze initiatieven wilden zich niet inpassen in de welvaartslogica, maar ook niet in de caritatieve logica van de Kerk. Na de Tweede Wereldoorlog begon een nieuwe generatie katholieke initiatieven de dominantie van de caritas-initiatieven, zoals de Vincentianen, uit te dagen. Die nieuwe initiatieven waren de geestkinderen van **charismatische priesters** – denk aan abbé Pierre, oprichter van de Emmaüsbeweging in Frankrijk – en waren niet meer verbonden aan parochiestructuren. Het waren vooral die oprichters, eerder dan hun organisaties, die het nieuwe imago van katholieke armoedezorg vormgaven. Die nieuwe caritatieve boegbeelden waren vaak minder geneigd om zich te verheugen in de lacunes die de sociale voorzieningen van de Staat achterlieten. Niet toevallig waren veel van die initiatieven geïnteresseerd in armoedehulp. Armoede was een vergeten probleem in de welvarende naoorlogse samenleving en werd gezien als het residu van de uitdijende welvaartzorg van de Staat. Het voortbestaan van armoede was voor hen geen kans om operationeel te blijven, maar een schande die de tanende solidariteit van de Belgische bevolking toonde.

De katholieke priester **Edouard Froidure** was exemplarisch voor deze vernieuwingsbeweging in België. Froidure richtte in Brussel een reeks initiatieven op, variërend van de organisatie van jeugdvakantiekampen (1931, Les Petits Sapins) tot het inzamelen en verspreiden van tweedehandsmaterialen (1955, Les Petits Riens of Spullenhulp). Net als de Vincentianen steunde Froidure de overheidsverantwoordelijkheid op het gebied van zorg, maar hij hekelde de grote ongelijkheid tussen de verschillende Commissies van Openbare Onderstand in het land, veroorzaakt door de ruime bevoegdheid die aan lokale raden was toegekend. Froidure vond dat zorg steeds meer werd gezien als een inzet in een politiek spel. Sociale zekerheid was, zo schreef hij sarcastisch, *“gegrondvest op een op zichzelf uitstekend beginsel: diegenen helpen die zichzelf helpen”*.⁵ De priester was het met andere woorden niet eens met de wettelijke beperkingen op overheidssteun, die vooral gericht was op het werkende segment van de samenleving.

Bovendien brachten de nieuwe sociale voorzieningen voor veel actoren in het katholieke veld financiële problemen met zich mee. Met de decreetwet in werking waren de meeste mensen ervan overtuigd dat hun medeburgers konden rekenen op voldoende zorg in geval van nood. Dat zogenaamde **‘welzijnsoptimisme’** bracht het

idee met zich mee dat armoede niet alleen oplosbaar was, maar dat de oplossing zelfs binnen handbereik lag.⁶ Mensen die bereid waren de handen uit de mouwen te steken, konden hun armoede zelf oplossen door een baan te vinden, wat met alle wederopbouwinspanningen na de oorlog geen probleem zou mogen zijn, en kregen zo ook toegang tot de sociale zekerheid. Deze combinatie van factoren maakte armoede minder aanwezig in de samenleving, met een gebrek aan donaties voor minder bekende liefdadigheidsorganisaties tot gevolg. De meeste initiatieven waren volledig afhankelijk van kleinere donaties en een incidentele erfenis, maar ook deze inkomstenstromen droogden op doordat grote fortuinen tijdens de oorlog grotendeels waren verdampt.

MEDIAOPTREDENS: EEN VERNIEUWENDE AANPAK

Armoede moest opnieuw een plek veroveren in debatten over de naoorlogse samenleving als belangrijke sociale problematiek, net zoals ook de Kerk het katholicisme wilde herpositioneren als een belangrijke sociale actor. Enkele progressief denkende katholieken wisten armoede weer in de aandacht te werken door het te herformuleren als een probleem dat bestond vanwege de onpersoonlijke zorg in de samenleving. Die 'ontpersoonlijking van het sociale', zoals Froidure het noemde, was verweven met de secularisatie en politieke toe-eigening van sociale zorg. Armoede afbeelden als getuige van de tekortkomingen van de verzorgingsstaat was behoorlijk radicaal voor een katholiek publiek, want dat betekende afstand doen van het beeld van armoede als een onvermijdelijk onderdeel van de samenleving en als een middel om mensen dichterbij God te brengen. Op die manier was armoede eeuwenlang verbeeld en werd het in de jaren vijftig en zestig nog steeds gebruikt in organisaties zoals de Vincentianen.

Die verschuiving van armoede als middel om God te bereiken naar armoede als sociale problematiek hing samen met een **verschuiving in armoedezorg**. De materiële, vaak caritatieve hulp aan individuele armen werd steeds meer aangevuld met het zoeken naar structurele oorzaken en oplossingen voor armoede in de samenleving. Die structurele armoedebestrijders werden in sneltempo dominant in het Belgische en Franse sociale veld. Hun opvattingen over structurele armoedebestrijding waren meer compatibel met de ideologie van het welvaartssysteem en waren ook minder (opvallend) religieus geïnspireerd. Structurele armoedebevechters werden (en worden) als vooruitstrevend en neutraal (seculier) gezien, terwijl beleidsmakers armenzorg op individueel niveau eerder caritatief en paternalistisch inschatten.

Armoede werd steeds minder een individueel en **steeds meer een sociaal probleem**. Die (radicale) verandering in de opvatting over armoede vond al snel ingang in de bredere samenleving, en dat had veel te maken met de mediagenieke optredens van enkele charismatische priesters. In tegenstelling tot de Vincentianen hield Froidure zijn denkbeelden immers niet binnenskamers. Al in 1952 had de priester ontdekt dat een rol als opiniemaker hem geen windeieren legde. In dat jaar brachten koning Boudewijn en minister van Volksgezondheid Alfred De Taeye een verrassingsbezoek aan de Marollenwijk in Brussel, waar armoedige gezinnen in verkrotte woningen leefden. Ze werden rondgeleid door Froidure. Hoewel dit koninklijke bezoek onaangekondigd was en er geen onderliggende mediastrategie aan te pas kwam, sloeg het nieuws in als een bom. Er kwam een golf van media-aandacht voor de arme inwoners van de hoofdstad op gang, en Froidure zelf werd gebombardeerd tot een autoriteit op het gebied van armoedebestrijding in de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, zowel bij de katholieken als de socialisten. Nog geen jaar later werd een wet goedgekeurd die steden toestond sloppen te kopen, te slopen en te renoveren in ruil voor een financiële vergoeding. Froidures expertise was meegenomen in het ontwerp (dat al langer in de pijplijn zat). Froidure kreeg nog meer bekendheid toen paus Pius XII hem openlijk steunde door de priester en een aantal kinderen die naar zijn zomerkampen gingen, te ontvangen.

Die opeenvolging van gebeurtenissen liet Froidure aan den lijve voelen wat sensationele **mediaoptredens** konden betekenen: ze resulteerden in meer aandacht voor sociale onzekerheid – met de nadruk op huisvesting – en verhieven armoede van een katholieke zorg tot een maatschappelijk probleem dat de zwakke punten van de huidige sociale voorzieningen blootlegde. Hoewel de oprichting van een uitgebreid socialezekerheidssysteem voor werknemers eerst als een bedreiging voor katholieke initiatieven had geleken, slaagden die initiatieven er aan het einde van de jaren vijftig in om religieuze solidariteitsinitiatieven als aanvullingen op het welzijnsbeleid te bevestigen. Hun mediaoptredens waren er niet op gericht om de voorzieningen van de staat aan te vechten, maar wel om te laten zien welke vorm van ontbering de verzorgingsstaat niet kon voorkomen. Zo legden ze de tekortkomingen ervan bloot en probeerden ze politici ervan te overtuigen om het welzijnssysteem uit te breiden zodat het alle sociale behoeften omvatte.

1965-1975

Hoewel de mediaoptredens van mensen zoals Froidure lof oogstten, brachten ze geen onmiddellijke verlichting voor de armen of ingrijpende beleidswijzigingen met zich mee. Niettemin ontketenden ze een sneeuwbaaleffect dat, in combinatie met de maatschappelijke veranderingen van de jaren zestig, de benadering van België ten aanzien van armoedebestrijding diepgaand veranderde. De twee belangrijkste internationale gebeurtenissen waren het Tweede Vaticaans Concilie van de Katholieke Kerk en de Amerikaanse War on Poverty.

RELIGIEUZE EN POLITIEKE TRANSFORMATIE: TWEDE VATAKAANS CONCILIE EN DE WAR ON POVERTY

Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) moest de Kerk en het katholieke geloof beter afstemmen op de nieuwe, moderne samenleving. Tendensen als kapitalisme en individualisme werden er uitgebreid besproken. Vooral onder sociaal-progressief gezinde gelovigen leefde de hoopvolle verwachting dat de Kerk zich flexibel zou opstellen. Al in 1963 publiceerde paus Johannes XXIII de encycliek *Pacem in Terris*, waarin hij zich engageerde om de Kerk weer meer op sociale problematieken te oriënteren. Armoede en sociale rechtvaardigheid vormden de kern van het sociale project van de Kerk. Concreet benadrukte de paus het recht van iedere persoon op een menswaardig bestaan én het belang van staatsinterventies om zo'n menswaardig bestaan te garanderen.

Daarmee bevestigde de Kerk niet alleen expliciet de keuze van katholieke solidariteitsinitiatieven om in te zetten op armoede en sociale rechtvaardigheid, ze stemde ook in voor hun steun aan staatsinterventie. Het lijden van individuen werd verbonden met maatschappelijke structuren, wat leidde tot een **erkenning van de rol van de Staat bij het aanpakken van sociale kwesties**. Die erkenning van staatshulp kwam op het goede moment. In 1964 kondigde de Amerikaanse president Lyndon B. Johnson de *War on Poverty* aan. Die oorlog werd gevoerd door de bestaande initiatieven tegen armoede te versterken en nieuwe overheidsgestuurde initiatieven op te richten. Op die manier werd armoede een uitdrukkelijk politieke aangelegenheid in Amerika, een trend die al snel overwaaid naar Europese landen. De goedkeuring van de Kerk voor overheidsinitiatieven kwam dus net op tijd zodat de Christelijke

Volkspartij in 1965 als eerste politieke partij armoede op haar agenda kon zetten. Armoede werd nu expliciet onderwerp voor politieke discussies.

Verder omarmde het Tweede Vaticaans Concilie een **meer oecumenische houding**. De Kerk moedigde katholieke initiatieven aan om zich meer open te stellen voor niet-katholieke invloeden, samenwerkingen en medewerkers. In die trend raadde het Mechelse bisdom een katholieke organisatie zelfs aan om zich niet al te expliciet religieus op te stellen: *“Wij geloven dat het christelijke karakter van de organisatie zich niet per se moet uiten in rituelen, maar vooral in de sfeer.”* Ook dat speelde in op wat er in de praktijk al aan het gebeuren was in België. Daar hadden solidariteits-initiatieven elkaar gevonden in een gezamenlijk doel om politieke veranderingen te bewerkstelligen. In 1966 ontstond de **Nationale Aktie voor Bestaanszekerheid**, een koepelorganisatie die, los van politieke of religieuze identiteiten, de vakbond van de minstbedeelden wilde zijn. Haar voornaamste doel was een gegarandeerd minimuminkomen voor iedereen in nood (dus zonder de wettelijke grenzen die bij het Sociaal Pact hoorden). Hoewel de Nationale Aktie voor Bestaanszekerheid voornamelijk werd bevolkt door katholieke organisaties, net als het hele armoedeveld, kon ze ook een protestantse en een joodse organisatie rekenen onder haar leden en profileerde ze zich expliciet als pluralistisch.

Het lobbywerk en het mobiliseren van de publieke opinie door de Nationale Aktie leidden in 1974 tot de invoering van een gegarandeerd minimuminkomen voor alle Belgen die niet in aanmerking kwamen voor andere staatsbijdragen. Hoewel dat een grote overwinning was, bleek ook het minimuminkomen al snel in hetzelfde bedje ziek als de oudere staatsvoorzieningen: het was niet hoog genoeg om een menswaardig leven te garanderen voor zij die erop moesten terugvallen.

KATHOLIEKE ARMOEDE-INITIATIEVEN EN INTERRELIGIEUZE SAMENWERKING

De aanmoedigingen voor pluralisme en religieuze openheid vanuit de Kerk kwamen natuurlijk niet uit de lucht vallen. Al langer experimenteerden solidariteitsinitiatieven met manieren om een zo inclusief mogelijke hulp aan te bieden. Een voorbeeld is de leefgemeenschap **La Poudrière uit Brussel**.⁷ De Paters Oblaten hadden zich in de jaren vijftig in de hoofdstad gevestigd om de kerk weer dichterbij de stedelingen te brengen. Aanvankelijk brachten de paters leken samen voor maaltijden en Bijbellezingen. Hun missie evolueerde echter toen enkele daklozen kwamen aankloppen voor onderdak. Die opvang groeide uit tot een leefgemeenschap.

Al snel ontstonden er spanningen tussen de oblatengemeenschap en de leken-gemeenschap, omdat de constante aanwezigheid van niet-religieuze personen de geestelijke gemeenschap verstoorde. De paters raakten het er niet over eens of de leken-gemeenschap mocht blijven in het klooster of niet, tot in 1960 hun oversten beslisten dat de leefgemeenschap goed paste bij het geloof van de oblatten en La Poudrière (dat nog steeds geleid werd door twee oblatten) kon blijven bestaan. La Poudrière profileerde zich vervolgens expliciet als pluralistisch, terwijl ze haar evangelisch-christelijke uitgangspunt handhaafde. Hun benadering trok agnosten en atheïsten aan en bevorderde het samenleven, het delen van maaltijden en het bijwonen van de zondagsmis onder de vlag van 'vivre ensemble'.

Ook **ATD Quart Monde**, opgericht in Frankrijk in de jaren vijftig en rond 1969 in België gevestigd, streefde van meet af aan naar pluralisme. Deze organisatie werd opgericht door een katholieke priester en die ideologische basis was onmiskenbaar aanwezig in de organisatie. Toch was de organisatie behoedzaam om mensen in armoede enkel met katholieke vrijwilligers in aanraking te laten komen. ATD streefde naar oecumene en het samenkomen van diverse overtuigingen. "[...] *de beweging [heeft er] van af het begin [...] de voorkeur aan gegeven [...] interconfessioneel en interpolitiek te zijn, en niet aconfessioneel of apolitiek, wat heel iets anders is*", liet oprichter Joseph Wresinski in 1984 optekenen.⁸ Door mensen met diverse ideologieën te betrekken, beoogde ATD bij te dragen aan een gemeenschappelijke identiteit voor mensen die in armoede leefden, met de nadruk op solidariteit boven religieuze denominatie. Om diezelfde reden weigerde ATD ook erkend te worden door de Katholieke Kerk.

Steeds meer organisaties die werden opgericht door katholieke geestelijken, werden niet expliciet als katholiek geprofileerd. Zo ook **Foyer des Jeunes**, opgericht in 1969 door redemptorist Paul Steels. Hij steunde hard op de protestantse parochie voor donaties en vrijwilligers om de jongeren van de Brusselse Noordwijk op te vangen. Die Noordwijk diversifieerde snel in de late jaren zestig. Steeds meer gastarbeiders van een niet-Europese achtergrond vonden er hun woonplaats. Foyer des Jeunes begon dan ook een groot aantal moslimjongeren te bedienen, en het was de eerste keer dat de doelgroep van (binnenlandse) solidariteitsinitiatieven voornamelijk uit niet-christenen bestond. Steels zag in die diversifiërende groep mogelijkheden om interreligieuze verbindingen aan te gaan. Hij pleitte voor religieus – islamitisch – onderwijs voor de kinderen, een benadering die het wederzijdse begrip tussen de religies moest bevorderen.

Zowel ATD Quart Monde, Foyer des Jeunes als La Poudrière werden van bij het begin opgevat als pluralistische of oecumenische initiatieven. Dat was absoluut niet het geval bij de Vincentianen. Toch engageerde ook deze organisatie zich vanaf 1968 expliciet om vrijwilligers van andere christelijke denominaties te verwelkomen. Dat ook de Vincentianen zich lieten bewegen tot zo'n oecumenische houding, toont hoe groot het belang was voor katholieke organisaties om zich flexibel en verwelkomend op te stellen.

Terwijl deze initiatieven hun benadering aanpasten om hun religieuze horizon te verbreden, duurde het langer voordat de steun van de overheid concreet werd. Het gebrek aan financiële steun van de overheid in de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig was deels te wijten aan de **beperkte aandacht van beleidsmakers voor armoede**. Hoewel verschillende katholieke initiatieven in wetgevende kringen ruimhartig werden ontvangen, worstelden ze nog steeds om overheidssubsidies veilig te stellen. Voor sommige initiatieven was het gebrek aan overheidssubsidies een bewuste keuze, maar voor de meeste was de afwezigheid ervan geen resultaat van een gebrek aan pogingen. Hoewel Steels' Foyer des Jeunes van een inspecteur te horen kreeg dat ze prachtig werk verrichtten, kwam de organisatie niet in aanmerking voor subsidies omdat ze preventief werk deden om armoede te voorkomen, en daarom niet aan de normen voor de subsidies voor jeugthuizen beantwoordden.

1975-1985

HERVORMINGSDRANG BIJ DE OVERHEID

De jaren zeventig waren een transformerend decennium voor armoedebestrijding in België, gekenmerkt door veranderingen in openbare voorzieningen, professionalisering en de rol van liefdadigheidsinitiatieven. Na kleine uitbreidingen in de wetgeving op het gebied van sociale zekerheid in 1969 vonden in 1974 ingrijpende veranderingen plaats. Ten eerste werd het **bestaansminimum** ingevoerd in 1974, waardoor volwassenen die in België verbleven zonder de middelen om zichzelf te onderhouden, een basisbedrag kregen. Hoewel het concept al in 1950 werd bepleit door politici Henri Fuss en Walter Leën, was het door de Nationale Aktie voor Bestaanszekerheid dat het bestaansminimum er uiteindelijk kwam. De Nationale Aktie was er al sinds

1968 voor aan het pleiten, maar toch was de organisatie niet onverdeeld gelukkig met de nieuwe maatregel.

In 1976 werden vervolgens de Commissies voor Openbare Onderstand omgevormd tot de **Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW)**.⁹ Aangezien de OCMW's niet langer een expliciete missie hadden om armoede te bestrijden, maar nu het meer algemene 'welzijn' van burgers op peil probeerden te houden, werden deze hervormingen – opnieuw – niet warm onthaald door veel katholieke armoede-initiatieven. Volgens het katholieke subsidiariteitsprincipe wilden de meest publieke stemmen dat de Staat privé-initiatieven zou subsidiëren in plaats van zelf gecentraliseerde, omvattende zorg te ontwikkelen. Samen werden die twee hervormingen gezien als het sluitstuk van de welvaartsstaat, waardoor de politieke wil afnam om in de tweede helft van de jaren zeventig aan armoedebeleid te doen.

Maar er was meer. Het OCMW kreeg de opdracht om het veld van sociale zorg (dus ook armenzorg) te professionaliseren. Die professionalisering bracht uiteraard uitdagingen met zich mee voor liefdadigheidsinitiatieven die vertrouwden op vrijwilligers zonder formele opleiding. De vele paters en nonnen die in de gezondheidszorg werkten, moesten een nieuwe vrijwillige bezigheid vinden. Initiatieven die voorheen gespecialiseerd waren in gezondheidszorg, verschoven nu naar armenhulp en/of missiewerk omdat deze activiteiten geen formele opleiding vereisten. Zo kwam er dus een kleine religieuze revival in het armoedewerk.

CRISIS IN DE WELVAARTSSTAAT: ARMOEDEZORG OP TWEE BENEN

Al deze hervormingen werden geïmplementeerd in de jaren zeventig, maar hadden vorm gekregen tijdens debatten in de jaren zestig. Die jaren zestig waren getekend door welvaarsoptimisme en een grote drang om de naoorlogse samenleving te verbeteren. In de jaren zeventig kwam dat optimisme echter onder druk te staan. Terwijl armoede in de jaren zeventig toenam als gevolg van een economische crisis, stonden katholieke liefdadigheidswerken voor een keuze. Ze konden ofwel politiek actief blijven en pleiten voor structurele oplossingen voor het armoedevraagstuk (armoedebestrijding) – een pad dat verschillende initiatieven vanaf de jaren zestig hadden genomen – of ze konden streven naar het verlichten van acute, individuele noden (armenzorg), gelinkt aan traditionele caritas en liefdadigheid. Hoewel beide vormen van armoedehulp elkaar niet *de facto* uitsloten, valt er vanaf het midden van de jaren zeventig toch een splitsing op te merken in het religieuze solidariteitsveld.

Voedseldistributies, een voorbeeld van tijdelijke hulp voor de armen, behielden vaak expliciet katholieke kenmerken en de organisaties die deze hulp bedeedden, trotseerden de seculariserende trend in de zorgverlening. **Poverello**, opgericht in 1978 door Jan Vermeire op franciscaanse principes, voorzag in voedsel, kleding, onderdak en wekelijkse gebeden. De organisatie benadrukte de blijvende aard van armoede (armoede viel niet op te lossen) en zette vol in op verlichting van het lijden bij armoede door persoonlijke betrokkenheid en menselijk contact. Vermeire was sceptisch over overheidsvoorzieningen: *“Ik geloof niet in institutionalisering of structuren op dat gebied, want je mag miljoenen geven, als je je hart niet geeft, dan heb je niets”*, vertelde hij in een televisie-interview in 1982. De aanpak van Poverello trok aanzienlijke media-aandacht en charmeerde vele katholieke vrijwilligers, waardoor het een van de grootste organisaties voor armoedebestrijding in Vlaanderen werd.

ATD Quart Monde, daarentegen, lobbyde actief voor politieke invloed en speelde vanaf 1974 een cruciale rol in nationale en internationale raden. Hun belangrijkste bijdrage was dat ze ervoor pleitten om armoede te zien als een schending van de mensenrechten, waarbij de focus verschoof van armoede als sociaaleconomisch probleem naar een uitsluitingsretoriek en het bevorderen van bewustwording en handhaving van rechten onder de (kans)armen. Een van de meest urgente problemen bleek het **gebrek aan kennis van mensen in armoede** te zijn over welke hulp ze van de Staat konden krijgen en hoe ze die moesten aanvragen. ATD vond daarom dat mensen in armoede bewust moesten worden gemaakt van hun rechten om effectief naar de openbare centra te kunnen gaan en hun bestaansminimum op te eisen. Daarom werd de strijd om de rechten onder de armen bekend te maken en af te dwingen een nieuw speerpunt waarachter allerlei armoede-initiatieven zich konden scharen.

ATD profileerde zich als een universele armoedebestrijder en probeerde – zoals gezegd – ver weg te blijven van een katholiek label. Toch bleef die inspiratie opvallend aanwezig in de organisatie. Vele religieuze vrijwilligers sloten zich aan bij de organisatie om dichterbij de armen te komen. Ondanks de focus op politieke armoedebestrijding waren ook de intermenselijke relaties van cruciaal belang om die politieke strijd tot een goed einde te brengen. Priester Wresinski hekelde dan ook de afzijdige houding van de Kerk in armoedige middens:

“Dat we elke rechtstreekse charitatieve relatie uitgesloten hebben, is een kapitale vergissing geweest. Ik spreek hier over de caritas die zich uitte in onderlinge hulp, in een heel natuurlijke hulprelatie, omdat zowel de armsten als hun weldoeners dat nodig hadden om te overleven. Door af te zien van per-

soonlijke hulp, heeft de kerk afgezien van het antwoord van mens tot mens in concrete situaties.”¹⁰

De politieke aard van ATD Quart Monde leidde echter tot een afname van religieus geïnspireerde vrijwilligers.

NIEUWE ARMOEDE EN EEN NIEUWE KOEPELORGANISATIE

De politieke en structurele verschuivingen in de verstrekking van openbare diensten voor armoedebestrijding in de jaren zeventig leidden tot de perceptie van een **machtsverschuiving van particuliere naar openbare organisaties**. De economische crisis aan het einde van de jaren zeventig inspireerde de Belgische nationale regering in 1985 om een eerste staatssecretaris voor maatschappelijke emancipatie aan te stellen die ook bevoegd was voor armoedebestrijding. Budgetten voor sociale zekerheid werden gekort, maar de Staat waakte erover om de voorzieningen voor sociale kwetsbaarheid grotendeels te behouden.¹¹ De sociale zorg werd niet gepriyatiseerd. Ondanks officiële statistieken die slechts marginale toenames in armoede lieten zien, leidde de stijging van de werkloosheid tot de perceptie dat meer mensen in armoede vervielen. Zij werden de ‘nieuwe armen’ genoemd, of diegenen die in armoede belandden als gevolg van economische tegenvallers. De focus van politici en media op die nieuwe armoede vestigde weer de aandacht op de link tussen werkloosheid en armoede, een beperkende opvatting waar armoede-initiatieven tegen ingingen.

Nu armoede niet meer weg te denken was uit de publieke en politieke debatten, wilden de Vincentianen een nieuwe poging wagen om een koepelorganisatie op te richten. De Nationale Aktie voor Bestaanszekerheid had immers zeer effectief de belangen van solidariteitsinitiatieven verdedigd in de jaren zestig, maar was eind jaren zeventig uitgedoofd. Zonder de krachten te bundelen slaagden weinig initiatieven erin om te wegen op het Belgische beleid. In 1983 richtten de Vincentianen daarom het **Belgisch Forum voor de Strijd tegen Armoede** op:

“Door de onverbiddelijke berg van nieuwe armen en ons gevoel van machteloosheid ten opzichte van de overheidsinstanties, wilden wij alle soortgelijke bewegingen samenbrengen en zo werd [...] het Belgisch Forum voor de Strijd tegen Armoede opgericht.”

Het Forum slaagde er echter niet in om steun te krijgen van meer dan een handvol katholieke initiatieven. In tegenstelling tot de jaren zestig, toen een gemeenschappelijk doel en gunstige sociale en politieke omstandigheden armoede-initiatieven de wind in de rug gaven, troffen de jaren tachtig een gefragmenteerd landschap. Armoede werd gezien als een veelzijdig en structureel probleem, en het katholicisme was niet langer de gemeenschappelijke noemer onder deze initiatieven. Daarnaast was armoede nu zo wijdverspreid dat alle vormen van armoedehulp hun plekje konden vinden zonder concurrentie op te wekken met andere initiatieven. De invloed van het Forum op nationale wetgevers en het bredere armoedebestrijdingslandschap bleef dus erg beperkt.

BESLUIT

In dit hoofdstuk werd duidelijk dat religieuze solidariteitsinitiatieven onlosmakelijk verbonden zijn met de sociale voorzieningen van de overheid, en omgekeerd. Gedurende de tweede helft van de twintigste eeuw vond er in België een opmerkelijke uitwisseling van principes plaats tussen private en publieke armoedezorg. Veel liefdadigheidsconcepten beïnvloedden het overheidsbeleid, terwijl initiatieven steeds meer seculiere invloeden omarmden, wat resulteerde in uiteenlopende reacties. De complexiteit van doelen, interacties en religieuze motivaties onder katholieke actoren daagt het idee uit van volledige secularisatie van de sociale zorg.

In de jaren vijftig en zestig pleitten katholieke armoede-initiatieven voor een alomvattend beleid van de overheid inzake sociale vraagstukken. Hun collectieve pleidooi leidde uiteindelijk tot het invoeren van het bestaansminimum in 1974, ruim veertien jaar voor ook Frankrijk zo'n systeem invoerde. Ook de openbare diensten kregen in 1976 een grondige make-over. Toen de openbare diensten in 1976 de armoede niet adequaat konden aanpakken en hun focus verlegden van armoede naar welzijn, terwijl de oliecrisis van de jaren zeventig de beschikbare middelen onder druk zette, raakten katholieke initiatieven gedesillusioneerd. Steeds meer mensen vervielen in armoede of liepen dat risico. De toegenomen vraag naar helpende handen leidde ook tot de fragmentatie van het katholieke armoedeveld.

De motivatie uit de jaren zestig om zich als pluralistisch te profileren, leidde uiteindelijk tot het afkalven van religie als een identiteitsvormer. Maar ondanks het feit dat steeds minder armoede-initiatieven expliciet katholiek waren, bleef die religie toch duidelijk de basis vormen voor de meeste ervan. Hoewel de façade van vele armoede-initiatieven dus seculier werd, bleef religie wel degelijk een vormende factor binnen organisaties en vooral een motiverende factor voor vrijwilligers en personeel. Sommige organisaties, zoals Poverello en La Poudrière, hielden vast aan traditionele paradigma's van caritas en solidariteit, terwijl andere, zoals ATD Quart Monde, een breder publiek zochten door hun publieke discours te seculariseren terwijl ze hun religieuze inspiratie behielden. Deze strategische positionering stelde door het katholicisme geïnspireerde organisaties in staat universele waarden aan te spreken, in resonantie met een breder publiek, en te opereren in een pluralistische omgeving met behoud van hun katholieke wortels. Uiteindelijk vervaagde het de grens tussen de religieuze en seculiere aspecten van het welzijnssysteem.

Noten

- 1 Over de Vincentianen in België, zie Fluit, H. (2024). *Piety, poverty, and politics. The dynamics of Vincentian charity in modern Belgium (1840-1945)*. Doctoral dissertation, University of Antwerp & University of Leuven.
- 2 Luyten, D., & Vanthemsche, G. (1995). *Het sociaal pact van 1944: oorsprong, betekenis en gevolgen*. VUBpress.
- 3 De Maeyer, J., & Wynants, P. (1992). *De Vincentianen in België: 1842-1992*. Leuven University Press, p. 125.
- 4 Coussement, A., Vercruysse, S. M., & Heyrman, P. (2019). *Vele handen. Zorg en samenleving in heden en verleden*. KADOC-KU Leuven, p. 24.
- 5 Froidure, E. (1958). *Paria's 57: de onder-beloonden, de krotten, de moreel verlaten kinderen*. Translated by Marcel Polfliet. Openluchtwerken, p. 32.
- 6 Barrez, J. (2018). Voorbij het 'goud' van de jaren zestig. Armoedepercepties in de welvaartsstaat in België (1958-1973). *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XLVIII, 4, 8-38.
- 7 Delespesse, M. (1998). *La communauté de la Poudrière: pour un ré-enchantement du monde*. Luc Pire.
- 8 Wresinski, J., & Anouil, G. (1984). *De armen zijn de kerk. Gesprekken van Gilles Anouil met père Joseph Wresinski over de Vierde Wereld*. Unistad, p. 18.
- 9 Vranken, J. (Ed.) (1998). *20 jaar OCMW: naar een actualisering van het maatschappijproject*. Acco.
- 10 Wresinski, J., & Anouil, G. (1984). *De armen zijn de kerk. Gesprekken van Gilles Anouil met père Joseph Wresinski over de Vierde Wereld*. Unistad, p. 193.
- 11 Cantillon, B., Andries, M., Meulemans, B., & Tan, B. (1996). Twintig jaar armoede en beleid inzake armoedebestrijding. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1, 5-36, p. 5.

Silke De Troyer, Sarah Maes, Caroline Vandekinderen,
Dries Ver Elst, Griet Roets

hoofdstuk 6

Een relatie onder spanning

Veel mensen in armoede leggen een dooltocht af in het zoeken naar menselijke waardigheid. Dat geldt voor mensen die politiek erkend zijn als burgers in onze welvaartsstaat maar in (verborgen) processen van marginalisering en vormen van dak- en thuisloosheid terechtkomen. Het geldt nog meer voor mensen die geen sociale rechten kunnen claimen omdat ze bijvoorbeeld met hoop op een betere toekomst naar ons land gemigreerd zijn. Beide groepen stranden vaak als schipbreukelingen in de marge van onze samenleving.

De hardnekkige armoedeproblematiek roept de vraag op in welke mate de Belgische overheid het recht op menselijke waardigheid kan garanderen voor iedereen die op ons grondgebied verblijft. Nochtans zetten overheden in West-Europese landen sinds de Tweede Wereldoorlog in op een collectieve en politieke erkenning van dat sociaal grondrecht.¹ Om dat te realiseren steunt het welvaartsregime op solidariteit gefinancierd via belastingen en sociale bijdragen. In België wordt de werking van de Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW's) gezien als het sluitstuk daarvan. Die centra bieden financiële hulp, onder meer in de vorm van leeflonen, maar ondersteunen bijvoorbeeld ook op het vlak van huisvesting, werk, schuldhulpverlening, rechtsbijstand en psychosociale hulp.

Vooral in steden merken we echter dat, naast professionals in publieke voorzieningen als OCMW's, ook vrijwilligers uit diverse middenveldinitiatieven zich engageren voor mensen in armoedesituaties. Ze doen dat omdat veel mensen in de praktijk door de mazen van het publieke net blijven vallen. Sommige van deze middenveldinitiatieven laten zich daarbij leiden door religieuze of levensbeschouwelijke overtuigingen als moreel kompas. Dat creëert opportuniteiten maar ook spanningen tussen religieuze en niet-religieuze actoren in het welzijnsveld.

Voor een goed begrip van deze spanningen gaan we in dit hoofdstuk dieper in op de relaties en interacties tussen publieke actoren (zoals het OCMW) en religieus geïnspireerde initiatieven. Om die hedendaagse interacties te begrijpen, is het nuttig eerst stil te staan bij de ontstaansgeschiedenis van het OCMW als centrale actor, en daarbij de evolutie in het mandaat en de rol van deze publieke instelling in het welzijnsveld weer te geven. Het historisch verankerde principe van subsidiariteit blijkt ook vandaag nog fundamenteel te zijn in de relatie tussen het OCMW en welzijnsactoren uit het bredere middenveld. Voortbouwend op dat historische kader, bespreken we vervolgens zes typische spanningsvelden tussen publieke actoren en kleine, vaak precaire religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven.

In dit hoofdstuk worden tal van voorbeelden en citaten weergegeven om deze relaties en spanningen te onderbouwen. De spanningen worden hierdoor levendig en in de juiste (praktijk)context gebracht, weliswaar voorzien van een anonimisering van de respondenten, gezien de gevoelige inhoud. Aan de organisaties en initiatieven werden eveneens pseudoniemen toegekend.

DE GESCHIEDENIS MEENEMEN

SUBSIDIARITEIT: DE STAAT ALS LAATSTE REDMIDDEL?

Vanaf eind achttiende eeuw ontwikkelde de Belgische overheid publieke vormen van armen- en ziekenzorg als voorlopers van het sociaal werk in de OCMW's. Een belangrijk keerpunt was de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden door Frankrijk in 1795. Onder invloed van het Franse bestuur en voortbouwend op bestaande initiatieven ging de Staat optreden als regelgever van lokaal georganiseerde 'openbare onderstand'. In 1796 werden de Burelen van Liefdadigheid en de Burgerlijke Godshuizen opgericht, die vanaf dan onder het openbaar lokaal bestuur vielen.² Wie voor zichzelf kon zorgen maar thuis kon blijven, viel onder de bevoegdheid van de Burelen en ontving huiselijke bijstand zoals kleding, levensmiddelen, geneesmiddelen, verwarming, beddengoed ... Wie niet thuis kon blijven vanwege jonge leeftijd, gezondheid of ouderdom, werd in de hospitalen en liefdadigheidsinstellingen van de (Burgerlijke) Godshuizen opgenomen.

Onder meer door een katholiek reveil in de negentiende eeuw en een steeds militanter wordende katholieke elite was de meeste armenzorg in de praktijk in handen van religieuze instellingen en organisaties. Samen met de Belgische overheid vonden zij dat de Staat zich in dat veld terughoudend diende op te stellen, omdat armenzorg hen toekwam. Beide groepen vonden elkaar in het **subsidiariteitsprincipe**³: de verantwoordelijkheid voor welzijn werd zoveel mogelijk op het lokale niveau en bij private, vaak religieus geïnspireerde actoren gelegd, en de overheid deed enkel dienst als laatste redmiddel. In de loop van de negentiende eeuw werden de elites en de overheid in België echter geconfronteerd met een verdere verpaupering van zowel de plattelandsbevolking als armen in de steden, door het verval van traditionele agrarische activiteiten, ambachten en nijverheden.⁴ De industriële revolutie leidde verder tot fundamentele maatschappelijke transformaties. Veel arbeiders verhuisden van het platteland naar de stad op zoek naar werk, maar kwamen in extreem armoedige omstandigheden terecht. Het einde van de negentiende eeuw wordt in westerse landen gekenmerkt door de zogenaamde 'sociale kwestie': het politieke besef groeide dat maatregelen nodig waren om in te grijpen op armoede en sociale ongelijkheid.⁵

Begin twintigste eeuw werden middenveldinitiatieven, die vaak katholiek geïnspireerd waren, geleidelijk aan door de overheid ondersteund, en werd de overgang

gemaakt van armenzorg op basis van liefdadigheid naar een door de overheid ontwikkeld sociaal beleid. In het kader van deze ontwikkelingen werd in 1925 de wet op de Commissies van Openbare Onderstand (COO) gestemd. De lokale, publieke armenzorg werd deels gemoderniseerd, met als opdracht bijstand te geven aan 'verdienende' hulpbehoevenden zoals bejaarden, (chronisch) zieken, wezen en vondelingen. De Commissies waren samengesteld uit burgers die lokaal verkozen werden, en werden bijgestaan door een secretaris en een ontvanger.

HET ONTSTAAN VAN HET OCMW ALS LOKAAL VLEGWIEL: EEN SPECIFIEKE FORM VAN COMPLEMENTARITEIT

Na Wereldoorlog II ontstond een specifieke vorm van complementariteit, in de meer gedeelde verantwoordelijkheid voor welzijn tussen de (boven)lokale overheid en het lokaal welzijnsbeleid in Belgische steden en gemeenten.⁶ Een aantal religieus geïnspireerde organisaties werd daarbij geïncorporeerd als gesubsidieerde uitvoerders, maar de eindverantwoordelijkheid voor het welzijn van burgers werd meer en meer bij de overheid gelegd.

De oriëntatie van de armenzorg verschoof op basis van het gedachtegoed over sociale grondrechten. Als sluitstuk van de sociale bescherming en de sociale zekerheid werd de verantwoordelijkheid van de overheid verankerd in de wet van 1974 (Bestaansminimumwet) en 1976 (Recht op Maatschappelijke Dienstverlening). Door de wet van 1974 werd het recht op een minimuminkomen gegarandeerd door wat vandaag het leefloon wordt genoemd. Deze wet is cruciaal om sociale bijstand in armoedebestrijding mogelijk te maken: het OCMW heeft als opdracht in *financiële bijstand* te voorzien voor mensen die niet over voldoende middelen beschikken om in hun levensonderhoud te voorzien. Deze toekenning gebeurt conditioneel op basis van een inkomens- en werkbereidheidstoets. In 1976 werd ook het recht op maatschappelijke dienstverlening verankerd in de zogenaamde OCMW-wet. De wet stipuleert het volgende:

"Elke persoon heeft recht op maatschappelijke dienstverlening. Deze heeft tot doel in de mogelijkheid te stellen een leven te leiden dat beantwoordt aan de menselijke waardigheid." (artikel 1, OCMW-wet 1976)

Het centrale idee was dat het OCMW borg moest staan voor het garanderen van dat recht. De betekenis van het recht kan echter niet op voorhand afgebakend

worden, omdat de subjectieve betekenis van de hulpvraag ingeschat moet worden. Zo kunnen jongeren – zoals jeugdzorgverlaters – van het OCMW een leefloon krijgen indien zij de aspiratie hebben om verder te studeren en zij niet over voldoende middelen beschikken om dat waar te maken. Op die manier wordt subsidiariteit in de praktijk gebracht. Het leefloon dient op maat te worden voorzien, met aandacht voor individuele omstandigheden. Om de concrete hulpvraag in te schatten, dienen professioneel geschoolde maatschappelijk werkers rekening te houden met de specifieke omstandigheden van individuen en/of groepen in kwestie. Het recht op maatschappelijke dienstverlening is daarbij niet louter een individueel recht maar een sociaal grondrecht: de interpretatie van hoe dat recht gerealiseerd kan worden, vraagt telkens om een afweging ten opzichte van maatschappelijke solidariteit en collectieve belangen.

Sindsdien wordt het afdwingbare recht op maatschappelijke dienstverlening gezien als de basis van het welzijnsbeleid. De OCMW-praktijk nam daarbij heel uiteenlopende vormen aan, gaande van het bieden van een financiële tegemoetkoming en psychologische bijstand tot het creëren van structurele basisvoorzieningen op lokaal niveau. Op die manier heeft het OCMW, naast individuele hulpverlening, ook het mandaat om werk te maken van samenlevingsopbouw (zie artikel 60 van de OCMW-wet), zoals het realiseren van betaalbare huisvesting, het creëren van tewerkstelling of antennepunten in wijkcentra, of het in handen nemen van lokale netwerkvorming.

In deze context werden de OCMW's van bij de start verondersteld te zoeken naar samenwerking en complementariteit met een diversiteit van informele actoren op hun grondgebied.⁷ Zo zijn bijvoorbeeld buurtverenigingen, zelforganisaties, (organisaties van) mantelzorgers, lokale comités, sportclubs, ouderverenigingen op scholen, religieus georiënteerde initiatieven ... belangrijke bondgenoten. Deze actoren en initiatieven draaien (grotendeels) op vrijwilligers, maar ze vormen tegelijk dankbare antennes om de individuele en collectieve noden van diverse groepen van burgers aan de oppervlakte te brengen.

NAAR EEN HERSCHALING VAN PUBLIEKE VERANTWOORDELIJKHEDEN?

De laatste decennia is de maatschappelijke context sterk veranderd. Complexe sociaal-demografische, sociaaleconomische en politiek-ideologische uitdagingen zetten het functioneren van publieke voorzieningen in de welvaartsstaat onder druk.⁸ Na de golven van gestimuleerde arbeidsmigratie in de jaren 1950 en 1960 speelt het

toenemende aantal mensen dat naar ons land migreert daar een rol in, aangezien het welvaartsregime – inclusief het welzijnsbeleid van het OCMW – gestoeld is op een territoriale logica van de natiestaat.⁹ Daardoor rijst de vraag hoe om te gaan met mensen die hun grondrechten niet kunnen afdwingen omdat ze geen burgerschap of geen verblijfsstatuut hebben?

De welvaartsregimes in Europese landen als Duitsland, Frankrijk, Nederland en België ondergaan processen van ‘decentralisering’, wat resulteert in nieuwe bevoegdheidsverdelingen tussen het centrale niveau van de territoriale welvaartsstaat en de lokale (uitvoerende) actoren, en dus in nieuwe vormen van subsidiariteit.¹⁰ In België gaat het daarbij vooralsnog niet over pure vormen van decentralisering, waarbij bevoegdheden worden overgeheveld van het centrale naar het lokale niveau. Lokale besturen krijgen wel meer verantwoordelijkheden, maar formeel blijft het bovenlokale kader intact. Belangrijker dan een verticale verschuiving – van verantwoordelijkheden van bovenlokaal niveau van de welvaartsstaat naar het lokaal niveau – lijkt een horizontale verschuiving naar het middenveld en de informele sfeer, op het lokale niveau zelf.¹¹ Op dat lokale niveau zien we een toename van publieke en private, onder meer religieus geïnspireerde, actoren die proberen bij te dragen aan het welzijn van mensen in een maatschappelijk kwetsbare positie. Het noopt tot een zoektocht naar de juiste invulling van subsidiariteit en naar samenwerking op basis van complementariteit. In die zoektocht zien we soms spanningen ontstaan tussen de publieke welzijnsactoren en private – soms religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde – actoren. In wat volgt, bespreken we zes van deze spanningen.

EEN RELATIE ONDER SPANNING

BIJSTURING VAN PUBLIEKE WELVAARTSINSTELLINGEN

De hertekening van het welvaartsregime resulteert tijdens de laatste decennia in bijstellingen van het institutionele kader van het OCMW. Dat wordt in Vlaanderen onder meer weerspiegeld in het Decreet lokaal sociaal beleid van 2004, de beleidsnota's van minister Homans in 2015 en 2016, en het Decreet lokaal bestuur van 2018.¹² De hervormingen houden opportuniteiten in voor samenwerking tussen lokale actoren, zoals meer nabijheid, meer interdisciplinariteit, lokale netwerkvorming in de

bestrijding van complexe problemen, en het creëren van een één-loketfunctie, zoals het Sociaal Huis. Zo beoogt de implementatie van het Geïntegreerd Breed Onthaal samenwerking tussen OCMW, CAW (Centra Algemeen Welzijnswerk) en de Diensten Maatschappelijk Werk van de Mutualiteiten om onderbescherming tegen te gaan en de toegankelijkheid van hulp- en dienstverlening te verhogen.¹³

Naast de opportuniteiten worden ook bezorgdheden geuit, onder meer over **kostenbesparingen** en een door de centrale overheid opgelegde efficiëntielogica.¹⁴ Hoewel de OCMW's een Belgisch instrument zijn, werd de bestuurskundige fusie tussen stad en OCMW enkel in Vlaanderen in regelgeving gegoten. Via het Decreet lokaal bestuur in 2018 werden de administraties van steden en gemeenten en OCMW's in Vlaanderen gefusioneerd. Deze **hervormingen en de zoektocht naar efficiëntie** zijn deels een reactie op publieke debatten over de sociale bijstand, en concreet het idee dat 'het systeem overloopt' terwijl de uitkeringen structureel achterlopen op de Europese armoedegrens.¹⁵

De spanningen die ermee worden gecreëerd in de dagelijkse praktijk van professionele frontliniewerkers, worden opgemerkt door medewerkers van religieuze solidariteitsinitiatieven. Zij zien dat OCMW-medewerkers soms onvoldoende bijstand kunnen aanbieden. Een vrijwilliger van de Khalid ibnul-Waleed-moskee, die regelmatig gezinnen opvang die uit huis gezet werden, uit hierover bijvoorbeeld zijn frustraties:

"Ik begrijp niet waarom [zij] wachten tot die mensen écht in problemen komen. Maar ja, zo werkt waarschijnlijk het systeem bij hen. Wachten tot mensen echt op straat komen en dan grijpen zij in."

Volgens een kerklid van de Ignatiusgemeenschap, die een huisvestingsinitiatief oprichtte voor erkende vluchtelingen, heeft dat ook te maken met de werklast bij OCMW-medewerkers: "Onze vrijwilligers begeleiden één gezin, maar aan het OCMW, [voor] een assistent [kan de caseload oplopen tot] 60." Het mandaat van professionals in het OCMW laat soms ook niet toe om de gepaste ondersteuning te bieden. Een medewerker van een katholieke organisatie plaatste een kanttekening bij de contouren van het mandaat van OCMW-medewerkers:

"Wij staan voor de mensen. De officiële instanties zijn een loketbediening en die kan van hier tot de rand van de tafel iets voor u doen. Maar wij staan aan de andere kant van het loket en wij dagen altijd dat loket terug uit opdat ze het wat zouden verbreden." (Vrijwilliger bij De Verscheidenheid)

Deze structurele problemen creëren ruimte voor (religieuze) middenveldinitiatieven om kleinschalige projecten en activiteiten te ontwikkelen en te experimenteren met nieuwe of alternatieve werkvormen die nog niet, of niet meer, op de radar staan van het OCMW en de andere formele voorzieningen, diensten of instellingen. Een recente analyse van de organisatie van het eerstelijnswelzijnswerk in grootstedelijke contexten¹⁶ toont aan dat er sprake is van een dichtslibbing van het onthaal en de begeleiding van publieke welvaartsinstellingen, als gevolg van steeds complexere problematieken. Naast de gekende 'laatstelijns-cliënten'¹⁷ wordt in toenemende mate een nieuw type 'laatstelijns-cliënten' opgemerkt, door de superdiversiteit en de grote toename van mensen met een precair verblijfsstatuut.¹⁸

Voor deze groep kunnen publieke welvaartsarrangementen vaak weinig ondernemen (behalve dringende medische hulp), waardoor ze terecht komen bij niet-publieke solidariteitsinitiatieven. De volgende getuigenis vanuit een religieus solidariteitsinitiatief dat rond vluchtelingen werkt, illustreert dat. Een vrouw wier man is overleden, vraagt hulp aan het OCMW. Ze heeft een kind met een verblijfsstatuut, maar zij heeft zelf dat statuut niet. Ze worden dakloos, hebben geen eten en drinken. Volgens de regelgeving kan het kind wel opgenomen worden in een vluchthuis of iets dergelijks, maar de moeder niet aangezien ze geen papieren heeft. *"En dan bellen ze ons: er is iemand echt in nood en wij kunnen niks meer doen, hebben jullie mogelijkheden?"* (Vrijwilliger bij het Comité voor Vluchtelingen).

Dit voorbeeld illustreert dat meer samenwerking tussen publieke instellingen en religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde organisaties op het terrein wenselijk is, maar samenwerking vormt tegelijk de voedingsbodem voor spanningen op allerlei vlakken.

GESTANDAARDISEERDE DOORVERWIJZING EN ONREALISTISCHE VERWACHTINGEN

Doorverwijzing vormt de meest zichtbare vorm van samenwerking en contactopname tussen publieke instellingen en religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven. Het is een cruciaal aspect in de wederzijdse relatie en is de laatste decennia ook steeds belangrijker geworden. Idealiter zorgt het voor complementariteit aangezien organisaties zoals het OCMW mensen die ze niet kunnen helpen, verwijzen naar initiatieven of organisaties die dat wel kunnen en die vormen van steun en diensten kunnen bieden op maat van de zorgnoden.

“Er worden mensen vanuit het OCMW doorverwezen. Zij krijgen dan een kaartje mee en op dat kaartje staat ons adres, ons logo en dan komen ze naar hier. Dat zijn de mensen die je heel goed moet opvangen, ja ja. Die zijn meestal van de kast naar de muur gestuurd.” (Vrijwilliger bij De Kaai)

Door de nadruk op efficiëntie verlopen doorverwijzingen echter steeds meer op een gestandaardiseerde wijze. Vaak wordt een **vooropgestelde doorverwijsbrief** ingevuld en meegegeven aan de cliënten. Dat heeft een negatieve impact op de rechtstreekse relaties tussen vrijwilligers en maatschappelijk werkers. Er komt dan immers een formulier tussen het persoonlijke contact in te staan, waardoor er veel informatie, context en nuance verloren gaat. De keuze komt ook volledig bij de doorverwijzer te liggen, meestal een publieke organisatie zoals het OCMW. Hierdoor hebben de religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven minder handelings- en beslissingsruimte, wat spanningen veroorzaakt. Deze spanningen worden mee veroorzaakt door een gebrek aan kennis over de religieuze drijfveren achter de initiatieven bij de maatschappelijk werkers. Zij hebben niet altijd een even duidelijk zicht op de initiatieven waarnaar ze doorverwijzen.

We illustreren dat met de casus van een katholieke armoedeorganisatie die een stroef contact met het lokale OCMW heeft, ondanks de invoering van een gestructureerd doorverwijssysteem met een doorverwijsbrief in het kader van de voedselbedeling. Dat systeem leidde tot overzicht en efficiëntie, maar zorgde er ook voor dat er minder contact was tussen beide organisaties. Dat was een katalysator voor onderhuidse spanningen:

“Wij geven onze noden wel door aan het OCMW, maar we hebben wel het gevoel dat daar weinig of niks mee gebeurt. Dat ze hun eigen leven leiden en dat samenwerking met ‘t stad niet altijd evident is.” (Vrijwilliger bij Sterkte in Nabijheid)

De **verwachtingen** naar de kleinere, vaak precare, religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven zijn in deze context vaak niet alleen te hooggespannen, maar ook te weinig toegespitst op hun specificiteit. Zo bestaan er algemene doorverwijslijsten bij OCMW's zonder enige verwijzing naar of erkenning van de religieuze inspiratie achter de geboden solidariteitsinitiatieven in kwestie:

"Als ik een gesprek heb met iemand of met een gezin waarbij de vraag naar voedingspakketten wordt gesteld, dan is er inderdaad zo'n lijst, waarin opge-lijst staat naar waar je kan doorverwijzen, voor welke hulpverlening, hoeveel ze moeten betalen, het adres, telefoonnummer en de wijze van doorverwijzing."
(Maatschappelijk werker OCMW)

In andere gevallen zien we dat er net wel frequent op basis van de levensbeschouwelijke achtergrond van de initiatieven wordt doorverwezen, maar dat hierover weinig afspraken zijn.

Frequente doorverwijzing in combinatie met dit beperkte contact brengt frustraties met zich mee bij vrijwilligers van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven, net zoals de angst van vrijwilligers om te veel verantwoordelijkheid te krijgen van publieke organisaties en de eigen werking in gevaar te zien komen. De maatschappelijk werkers hebben hier zelf een aandeel in. Enerzijds ligt de interesse naar deze religieus geïnspireerde initiatieven bij sommige maatschappelijk werkers ver van het eigen referentiekader. Anderzijds speelt bij velen de hoge werkdruk, wat hen ervan weerhoudt om meer diepgang te creëren in de doorverwijsrelaties.

Te hoge verwachtingen leven echter ook andersom. Religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven leunen vaak gedeeltelijk op materiële en financiële hulp, maar soms ook op professionele ondersteuning, vanuit lokale overheden en OCMW's. Deze ondersteuning wordt door de religieuze solidariteitsinitiatieven dan vaak gezien als een noodzakelijk kwaad. Afhankelijkheid van overheidssteuning kan dan blijven bestaan, zelfs als er heel wat spanning zit op de onderlinge (doorverwijs) relatie tussen enerzijds vrijwilligers en trekkers van religieus geïnspireerde initiatieven en anderzijds maatschappelijk werkers en beleidsactoren.

DOORVERWIJZING OF WEGVERWIJZING?

Wanneer doorverwijzingen nauwelijks of te weinig omkaderd worden vanuit het desbetreffende OCMW, zorgt dat voor spanningen bij trekkers en vrijwilligers van partners. Het wekt dan het gevoel op dat deze informele initiatieven de cliënten en hulpvragen volledig dienen op te vangen omdat het OCMW er geen raad mee weet.

"Het is goed dat het OCMW er is maar de communicatie is soms moeilijk, onderling dan. Met het CAW heb je dat ook (...) dat mensen bij deze organisaties

niet de juiste opvang krijgen. Dat is ook een algemeen zeer, hoe gaan we deze mensen helpen, wat moeten we daarmee doen? Wie kan wat doen?" (Vrijwilliger in De Kaai)

Doorverwijzing wordt dan ervaren als een soort **wegverwijzing**. Wegverwijzen omvat het verwijzen van cliënten naar een andere instantie, weg van de verantwoordelijke organisatie, omdat die er geen raad mee weet. De hulpvraag wordt doorgegeven terwijl het verdere contact vervalt. De volgende contextschets, vanuit een OCMW, gaat daar dieper op in:

"Mensen zonder papieren hebben eigenlijk enkel recht op dringende medische hulp, dus vaak is dat ook wel van 'wat kunnen we doen?' Eigenlijk ook niet veel he, er is ook niet veel. Als we dan kijken naar mensen die wel in orde zijn met hun papieren, ja, dan stuiten we ook tegen verschillende problemen en is verwijzing nodig. (...) Dat is heel spijtig, want je kan, je wil die mensen helpen, maar je kan die mensen niet helpen..." (Maatschappelijk werker OCMW)

Mensen zonder geldige verblijfsdocumenten illustreren deze spanning het beste. Zij verkeren vaak in een precaire situatie met hoge noden. De structurele uitsluiting van deze mensen stelt de spanning op scherp tussen publieke instellingen en religieus geïnspireerde initiatieven, die het bieden van voedsel, onderdak en (psychosociale) steun vooropstellen. De overheid schuift daarbij verantwoordelijkheden door, waardoor spanningen en confrontaties onvermijdbaar zijn:

"Het is duidelijk dat dat werk is dat eigenlijk zou moeten gebeuren door stadsdiensten (OCMW) en natuurlijk wrijven die in hun handjes dat het door ons gebeurt, want dan moeten zij het niet doen." (Vrijwilliger bij Sterkte in Nabijheid)

Sommige religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven zien hier echter ook een win-win in. Zij willen immers, vanuit religieuze motieven, graag de meest kwetsbaren bereiken. Soms omdat ze het als hun plicht zien om zich in te zetten voor deze groepen, soms ook (deels) vanuit de hoop mensen tot hun religie aan te trekken. Het feit dat OCMW-medewerkers zich genooddaakt zien om naar hen door te verwijzen, zorgt ervoor dat hun bereik plots groter wordt. Dat brengt echter weer andere spanningen aan de orde.

Naast spanningen in (pogingen tot) samenwerkingen tussen OCMW's en religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven ontstaan er ook spanningen in de wisselwer-

king tussen de lokale overheid en deze initiatieven. In wat volgt, bespreken we deze spanningen in de diepte, waarbij we ons onder meer richten op bureaucratisering, vooroordelen, het gebrek aan (in)formele erkenning en de (soms) verschillende verwachtingen en rollen binnen de relatie.

BUREAUCRATISERING

Een beroep doen op overheidsfinanciering of subsidies vraagt kennis of expertise van het bureaucratische systeem en de manier waarop een aanvraag geschreven dient te worden. Voor (kleinere) religieuze solidariteitsinitiatieven is dat vaak een onmogelijke opgave aangezien ze niet de **mensen, tijd en middelen** hebben om te investeren in het schrijven van subsidieaanvragen of het in stand houden van de vzw. Daarnaast is de **taal** die gebruikt wordt door de overheid vaak complex, wat kan leiden tot fouten tijdens of na de aanvraag van de subsidie of werkingsmiddelen. Ook neigt men ernaar de voorkeur te geven aan gevestigde spelers om aan te schuiven aan de schrijftafel van projectoproepen, bij het formuleren van subsidievoorwaarden of om behoeften in de samenleving te signaleren. Het is dan ook niet vreemd dat in de praktijk de **financiering vaak naar die gevestigde spelers** gaat en niet naar onbekende initiatieven.

“We deden een aanvraag voor een lokaal, die werd afgekeurd omdat we een te kleine organisatie zijn. Dan vroegen we om een toelage, maar omdat we enkel voor de wijk werken werd dat ook afgekeurd. Nu vroegen we terug een ruimte om af en toe te gebruiken, maar dat mag enkel als je erkend bent. Ik weet niet wat we nog moeten doen om iets van de stad te kunnen ontvangen.” (Vrijwilliger bij Community of Peace)

Sommige religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven kiezen er ook bewust voor om geen overheidssteun of financiering te vragen. Deze strategie vertrekt vanuit hun **angst om geïnstitutionaliseerd te worden** omdat overheidsfinanciering verwachtingen met zich meebrengt, onder meer ook met betrekking tot verantwoording en rapportering. Het geeft tegelijk ook een vorm van ‘vrijheid’ om te kunnen werken met specifieke doelgroepen die door de overheid niet of moeilijk erkend worden, of om specifieke levensbeschouwelijke kenmerken van hun werking te behouden.

"We zijn beperkt in wat we kunnen doen maar we kunnen wel de mensen helpen die wij echt willen helpen ... omdat we ons niet moeten verantwoorden. Dit is een bewuste keuze want als we steun van de stad aannemen, misschien overdrijf ik, maar ik denk dat we 90 procent van onze mensen niet meer kunnen helpen dan. Omdat ze niet in aanmerking komen voor 'officiële' (aanhalingstekens door ons toegevoegd) hulp." (Verantwoordelijke in De Gids)

Tegelijk komen veel religieuze initiatieven net tegemoet aan de nood aan dienstverlening die aansluit bij de levensbeschouwelijke achtergrond van hun doelgroep, iets dat overheden soms weinig naar waarde schatten. Op het individuele niveau van de maatschappelijk werkers is hier soms wel aandacht voor. In een aantal steden zien we dat OCMW-medewerkers hier bijvoorbeeld rekening mee houden wanneer ze doorverwijzen. Maar omdat dat politiek gevoelig ligt, is het moeilijk bespreekbaar op een hoger niveau. Soms wordt vanuit het beleid de rol van levensbeschouwing wel erkend, maar dan enkel om bepaalde etnische en religieuze groepen beter te bereiken of bij noodsituaties, zoals bij de coronapandemie en de vluchtelingen uit Oekraïne. Zeker bij minderheidsreligies ontstaat hierdoor soms frustratie: enerzijds ervaren ze wantrouwen en een toenemende controledrang, anderzijds krijgen ze diverse hulpvragen.

WEDERZIJDSE ONBEKENDHEID EN WANTROUWEN

Kennis van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde organisaties over hoe de lokale overheid functioneert, wie verantwoordelijk is voor welke kwesties en wat de wederzijdse verwachtingen zijn, vormt een belangrijke basis om contact op te bouwen. In de praktijk zien we echter dat sommige religieus geïnspireerde middenveldorganisaties helemaal geen of een heel **beperkt contact** hebben met stadsdiensten, wat niet alleen resulteert in een gebrek aan kennis maar ook in een gebrek aan vertrouwen. Vertrouwen is vaak een cruciale factor die de relatie tussen religieuze initiatieven en de overheid positief beïnvloedt. Dat lijkt vanzelfsprekend, maar uit interviews met medewerkers van initiatieven blijkt dat vertrouwen vele facetten heeft en afhankelijk is van verschillende factoren. Mensen kunnen bijvoorbeeld weinig algemeen vertrouwen in de overheid hebben, maar wel in een specifieke ambtenaar. Uit contacten met zo'n ambtenaar kunnen samenwerkingen ontstaan waarop in de toekomst verder gebouwd kan worden.

Wantrouwen komt in sommige religieuze initiatieven voort uit de perceptie dat overheden vijandig staan tegenover de religieuze traditie van waaruit ze werken. Zo schuwt een moslimorganisatie bijvoorbeeld contact met stadsdiensten omdat ze bang is dat de religieus geïnspireerde aspecten van hun werking, zoals de gebedspauzes en het scheiden van mannelijke en vrouwelijke vrijwilligers, geproblematiseerd zouden worden. Eveneens houdt wantrouwen religieuze solidariteitsinitiatieven tegen om de lokale overheid te betrekken bij activiteiten:

“Eigenlijk wil ik dat [nauw contact en subsidies] niet. Omdat je dan afhankelijk wordt van de overheid (...) als je dan bepaalde activiteiten hebt, ga je altijd een beetje moeten wegmoffelen wat je doet, want als ze merken dat je met iets religieus bezig bent...” (Vrijwilliger in de Ma’had Attarbiyya-moskee)

Bij andere religieuze initiatieven gaat dat wantrouwen nog iets verder, doordat het uit een fundamenteel conflicterende maatschappijvisie voortkomt. Ook spelen bij overheden vooroordelen en gevoelens van wantrouwen tegenover religieuze solidariteitsinitiatieven. Een vrijwilliger van een organisatie met een sterke christelijke profilering gaf bijvoorbeeld aan dat de lokale stadsdiensten, vanuit een gevoel van wantrouwen, nooit hadden toegestemd om mensen naar hun organisatie door te sturen als de nood niet zo hoog zou zijn.

Als strategie om met dat wantrouwen om te gaan, proberen sommige religieuze initiatieven wel samen te werken met overheidsinstanties of -organisaties om hun professionaliteit te tonen en deze ongegronde vooroordelen weg te nemen. Ondanks het harde werk om ervaringen op te doen, is het een uitdaging om vooroordelen en wantrouwen in de praktijk uit te bannen. Dat komt omdat dat vaak een langdurige inzet vereist, waarbij alle partijen zich moeten inspannen om elkaar te kunnen en willen vertrouwen.

GEBREK AAN ERKENNING

Nauw verbonden met de nood aan bekendheid en vertrouwen is de nood aan erkenning, te beginnen met **erkenning van de meerwaarde en intrinsieke waarde** van de betrokken solidariteitsinitiatieven. Religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven kunnen een gebrek aan erkenning ervaren op twee verschillende manieren.

Enerzijds is er het gebrek aan wat we formele erkenning noemen. Het is voor overheidsinstanties soms moeilijk om deze organisaties of initiatieven te erkennen vanwege de bestaande erkenningsstructuren. Ze vallen vaak tussen twee diensten, bijvoorbeeld sociale zaken en integratie/migratie/gelijke kansen, doordat ze op verschillende vlakken actief zijn, zoals bijvoorbeeld voedselbedeling en het organiseren van erediensten.

Ook de interpretatie van solidariteit kan verschillen en voor problemen zorgen. Zo zien sommige organisaties pakweg het uitdelen van gratis bijbels of steun bij begrafenisrituelen bij moslims als deel van hun solidariteitswerk, maar ziet de overheid dat anders. Dat maakt dat eenzelfde rol als solidariteitsinitiatief **verschillende verwachtingen** kan huisvesten. Religieuze initiatieven geven vaak prioriteit aan het vervullen van hun religieuze of spirituele missie, waaronder het verlenen van liefdadigheidsdiensten, het bevorderen van morele waarden en het stimuleren van spirituele groei binnen hun gemeenschap. Overheden hebben de taak om het algemeen belang te dienen, het welzijn van burgers te garanderen en seculiere wetten en beleid te handhaven die sociale rechtvaardigheid, gelijkheid en het algemeen welzijn bevorderen. In hun interactie met de overheid is het voor religieuze solidariteitsinitiatieven bijgevolg zoeken naar een delicaat evenwicht tussen hun religieuze identiteit en de bureaucratische eisen van moderne organisatiestructuren.

Anderzijds gaat het ook over de **erkenning voor het werk** dat religieuze initiatieven leveren. De overheid weet dat ze belangrijk werk doen voor een bepaalde buurt, stad of gemeente, maar de initiatieven ervaren dat niet altijd als waardering.

"We helpen graag, als vrijwilligers willen we mensen in nood helpen. Maar op dit moment krijgen we geen erkenning, soms voelt het alsof ze [de overheid] ons werk niet waarderen. We helpen mensen en leveren diensten die ook door organisaties van de overheid worden geleverd, maar wij geven ze gratis. We maken het werk van die mensen lichter... we zouden betaald moeten worden, maar zij (de overheid) erkennen ons harde werk niet. We nodigen ze elk jaar uit op onze toondag maar er is nog nooit iemand ook maar komen kijken. Dat is echt jammer..." (Voorzitster bij Een Thuis voor Iedereen)

Dit voorbeeld maakt duidelijk dat medewerkers van religieuze solidariteitsinitiatieven frustratie ervaren omdat ze 'een deel van het betaalde werk op zich nemen' en daarvoor geen erkenning krijgen, zoals een vrijwilliger van een islamitische vrouwenorganisatie stelt:

"Ik zou willen dat de lokale overheid ons eerst en vooral financiert. Wij doen alles als vrijwilligers en (...) het OCMW, die worden voor van alles en nog wat betaald. Maar eigenlijk doen wij hetzelfde werk als een OCMW doet, alleen doen wij het vrijwillig." (Vrijwilliger bij As-Siraa)

Erkenning ervaren komt dus ook in bredere zin tot uiting, zoals in het al dan niet krijgen van financiële ondersteuning. Dit voorbeeld illustreert de bezorgdheid en frustratie over de (onbestaande) financieringsrelaties tussen de overheid en religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde organisaties.

BESLUIT

Dit hoofdstuk ging dieper in op de relatie tussen publieke actoren en religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven, wat in eerste instantie historisch werd gekaderd aan de hand van de ontstaansgeschiedenis van het welvaartsregime en het OCMW. Hierbij kwam de vraag ook boven hoe beide actoren in diverse steden omgaan met mensen in extreme armoedesituaties.

Potentieel zijn er veel mogelijkheden voor complementariteit, maar in de praktijk blijken er tegelijkertijd heel wat spanningen aanwezig te zijn tussen deze verschillende actoren. Vertrekkende vanuit de eigenheid van de vrijwillige initiatieven, met name de religieuze of levensbeschouwelijke inspiratie die aan de oorsprong ligt van het initiatief, zien we net dat kenmerk botsen met de logica en methoden van de overheid en sociaalwerkpraktijken. Een aantal spanningen ontstaat al aan de basis, simpelweg in het feit dat het in de realiteit vaak gaat over de tegenstelling tussen formele en informele organisaties.

De recente bijsturing van publieke welvaartsinstellingen leidt onder meer, door de nadruk van de bovenlokale overheid op meer efficiëntie, tot gestandaardiseerde doorverwijzingen en te hoge wederzijdse verwachtingen. Deze dynamiek brengt ons bij het inzicht dat er mogelijk meer en meer sprake is van wegverwijzing dan van met zorg uitgevoerde doorverwijzing. Religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde middenveldinitiatieven bieden anderzijds wel degelijk (nood)opvang aan mensen die naar hen verwezen worden, of ze proberen zelf opnieuw door te verwijzen naar

publieke welvaartsinstellingen en andere middenveldinitiatieven. Het doorverwijstraject van mensen in (extreme) armoede loopt bijgevolg niet altijd van een leien dak. Het is een zoektocht die zowel voor deze mensen zelf als voor de vrijwilligers en brugfiguren vaak lijkt op dwalen in een doolhof van doorverwijzingen.

‘Dwalen in een doolhof van doorverwijzingen’ gaat dus niet alleen op voor cliënten, maar evenzeer voor vrijwilligers van religieuze solidariteitsinitiatieven en maatschappelijk werkers. Hun engagement staat ook verder onder spanning gezien de onderlinge relaties, door het gebrek aan kennis en erkenning maar ook door wederzijds wantrouwen, wat ook tot uiting komt in onevenwichtige financieringsrelaties.

Spanningen stonden centraal in dit hoofdstuk, maar het detecteren van deze spanningen kan tegelijk een opstap vormen naar het zien van mogelijkheden om een complementaire relatie tussen formele actoren en religieuze solidariteitsinitiatieven na te streven.

Noten

- 1 Dean, H. (2015). *Social rights and human welfare*. Routledge.
- 2 Van Damme, D. (1985). Arbeid en armenzorg. Elementen voor historisch onderzoek naar de functies van de openbare armenzorg in België gedurende de eerste helft van de 19de eeuw. *Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 39, 209-233.
- 3 Morel, N. (2007). From subsidiarity to ‘free choice’: Child- and elder-care policy reforms in France, Belgium, Germany and the Netherlands. *Social Policy & Administration*, 41(6), 618-637.
- 4 Van Damme, D. (1985). Arbeid en armenzorg. Elementen voor historisch onderzoek naar de functies van de openbare armenzorg in België gedurende de eerste helft van de 19de eeuw. *Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 39, 209-233.
- 5 Lorenz, W. (2016). Rediscovering the social question. *European Journal of Social Work*, 19(1), 4-17. <https://doi.org/10.1080/13691457.2015.1082984>
- 6 De Corte, J., Roose, R., & Vandenbussche, J. (2019). Het lokaal bestuur en het recht op maatschappelijke dienstverlening: de governance-benadering als hefboom voor sterke partnerschappen met informele actoren. In M. Schrooten, R. Thys, & P. Debruyne (Eds.), *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap* (pp. 275-285). Politeia.
- 7 Ibid.
- 8 Ranci, C. (2010). *Social vulnerability in Europe*. Palgrave Macmillan.
- 9 Turner, B. (2016). We are all denizens now: on the erosion of citizenship. *Citizenship Studies*, 20(6-7), 679-692.

- 10 Zie: Dewanckel, L. et al. (2024). Revisiting the role of social work in the substantial realisation of social rights in local welfare systems: Transforming and changing the rules of the institutional game? *Social Policy & Administration*, published online.
- 11 Andreotti, A., Mingione, E., & Polizzi, E. (2012). Local welfare systems: A challenge for social cohesion. *Urban Studies*, 49(9), 1925-1940; Kazepov, Y. (2008). The subsidiarization of social policies: Actors, processes and impacts: Some reflections on the Italian case from a European perspective. *European Societies*, 10(2), 247-273.
- 12 Coene, J., Ghys, T., Hubeau, B., Marchal, S., Raeymaeckers, P., & Remmen, R. (2021). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2021*. <https://doi.org/10.46944/9789461172501>
- 13 Benoot, T. (2023). Geïntegreerd Breed Onthaal: het verbeeldende potentieel van samenwerking om betekenisvolle hulp- en dienstverlening te realiseren. In *Armoede en ongelijkheid. Jaarboek 2023* (pp. 83-97). Universitaire Stichting voor Armoedebestrijding (USAB).
- 14 De Corte, J., Roose, R., & Vandenbussche, J. (2019). Het lokaal bestuur en het recht op maatschappelijke dienstverlening: de governance-benadering als hefboom voor sterke partnerschappen met informele actoren. In M. Schrooten, R. Thys, & P. Debruyne (Eds.), *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap* (pp. 275-285). Politeia.
- 15 De Wilde, M., Vandenbroucke, F., Cantillon, B., & De Bie, M. (2016). *40 jaar OCMW en bijstand. Acco*.
- 16 Meys, E., & Hermans, K. (2013). *Analyse van de organisatie van het eerstelijns welzijnswerk in een grootstedelijke context*. Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.
- 17 Laatstelijscliënten zijn personen met een (lange) hulpverleningsgeschiedenis (al dan niet instellingsverleden), hebben vaak meerdere complexe problematieken en passen daarom niet binnen het sectorale zorgaanbod. Er wordt echter een verschuiving opgemerkt, zoals bijvoorbeeld in de dak- en thuislozenzorg, waarbij de toename opvalt van jongeren, vrouwen, personen met een multiproblematiek, andere nationaliteiten en groepen die voorheen niet in hun hulpverlening terecht kwamen.
- 18 Meys, E., & Hermans, K. (2013). *Analyse van de organisatie van het eerstelijns welzijnswerk in een grootstedelijke context*. Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.

**HANDVATTEN VOOR
COMPLEMENTAIRE
SAMENWERKINGEN
MET RELIGIEUS EN
LEVENSBSCHOUWELIJK
GEÏNSPIREERDE
SOLIDARITEITSINITIATIEVEN**

DEEL II

hoofdstuk 7

Samenwerken in een divers levensbeschouwelijk geïnspireerd solidariteitslandschap

Deel 1 van dit handboek bracht heel wat inzichten over het religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitslandschap in Vlaanderen, de relaties die de solidariteitsinitiatieven erop na houden met publieke instellingen, stadsdiensten en niet-religieuze sociale actoren, de manieren waarop religieuze en niet-religieuze actoren in het welzijnsveld elkaar beïnvloeden, en de drempels waar ze op botsen bij het onderhouden van relaties.

We leerden dat het levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitslandschap in Vlaanderen erg verscheiden is. Je vindt solidariteitsinitiatieven in alle vormen en maten. Bij het ene initiatief staat religie erg centraal in de dagelijkse werking, bij het andere initiatief is de levensbeschouwelijke inspiratie (nog) nauwelijks merkbaar. Sommige initiatieven zijn heel nauw verbonden met een geloofsgemeenschap, andere staan er wat verder van af. Het ene initiatief is sterk geprofessionaliseerd, andere putten hun sterkte uit hun informele en flexibele karakter. Er zijn grootschalige

solidariteitsinitiatieven die al lang bestaan, maar ook kleinschalige, soms vrij recent opgerichte verenigingen. Bij sommige initiatieven primeert de materiële hulp, andere focussen vooral op het verlenen van immateriële of spirituele hulp.

Wanneer een publieke instelling als het OCMW, een stadsdienst of een niet-religieuze sociale actor samenwerkt of wil samenwerken met een religieus geïnspireerd solidariteitsinitiatief, kunnen deze kenmerken een impact hebben op het verloop van de samenwerking. Het kan bijvoorbeeld iets moeilijker zijn voor een publieke instelling om niet- of andersreligieuze cliënten door te verwijzen naar een religieus geïnspireerde organisatie wanneer men weet dat religieuze symbolen en handelingen heel aanwezig zijn in de hulpverlening.

Variatie in soorten religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en hun werking.

Ook zagen we dat het voor publieke instellingen, stadsdiensten of niet-religieuze actoren in het middenveld niet altijd evident is om samen te werken met religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde actoren in het welzijnsveld: omdat het initiatief niet op de radar staat, omdat het politieke klimaat samenwerkingen met religieuze verenigingen bemoeilijkt, omdat de levensbeschouwelijke perspectieven te hard botsen, of omdat de religieuze organisatie daar misschien zelf geen behoefte aan heeft.

Ondanks deze drempels stellen we ook vast dat er in de praktijk toch best wat partnerschappen zijn tussen religieuze en niet-religieuze actoren in het welzijnsveld, en dat deze interacties het doen en denken van beide partners kunnen beïnvloeden. Dergelijke samenwerkingsverbanden verschillen onderling erg van elkaar. Sommige partners werken met sterk uitgewerkte samenwerkingsovereenkomsten, terwijl anderen prefereren om ad hoc afspraken te maken wanneer een samenwerkingsopportunity of -noodzaak zich voordoet. In sommige samenwerkingen wordt met geen woord gerept over de levensbeschouwelijke inspiratie van de partners, in andere samenwerkingen wordt die inspiratie net als een verrijking voor beide partners ervaren.

Met Deel 2 willen we concrete handvatten aanreiken om deze samenwerkingen te faciliteren. We reiken handvatten aan voor eerstelijns werkers en professionals op het terrein (hoofdstuk 8) en mensen die uitvoerend en beleidsgericht werk verrichten binnen gevestigde organisaties en officiële instanties (hoofdstuk 9). Daarbij proberen we de inzichten uit het eerste deel van dit boek te vertalen in concrete adviezen, tips en aanbevelingen.

In dit eerste hoofdstuk van Deel 2 geven we een overzicht van verschillende mogelijke vormen van samenwerking. Enerzijds belichten we de mate waarin de **coördinatie van de samenwerking** is uitgewerkt. Dat kan gaan van 'totaal geen afstemming' of 'ad hoc geregeld' tot 'zeer systematisch uitgewerkt'. Nadien bekijken we in hoeverre er sprake is van **levensbeschouwelijke uitwisseling** tussen de verschillende actoren. Wordt de levensbeschouwelijke achtergrond van de samenwerkingspartners volledig genegeerd, of wordt hier rekening mee gehouden of mogelijk zelfs van geleerd? We eindigen dit hoofdstuk met een overzicht waarin de verschillende besproken samenwerkingsvormen grafisch worden weergegeven.¹

De hedendaagse voorbeelden die in dit hoofdstuk aan bod komen, hebben we geanonimiseerd, met uitzondering van historische voorbeelden. Die benoemen we met naam en toenaam.

COÖRDINATIE

Als publieke instelling, stadsdienst of niet-religieuze sociale organisatie kan je op verschillende manieren samenwerken met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven. Je kan cliënten doorverwijzen zonder structurele afspraken met het initiatief hierover te maken, enkel afspraken maken voor specifieke aspecten van de samenwerking of op een verregaande manier afstemmen.

In plaats van te kiezen voor een specifieke vorm van coördinatie, gebruiken organisaties vaak verschillende vormen van coördinatie gelijktijdig. In het ene samenwerkingsproject kan een organisatie er bijvoorbeeld voor kiezen om ad hoc afspraken te maken met de partner, terwijl de afspraken voor een ander, langer lopend project met dezelfde organisatie een meer structurele aard kunnen hebben. Eenzelfde organisatie kan bijvoorbeeld op een zeer systematische en uitgewerkte manier samenwerken met een stadsdienst bij het organiseren van huiswerkklasjes, terwijl ze voor een huisvestingsproject op een meer ad-hocmanier mensen doorverwijzen.

Ook kan de vorm van coördinatie evolueren in de tijd. Daar waar samenwerkingen in het verleden bijvoorbeeld ad hoc gecoördineerd werden, of eenzijdig bepaald werden door een van de twee partners, kan samenwerking mettertijd ook duurzamer worden. Dan worden er bijvoorbeeld duidelijke afspraken gemaakt over wat een partner precies op zich neemt en onder welke voorwaarden.

De coördinatievormen die we hier beschrijven, staan daarom in de praktijk niet los van elkaar. Ze moeten dus eerder als ideaaltypes beschouwd worden.

AFSTEMMING ZONDER SAMENWERKING

In sommige gevallen kiest een religieus geïnspireerde organisatie er bewust voor om niet samen te werken met publieke instellingen of stadsdiensten, om zo de autonomie van de organisatie te bewaken. Ook omgekeerd wordt er soms beslist geen officiële samenwerkingen aan te gaan met religieus geïnspireerde hulporganisaties.

In deze gevallen komt het af en toe voor dat er wel sprake is van afstemming tussen de twee organisaties via persoonlijke contacten, hoewel er geen samenwerkingsverband

is tussen de religieus geïnspireerde en niet-religieuze sociale actor. Zo kan een religieus geïnspireerde armoedeorganisatie afzien van officiële samenwerking met gerelateerde stadsdiensten ondanks de persoonlijke contacten van de voorzitter van de organisatie met het diensthoofd van de stadsdienst. Deze contacten kunnen dan bijvoorbeeld gebruikt worden om praktische tips uit te wisselen rond armoedehulpverlening en om te discussiëren over het veranderende vrijwilligerslandschap en hoe daarmee om te gaan.

Ook gebeurt het soms dat een religieus geïnspireerde organisatie geen samenwerkingen heeft met een publieke instelling en ook geen contacten onderhoudt met deze werking, maar dat er op een bepaalde manier toch afstemming is. Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer een religieus geïnspireerde hulporganisatie haar aanbod aanpast om de gaten in het aanbod van het OCMW op te vullen en zo de mensen opvangt die uit de boot vallen bij de publieke instelling.

EENZIJDIGE DOORVERWIJZINGSPRAKTIJKEN

Heel vaak zien we dat publieke instellingen zoals een OCMW of CAW cliënten doorverwijzen naar (al dan niet-religieus geïnspireerde) middenveldorganisaties wanneer ze hen niet verder kunnen helpen vanuit de eigen diensten. Dat gebeurt enerzijds wanneer de publieke instelling de gevraagde hulp zelf niet aanbiedt. Voedselhulp, bijvoorbeeld, wordt in de meeste steden door middenveldinitiatieven opgevangen. Anderzijds verwijzen publieke instellingen mensen door naar andere hulpinitiatieven wanneer ze geen geldige verblijfsdocumenten hebben. Enkel mensen die op een legale wijze in België verblijven, kunnen immers door het OCMW geholpen worden. Zo gebeurt het dat een OCMW gezinnen die bij hen geen aanspraak maken op hulp, doorverwijst naar een voedselinitiatief van de jongerenwerking van een moskee. Daarbij zijn er vaak geen echte afspraken gemaakt tussen het OCMW en het religieus geïnspireerde initiatief. Mensen moeten bijvoorbeeld geen bewijs voorleggen dat ze zijn doorverwezen door het OCMW om aanspraak te maken op een voedselpakket.

In hoofdstuk 6 van dit handboek verwezen we al naar de mogelijke complementariteit die kan ontstaan tussen religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en publieke instellingen bij dergelijke doorverwijzingen: mensen die niet door publieke instellingen als het OCMW geholpen kunnen worden, kunnen doorverwezen worden naar initiatieven of organisaties die dat wel kunnen.

We gaven echter ook aan dat dit bij trekkers en vrijwilligers van partners voor spanningen kan zorgen als doorverwijzingen nauwelijks of te weinig omkaderd worden vanuit de publieke instelling. Het kan het gevoel opwekken dat de religieuze organisatie de cliënten en hun hulpvragen volledig dient op te vangen omdat het OCMW er geen raad mee weet. Let er bij deze samenwerkingsvorm dus zeker op dat de religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde partner niet het gevoel krijgt dat er sprake is van wegverwijzing in plaats van doorverwijzing.

AD-HOCAFSPRAKEN

Veel samenwerkingen tussen publieke instellingen en religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven komen tot stand omdat de nood van een cliënt hoog is en maatschappelijk werkers een dringende oplossing zoeken. De afspraken die gemaakt worden, zijn daarom vaak 'ad hoc' in plaats van gebaseerd op een langetermijnvisie.

Een voorbeeld hiervan is de samenwerking tussen een religieuze organisatie en een kinderopvang rond het voorzien van gratis boekentassen en schoolgerief. Voor deze samenwerking was er geen contact tussen de partners. Ook werd er geen langdurig samenwerkingsverband aangegaan. De afspraken die gemaakt werden, over welke spullen bijvoorbeeld wel in het boekentasje konden en welke niet, werden ad hoc gemaakt.

Bij eenmalige samenwerkingen gebeurt het wel vaker dat er bij het maken van afspraken niet nagedacht wordt over de implicaties op lange termijn. Dat hoeft niet problematisch te zijn wanneer ervan uitgegaan wordt dat de samenwerking van korte duur is. In sommige gevallen zijn er al jaren samenwerkingen tussen religieuze en niet-religieuze actoren en blijven de afspraken ad hoc gemaakt worden. Dan wordt de religieuze partner bijvoorbeeld enkel gecontacteerd door de publieke instelling of stadsdienst wanneer er vrijwilligers nodig zijn. Telkens worden nieuwe afspraken gemaakt over voorwaarden en de inhoud van het vrijwilligerswerk.

Deze ad-hocmanier van samenwerken kan voordelen bieden: per deelproject kunnen de samenwerkende partners opnieuw evalueren welke afspraken nodig zijn. Het biedt, met andere woorden, flexibiliteit in de samenwerking. Bovendien vinden sommige religieus geïnspireerde organisaties deze manier van samenwerken aangenamer omdat er geen langdurig engagement van hen verwacht wordt. Zeker

bij kleinere organisaties met een beperkte capaciteit wordt dat soms als iets positiefs ervaren. De keerzijde van de medaille is wel dat – door deze ad-hocmanier van werken – er niet aan de lange termijn gedacht kan worden. Een duurzame samenwerking opbouwen wordt via deze vorm van coördinatie dus moeilijk.

SYSTEMATISCHE, STRUCTURELE AFSPRAKEN

Er zijn echter tal van voorbeelden waarbij de samenwerkingen tussen publieke instellingen en religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven wel gebaseerd zijn op structurele afspraken.

Een religieus geïnspireerd wooninitiatief voor daklozen dat sinds zijn oprichting advies vraagt aan het CAW en het OCMW, kan als voorbeeld dienen voor zo'n systematische samenwerking. Beide publieke instellingen waren aanwezig bij de startvergadering van het initiatief en blijven betrokken door kandidaat-bewoners aan te dragen en die professioneel te ondersteunen wanneer ze financiële begeleiding nodig hebben. In deze samenwerking maken zowel de publieke instellingen als de religieus geïnspireerde partner duidelijk dat ze elkaars meerwaarde voor het project erkennen. Het religieus geïnspireerde wooninitiatief geeft aan dankbaar te zijn dat ze kunnen samenwerken met professionele maatschappelijk werkers, aangezien zij zelf deze expertise niet in huis hebben. De publieke instellingen geven aan het te appreciëren dat de religieus geïnspireerde partner de 'meer warme kant' van de zorg kan opnemen, naast de meer professionele begeleiding van de publieke instellingen.

Het voordeel van een meer structurele coördinatie is dat het voor duidelijke verwachtingen tussen de partners kan zorgen. De andere kant van de medaille is dat een zeer diepgaande coördinatie voor minder flexibiliteit kan zorgen, wat moeilijkheden kan geven wanneer de religieuze organisatie beloftes aangaat die het nadien niet meer kan nakomen omdat er bijvoorbeeld te weinig mankracht is of wanneer de religieus geïnspireerde organisatie haar dienstverlening wil aanpassen aan nieuwe noden maar daar in de overeenkomst geen ruimte voor vindt.

LEVENSBESCHOUWELIJKE UITWISSELING

Sinds de jaren 2010 zien we in de academische wereld stemmen opgaan tegen het dominante idee dat, zeker in westerse landen, religie iets van het verleden is of enkel thuishoort in de private sfeer. Vanuit een postseculier perspectief beargumenteren academici als Jürgen Habermas, Paul Cloke en Justin Beaumont dat ook vandaag religieuze actoren in de publieke sfeer aanwezig zijn, en dat religieuze en niet-religieuze welzijnspraktijken met elkaar in dialoog gaan en elkaar continu beïnvloeden.²

De mate waarin men elkaar beïnvloedt, varieert uiteraard. In sommige samenwerkingen tussen religieuze en niet-religieuze actoren zal er geen enkele levensbeschouwelijke uitwisseling zijn, of zal er slechts eenzijdige levensbeschouwelijke beïnvloeding plaatsvinden. In andere samenwerkingen kunnen de levensbeschouwelijke standpunten van de partners botsen of louter getolereerd worden. We geven enkele voorbeelden bij verschillende variaties op levensbeschouwelijke uitwisseling.

POSTSECULIERE TOENADERING

Een diepgaande vorm van levensbeschouwelijke dialoog zien we wanneer er een ethische kruisbestuiving plaatsvindt tussen religieuze en niet-religieuze actoren die zich over de geloofsgrenzen heen rond een gemeenschappelijke ethische bekommernis (zoals armoede) scharen. Het fenomeen waarbij door interlevensbeschouwelijke samenwerking een openheid tegenover elkaar ontwikkeld wordt en de verschillende partners elkaar ook op ethisch vlak inspireren, wordt door Cloke en Beaumont 'postseculiere toenadering' genoemd.

Een historisch voorbeeld van een dergelijke postseculiere toenadering is de samenwerking tussen kanunnik Jozef Triest, de oprichter van Broeders van Liefde, en dr. Jozef Guislain begin negentiende eeuw. Deze samenwerking zorgde voor conflict met andere christenen die met psychiatrische zorg bezig waren. Sommigen vonden dat een psychische ziekte geen medische maar een religieuze aanpak vergde. Dr. Guislain en de vroege Broeders van Liefde vonden echter manieren waarop hun perspectieven elkaar verrijkten: de broeders zagen bijvoorbeeld de waarde in van de behandelingstechnieken van Guislain, en Guislain vond in de broeders gedreven personeel dat door hun religieuze en morele gezag goed paste binnen zijn

‘morele behandeling’ van mensen die psychisch leden. Tezamen stonden ze voor wat de organisatie benoemt als een combinatie van warme zorg gegrond in christelijke naastenliefde en een medische en therapeutische behandeling gegrond in de laatste wetenschappelijke ontwikkelingen. Deze toenadering tussen de wetenschappelijke overtuigingen van Guislain en de christelijke waarden van de Broeders van Liefde werd het basisfundament bij de oprichting en de uitwerking van het zorgaanbod van de psychiatrische kliniek Sint-Kamillus in 1932.³

Deze diepgaande vorm van levensbeschouwelijke uitwisseling tussen twee partners komt in de praktijk echter niet zo vaak voor. Zelden is er echt sprake van een levensbeschouwelijke *dialogo*: meestal is het slechts een van de twee partners die levensbeschouwelijke verrijking ervaart door samen te werken met de andere partner. In dat geval leunt de levensbeschouwelijke uitwisseling dicht bij ‘eenzijdige aanpassing’, een vorm van levensbeschouwelijke uitwisseling die later in het hoofdstuk aan bod komt.

TOLERANTIE VAN VERSCHIL

Een samenwerking kan echter op verschillende gronden gebaseerd zijn. Zoals eerder gesteld, komt echte verrijking via levensbeschouwelijke dialoog en aanpassing van beide partijen in de samenwerking in de praktijk nauwelijks voor. Soms is de samenwerking tussen religieuze en niet- of andersreligieuze partners eerder gebaseerd op een tolerantie van elkaars ‘anders-zijn’. Men erkent dan dat men er andere levensbeschouwelijke overtuigingen op na houdt en aanvaardt dat – soms na een periode van spanningen – zonder de nood om van elkaars levensbeschouwelijke achtergrond te leren.

Een voorbeeld van deze tolerantie van verschil vinden we in de samenwerking tussen een religieuze organisatie, een koepel van scholen, en brugfiguren van een stadsdienst bevoegd voor onderwijs. De religieuze organisatie biedt gratis studiebegeleiding aan voor kinderen in een maatschappelijk kwetsbare positie en signaleert huishoudelijke problemen aan de bevoegde diensten. Het religieuze initiatief geeft aan dat deze samenwerking loopt ‘*ondanks* hun religieuze achtergrond’. Ze krijgen toestemming om deze diensten aan te bieden omdat de nood voor huiswerkbegeleiding hoog is, niet omdat de partners achter hun levensbeschouwelijke standpunten staan.

Deze houding ten aanzien van het religieuze initiatief levert geen levensbeschouwelijke verrijking op, maar zal de ondersteuning aan de kinderen met leermoeilijkheden ook niet belemmeren.

EENZIJDIGE AANPASSING

Naast een samenwerking gebaseerd op 'postseculiere toenadering' of 'tolerantie van verschil' kan een van de partners zich aanpassen aan het levensbeschouwelijke kader van de andere partner om een samenwerking makkelijker te maken. In dat geval spreken we van een eenzijdige aanpassing, aangezien er dan geen sprake is van wederzijdse verrijking of aanpassing.

In de samenwerking tussen religieuze organisaties en publieke instellingen of stadsdiensten zien we bijvoorbeeld dat de religieuze organisatie vaak op eigen houtje religieuze referenties achterwege laat, bijvoorbeeld uit schrik om subsidies te mislopen. Een organisatie die vrijwilligers via een online platform linkt aan sociale organisaties, demonstreert hoe deze eenzijdige aanpassing in zijn werk kan gaan. Het initiatief is gegroeid uit een evangelische kerk met wereldwijde vertakkingen. Aangezien het Amerikaanse evangelische landschap vaak een slechte reputatie heeft en deze link mogelijke deuren tot samenwerking zou dichthouden, profileert het initiatief zich als expliciet niet-religieus. De vrijwilligers die zich inschrijven op het online platform, zijn ook vaak niet-religieus. Door deze niet-religieuze houding slaagt het initiatief erin om het vertrouwen van andere sociale actoren te winnen en heeft het samenwerkingsverbanden met onderwijsinstellingen en stadsdiensten.

LEVENSBSCHOUWELIJK CONFLICT

In sommige gevallen werken religieuze en niet- of andersreligieuze actoren samen ondanks duidelijke levensbeschouwelijke spanningen. Het gezamenlijke doel, namelijk mensen in een kwetsbare positie ondersteunen, is belangrijker in de samenwerking dan het levensbeschouwelijke geschil.

In het eerder vermelde boekentasproject was dat levensbeschouwelijke conflict zichtbaar. De kinderopvang, waaraan het religieus geïnspireerde initiatief de boekentassjes leverde, stelde duidelijk dat schoolgerief wel in het boekentasje mocht, maar dat een toegevoegd stripverhaal van het leven van Jezus niet mogelijk was.

Religieuze principes zoals onvoorwaardelijke hulp en gastvrijheid aan mensen in nood staan soms ook op gespannen voet met de principes en regelgeving van overheidsdiensten. Wanneer een religieuze organisatie transmigranten opvangt en eten en drinken aanbiedt tijdens hun tussenstop naar een ander land, zal dat niet altijd in dank afgenomen worden door de bevoegde publieke instanties.

Dat voorbeeld toont ook dat levensbeschouwelijke conflicten soms onvermijdelijk zijn. Het is dan aan de publieke instelling of stadsdienst om te reflecteren en te beslissen met wat voor organisaties je wel of niet kan samenwerken, of welke acties partners wel of niet mogen ondernemen. Een mogelijk hulpmiddel om deze beslissing te maken kunnen de 'criteria van schadelijkheid' van het Informatie- en Adviescentrum inzake Schadelijke Sektarische Organisaties (IACSSO) zijn.⁴ Hierin worden dertien indicaties gegeven die erop wijzen dat de religieuze organisatie van schadelijke sektarische aard is.

GEEN LEVENSBESCHOUWELIJKE DIALOOG

Een laatste manier waarop de samenwerkende partners met het levensbeschouwelijke 'anders-zijn' van de andere kunnen omgaan, is het negeren. In dergelijke voorbeelden werken religieuze en niet-religieuze actoren samen rond concrete doelstellingen, maar is er geen sprake van gesprekken over levensbeschouwelijke of ethische thema's.

Zo kan een religieus geïnspireerde armoedeorganisatie op een zeer systematische manier met het OCMW samenwerken en kan er een duidelijk doorverwijssysteem tussen de twee zijn opgesteld met heldere afspraken, zonder dat er een levensbeschouwelijke dialoog plaatsvindt. Levensbeschouwing is een belangrijke factor voor de religieuze actor, maar wordt onbesproken gehouden in de samenwerking.

Het voordeel van deze houding is dat levensbeschouwelijke conflicten worden vermeden en dat het gezamenlijk helpen van mensen in een maatschappelijk kwetsbare positie primeert. Een mogelijk nadeel is dat het gebrek aan levensbeschouwelijke dialoog ervoor zorgt dat bepaalde, mogelijk problematische houdingen van de religieus geïnspireerde organisatie niet in vraag worden gesteld. Wanneer een OCMW voornamelijk mensen met een migratieachtergrond naar een christelijk geïnspireerde hulporganisaties stuurt, is het voor sommige cliënten niet evident wanneer die organisatie enkel activiteiten plant op christelijke feestdagen, of dat er geen rekening wordt gehouden met de vraag of etenswaren al dan niet *halal* zijn.

MOGELIJKE SAMENWERKINGSVORMEN

De voorbeelden die we in dit hoofdstuk aanhalen, tonen aan dat publieke instellingen, stadsdiensten en niet-religieuze middenveldactoren op heel wat verschillende manieren met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven samenwerken.

De mate waarin de samenwerking gecoördineerd wordt, en de mate waarin er levensbeschouwelijke uitwisseling plaatsvindt tussen de partners, zorgen voor een grote diversiteit in samenwerkingsvormen. Om deze diversiteit tastbaar te maken, goten we de bovenvermelde voorbeelden in een matrix waarin we de variatie in coördinatie en levensbeschouwelijke uitwisseling overzichtelijk maken.

COÖRDINATIE	AFSTEMMING ZONDER SAMENWERKING	EENZIJDIGE COÖRDINATIE	AD-HOCAFSTEMMING	SYSTEMATISCHE AFSTEMMING
Levensbeschouwelijke uitwisseling	Er is geen samenwerkingsverband tussen de religieus geïnspireerde en niet-religieuze sociale actor, maar er is wel sprake van afstemming tussen de twee organisaties (via persoonlijke contacten of via eenzijdige aanpassing)	De publieke instelling, stadsdienst of niet-religieuze sociale actor legt regels op aan het religieus geïnspireerde initiatief.	De afstemming tussen de partners gebeurt weinig gestructureerd, en enkel wanneer de nood zich voordoet.	De afstemming tussen de partners is gebaseerd op structurele afspraken die blij geven van een langetermijnvisie.
Postseculiere toenadering De samenwerking tussen de partners zorgt voor levensbeschouwelijke dialoog, waarbij de verschillende levensbeschouwelijke visies van de partners als verrijkend worden ervaren.	• Rooms-katholieke studentenwerking • Probeer gevoelheden die leven in de bredere samenleving, op te nemen in hoe ze hun werking organiseren (bv. meer aandacht voor het 'spiritueel welzijn' van mensen met allerlei levensbeschouwelijke achtergronden in pastorale zorg; meer aandacht voor 'actief samenleven' met een focus op diversiteit. • Ze werken niet samen met niet-religieuze actoren, maar zoeken wel toenadering met niet-religieuze ethische gevoeligheden en perspectieven.	• Vzw opgericht voor moslims om vrouwen met diverse achtergronden samen te brengen en te versterken. • Wordt regelmatig door de stadsdiensten gecontacteerd om nieuwkomers door te verwijzen. De stadsdiensten nodigden hen ook uit om lezingen te geven over inclusie. • Stadsdiensten willen leren van het perspectief van de organisatie.	• Religieus geïnspireerd solidariteitsinitiatief opgericht uit een etnisch-culturele minderheidsgroep. • Wordt regelmatig door de lokale politie gecontacteerd om te bemiddelen wanneer jongeren met dezelfde achtergrond problemen veroorzaken op straat of criminele feiten plegen. • De politie erkent de waarde van de gedeelde culturele en talige maar ook religieuze achtergrond om de jongeren uit de criminaliteit te houden en zoekt zo in zekere zin toenadering met het perspectief van de organisatie.	• Samenwerking tussen dr. Guislain en de vroege Broeders van Liefde • De broeders zagen de waarde in van de behandelingstechnieken van Guislain, en Guislain vond in de broeders gedreven personeel dat door hun religieuze en morele gezag goed paste binnen zijn 'morele behandeling' van psychische ziekte.

COÖRDINATIE	AFSTEMMING ZONDER SAMENWERKING	EENZIJDIGE COÖRDINATIE	AD-HOCAFSTEMMING	SYSTEMATISCHE AFSTEMMING
Tolerantie voor verschil De samenwerking tussen partners is gebaseerd op een tolerantie van elkaars anders-zijn. Men erkent dat men er andere levensbeschouwelijke overtuigingen op na houdt, en aanvaardt dat, zonder de nood om van elkaars levensbeschouwelijke achtergrond te leren.	• Moskee. • Organiseert materiële noodhulp voor mensen die zich aandienen, vaak na het vrijdaggebed. Dat gebeurt zonder formele structuren en is bewust niet zichtbaar voor buitenstaanders, vanuit het idee dat 'opscheppen' over goede daden de waarde daarvan tenietdoet. • Een rooms-katholieke organisatie in dezelfde stad vindt het spijtig dat op die manier niet samengewerkt of door-gestuurd kan worden, maar aanvaardt dat de moskee dingen anders ziet.	• Christelijke jongerenbeweging. • Heeft een aantal kamers over in hun gemeenschapshuis die ze tegen een lage prijs verhuren aan nieuwkomers. Die worden dan opgenomen in de woongemeenschap van christelijke jongeren en doen mee aan de activiteiten. • Het OCMW contacteert hen af en toe om te vragen of er kamers vrij zijn, maar mengt zich niet in de levensbeschouwelijke aspecten van de werking.	• Samenwerking tussen een religieuze organisatie, een koepel van scholen en brugfiguren van een stadsdienst in een huiswerkbegeleidings-initiatief. • Religieuze organisatie biedt gratis studiebegeleiding aan voor kinderen in een maatschappelijk kwetsbare positie en signaleert huishoudelijke problemen aan de bevoegde diensten indien nodig. • Samenwerking loopt 'ondanks religieuze achtergrond'. De nood voor huiswerkbegeleiding is hoog, maar stadsdienst deelt de levensbeschouwelijke achtergrond niet.	• Rooms-katholieke voedselbedeling zit in platform waar voedseloverschotten aan middelenverdienorganisaties worden verdeeld met een gedeeld doorverwijzingssysteem. • De medewerker van de stadsdienst die hiervoor verantwoordelijk is, vindt het jammer dat de organisatie weinig aandacht heeft voor structurele aspecten van armoede en soms misschien wat paternalistisch denkt, maar heeft veel respect voor de inzet van de vrijwilligers en ziet de meerwaarde van hun aanwezigheid.
Eenzijdige aanpassing Een van de partners in de samenwerking past zich aan het levensbeschouwelijke kader van de andere partner aan om een samenwerking makkelijker te maken of omdat men een meerwaarde ziet in het levensbeschouwelijke kader van de andere partij.			• Moskee. • Verwacht dat mensen in de huiswerkbegeleiding (waar indien nodig voor wordt afgestemd met de scholen waar de leerlingen naartoe gaan) de islamitische kledijvoorschriften tot op zekere hoogte respecteren, maar regelt dat informeel omdat ze bang zijn voor problemen als dat naar buiten zou komen.	• Sociaal-culturele organisaties mogen een ruimte in een moskeegebouw gebruiken voor activiteiten en bereiken zo een diverser publiek. • Ze gaan ermee akkoord om geen alcohol of seksuele inhoud toe te laten.

COÖRDINATIE	AFSTEMMING ZONDER SAMENWERKING	EENZIJDIGE COÖRDINATIE	AD-HOCAFSTEMMING	SYSTEMATISCHE AFSTEMMING
Levensbeschouwelijk conflict De samenwerking tussen de partners wordt vergezeld van spanningen door de levensbeschouwelijke verschillen.	- Religieuze organisatie vangt transmigranten op en biedt hen eten en drinken aan tijdens hun tussenstop naar een ander land. - De organisatie motiveert dat door zich te baseren op religieuze principes, zoals het idee dat een gebedshuis altijd open moet zijn en onvoorwaardelijke hulp en gastvrijheid aan mensen in nood moet bieden. - Die staan op gespannen voet met de principes en regelgeving van overheidsdiensten die eisen dat er sluitingsuren zijn en dat er steeds een verantwoordelijke aanwezig is om misbruik of onveilige situaties te vermijden.	- Medewerkers van stadsdiensten zoeken contact en leveren voedseloverschotten aan rooms-katholieke organisatie. - Deze wil omwille van theologische principes graag onafhankelijk blijven en wil geen middelen van de stad krijgen. - Medewerkers van de stad zijn hier erg gefrustreerd over.	- Samenwerking tussen een religieuze organisatie en een kinderopvang. - Religieuze organisatie levert gratis boekentassen en schoolgerief aan de kinderopvang. - Geen langdurig samenwerkingsverband aangegaan. Wel ad hoc afspraken over welke spullen in het boekentasje konden: stripverhaal van het leven van Jezus mag niet in het boekentasje.	
Geen levensbeschouwelijke dialoog De religieuze of levensbeschouwelijke inspiratie van de partners wordt genegeerd in de samenwerking.	- De voorzitter van een armoedeorganisatie wil officieel niet samenwerken met gereleerde stadsdiensten. - Wel zijn er persoonlijke contacten met het diensthoofd van de stadsdienst. - Over ethische en levensbeschouwelijke perspectieven wordt niet gesproken.	- Het OCMW stuurt geregeld mensen door naar een ont-haalwerking met rooms-katholieke achtergrond. - Daar bestaan niet echt afspraken rond, ook is er enkel incidenteel contact. - Geen levensbeschouwelijke dialoog.	- Huiswerklas in een moskee - Heeft af en toe contact met scholen over problemen of noden bij leerlingen en maakt dan afspraken over hoe die verder opgevolgd moeten worden. - School weet dat dit in een moskee gebeurt, maar er is geen gesprek over levensbeschouwelijke of ethische thema's.	- Organisatie met rooms-katholieke roots bedeeft onder meer voedsel - Heeft een systeem van verwijzing opgezet met de meeste grote spelers in het lokale welvaartslandschap. - De gesprekken beperken zich tot praktische zaken gerelateerd aan de doorverwijzing.

Overzicht van verschillende samenwerkingsvormen tussen religieuze en niet-religieuze sociale organisaties.

BESLUIT

In dit hoofdstuk verzamelden we verschillende samenwerkingsvormen tussen religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven, publieke instellingen, stadsdiensten en niet-religieuze middenveldactoren. Deze samenwerkingen kennen onder meer een grote diversiteit in de mate waarin ze gecoördineerd worden en er levensbeschouwelijke uitwisseling tussen de partners plaatsvindt.

Het hoofdstuk toont aan dat, afhankelijk van de politieke en maatschappelijke context, het beleidskader, maar ook de persoonlijke voorkeuren van de maatschappelijk werker of beleidsmaker, andere samenwerkingsvormen de voorkeur kunnen genieten.

Het komt er, met andere woorden, op neer een samenwerkingsformule te vinden op maat van zowel de levensbeschouwelijk geïnspireerde organisatie als de niet-religieuze sociale instelling. Een vorm van samenwerking dus waarbij beide partners zich comfortabel, gewaardeerd en gerespecteerd voelen.

Noten

- 1 De categorisering die we hier gebruiken, is slechts een mogelijke manier om het veld in kaart te brengen.
- 2 Dheedene, L. (2024). *Moving Heaven and Earth: Evangelical solidarities in the Flemish welfare regime from a postsecular perspective*. Doctoral dissertation Universiteit Antwerpen, Faculteit Sociale Wetenschappen.
- 3 Ver Elst, D., & Maes, S. (2024). *Sint-Kamillus Bierbeek. Case study rapport*. Geraadpleegd via: <https://www.soligion.be/wp-content/uploads/Case-Study-rapport-Sint-Kamillus.pdf>
- 4 Zie: https://www.iacsso.be/Activiteitenverslag_2017-2023.pdf p. 18.

hoofdstuk 8

Navigeren tussen de werkvloer en het werkveld: omgaan met levensbeschouwing voor eerstelijnswerkers

Levensbeschouwing is een heikel thema. Ook op de werkvloer lijkt iedereen een mening te hebben over de plaats die levensbeschouwing zou moeten innemen of hoe je er als **sociale professional** mee zou moeten omgaan. Jammer genoeg staan tegenover die meningen zelden concrete richtlijnen of handvatten die het mogelijk maken met verschillen om te gaan of zich in het veld te oriënteren. Ook voor eerstelijnswerkers – sociale professionals die tussen mensen staan, zoals straathoekwerkers – is het moeilijk navigeren. Niet alleen hebben deze professionals hun persoonlijke overtuigingen en achtergrond, ze moeten ook schipperen tussen hun eigen werkgever en netwerk enerzijds en de leefwereld van andere mensen en organisaties anderzijds. Zo is het voor velen een delicate oefening om een houding te vinden tijdens een doorverwijzing van een persoon in nood naar een levensbeschouwelijk geïnspireerd initiatief of tijdens een buurtoverleg waar levensbeschouwelijk of

religieus geïnspireerde actoren aanwezig zijn. Het kan bijvoorbeeld gevoelens van onzekerheid oproepen of mensen kunnen zich onvoorbereid voelen.

Om deze eerstelijnswerkers houvast te geven, kwamen verschillende academische partners, levensbeschouwelijke organisaties en middenveldorganisaties samen om enkele handvatten te formuleren. Niet alleen kunnen deze handvatten dienen als steun om levensbeschouwing bespreekbaar te maken, het kan ook een licht werpen op de kansen die zich tijdens contacten kunnen voordoen. In eerdere hoofdstukken lazen we bijvoorbeeld al hoe levensbeschouwing de potentie in zich kan dragen om tot bijzondere vormen van solidariteit te komen en kan leiden tot kruisbestuivingen tussen verschillende visies op solidariteit en samenleven.

Het is belangrijk om levensbeschouwing ruimte te geven. Een **open dialoog** is aangewezen. We spreken hierbij graag over een 'dialoog op meerdere terreinen', al is het misschien nog beter om te spreken van een 'terugkerende' of 'zichzelf vernieuwende' dialoog. We bedoelen daarmee gesprekken en onderhandelingen die verandering toelaten en ruimte geven aan nieuwe pistes, strategieën of ideeën, die we niet steeds kunnen voorspellen. In

dit hoofdstuk bespreken we deze 'terreinen' en de dialogen die er kunnen plaatsvinden. We geven telkens enkele aandachtspunten mee en bespreken hoe je als eerstelijnswerker die aandachtspunten kan benaderen.

JEZELF BEVRAGEN

Starten doen we met onszelf, want iedereen heeft bepaalde overtuigingen of vooroordelen, die kritisch benaderd moeten worden. Het eerste dat we hierover willen meegeven, is dat we vaak de neiging hebben om levensbeschouwing te **essentialiseren**. We gaan er vaak onterecht van uit dat mensen helemaal met hun geloof samenvallen en dat we hen in een levensbeschouwelijk vakje kunnen stoppen. Na een korte blik op de maatschappelijke realiteit begint dat vakje al snel uit zijn voegen te barsten. Dat komt doordat geloof voor velen slechts een deel is van wie ze zijn. Bovendien gaan mensen, maar ook organisaties, op heel verschillende, contextgebonden manieren om met geloof. We spreken in dat opzicht ook van **lived religion**, wat betekent dat mensen, gemeenschappen en organisaties op een andere manier (kunnen) omgaan met hun geloof dan wordt voorgeschreven door heilige teksten of formele religieuze instituties. Wanneer een eerstelijnswerker bijvoorbeeld in contact komt met een gelovig persoon, is het erg belangrijk dat diens gedrag niet volledig aan zijn of haar geloof wordt toegeschreven. Een daarbij aansluitende valstrik is het **'culturaliseren' van problemen**. Daarmee bedoelen we de neiging om maatschappelijke problemen, zoals armoede, toe te schrijven aan cultuurverschillen of het anderstalig zijn.

STEREOTYPEN

Kortom, levensbeschouwing mag dan wel vorm geven aan iemands 'zijn', er zitten vaak nog andere deelidentiteiten, karaktereigenschappen en gebeurtenissen achter iemands handelen. Stereotypen die in het achterhoofd rondzweven, kunnen dus maar beter in vraag gesteld worden. Een denkkader dat je op weg kan helpen om die stereotypen te bekampen, is kruispuntdenken. **Kruispuntdenken** veronderstelt dat je je er bewust van bent dat verschillende deelidentiteiten met elkaar in interactie gaan en iemands positie in de samenleving mee vorm geven. Levensbeschouwing is vanuit dat kader slechts een deel van iemands identiteit, maar wel een deel dat onlosmakelijk verbonden is met andere deelidentiteiten.

EIGEN LEVENSBESCHOUWING

Naast stereotypen bevragen, kunnen eerstelijnswerkers ook maar beter hun **eigen levensbeschouwelijke positie in kaart** brengen. Voor sommigen zal dat een uitdaging zijn, want geloof is door de jaren heen steeds meer naar de achtergrond verschoven als iets dat geen plaats heeft in een publieke of professionele context. Daarom kan het je verbazen wanneer uit de praktijk blijkt dat dit absoluut niet voor iedereen het geval is en je plots te maken krijgt met gelovige mensen of organisaties. Door stil te staan bij de eigen levensbeschouwelijke achtergrond of overtuigingen zal het ongemak bij zo'n contact minder groot worden. Dat is ook de reden waarom geschiedenis in dit handboek zoveel aandacht krijgt. Ook mensen en instellingen die we als seculier zien, dragen de sporen van een religieuze traditie in zich.

We mogen ook niet vergeten dat heel wat eerstelijnswerkers zelf gelovig zijn. Soms zal dat op de werkvloer voor spanningen zorgen, zeker wanneer de eigen geloofsovertuiging in conflict komt te staan met opvattingen over 'neutraliteit'. Toch kunnen we ook positieve kanten belichten. Op ethisch vlak, en zeker ook met betrekking tot solidariteit, kan de levensbeschouwelijke positie van een eerstelijnswerker juist een **troef** zijn. Het kan bijvoorbeeld deuren openen, vertrouwen wekken of netwerken inbrengen die andere, niet-gelovige eerstelijnswerkers niet hebben. Het kan ook leiden tot motivaties en vormen van solidariteit die in de seculiere welvaartsstaat ontbreken.

"Het is soms zoeken naar de juiste houding. Toen ik met deze job startte, had ik niet verwacht dat ik me op religieus terrein zou bevinden, waardoor ik plots geconfronteerd werd met vragen waar ik niet op voorbereid was. Zo ging ik eens mee naar een voedselbedeling waar men startte met een gebed. Hoe ga je met dat ritueel om? Hoe leg je contacten met die denk- en handelwijze zonder je eigenheid te verliezen? Het zijn vragen die andere collega's ook hebben en waar we op verschillende manieren mee omgaan. Sommige collega's - die zelf niet gelovig zijn - doen bijvoorbeeld elk jaar mee met de ramadan. Zo willen ze zich inleven, bijleren en connectie vinden met anderen. Mijn tip? Neem een respectvolle en positief nieuwsgierige houding aan en laat vanuit die basis gesprekken plaatsvinden." (Een straathoekwerker)

DE 'ANDER' BEVRAGEN

Na de verkenning van de eigen positionering, assumpties en vooroordelen is het tijd om een blik te werpen op de relatie tot de 'ander'. Ook hier is het van groot belang dat die 'ander' niet wordt herleid tot een bepaalde geloofstraditie. Tegelijkertijd mogen we de levensbeschouwelijke identiteit van andere mensen niet uit het oog verliezen. Wanneer een eerstelijnswerker in contact treedt met een 'cliënt', is het bijvoorbeeld belangrijk dat er ruimte is voor de levensbeschouwelijke visie van de persoon in kwestie. Met andere woorden: **verdring het thema niet, maar sta ervoor open**. Wegkijken van iemands levensbeschouwelijke identiteit of die ontkennen kan leiden tot een vertrouwensbreuk. Zoeken naar een balans is dus aangewezen.

We kunnen op een soortgelijke manier kijken naar organisaties of initiatieven die door hun geloof geïnspireerd zijn om solidariteitspraktijken op poten te zetten. Ook zij mogen niet zomaar herleid worden tot een bepaalde geloofstraditie. Tegelijk is het van even groot belang dat zij hun geloofstraditie niet moeten wegmoffelen. Uiteraard zijn contacten met organisaties die vanuit een ander geloofskader werken niet altijd evident. We geven daarom **vier handvatten** die je verder op weg kunnen helpen.

DIVERSITEIT

Ten eerste is het belangrijk om het bewustzijn te versterken over de diversiteit aan zulke organisaties en initiatieven. Het is niet mogelijk om te spreken van één type actor dat steeds te herkennen valt. Zelfs typologieën maken wordt door die grote diversiteit bemoeilijkt. Het maakt het ook lastig om deze levensbeschouwelijke solidariteitspraktijken vast te pinnen binnen de klassieke instrumenten van lokaal beleid, zoals sociale kaarten. In plaats van alles systematisch te gaan categoriseren lijkt het ons daarom zinvoller om **je stad te leren 'lezen'**. Eerstelijnswerkers kennen vaak kleine, informele organisaties die aan hulpverlening doen en zijn bekend met grotere middenveldorganisaties waarvan de werking levensbeschouwelijke bouwstenen bevat. Daar verder op zoek naar gaan, die ontdekken en ontmoeten, geeft niet alleen ruimte aan de diversiteit aan actoren, maar biedt ook de mogelijkheid om op een organische wijze kennis en vertrouwen op te bouwen.

MACHTSVERHOUDINGEN

Ten tweede is het belangrijk dat er tijdens ontmoetingen, contacten of samenwerkingen met levensbeschouwelijke actoren bewustzijn bestaat over de machtsverhoudingen. Het gaat er dan niet alleen om rekening te houden met elkaars verschillen, maar ook met elkaars capaciteiten en elkaars positie binnen de samenleving. Een seculiere organisatie zal bijvoorbeeld met minder argwaan bekeken worden vanwege haar solidariteitsacties dan een hulporganisatie gelinkt aan een moskee. In die zin is het interessanter om de leuze ‘goede afspraken maken goede vrienden’ te hervormen naar **‘goede vrienden vinden manieren om met machtsonevenwichten om te gaan’**. Dat is uiteraard geen makkelijk proces waar één magische oplossing voor bestaat. We kunnen wel benadrukken dat dat proces gebaat is bij een zoektocht naar complementariteit, waarbij verschillen worden aangewend om elkaar te versterken.

DIALOOG EN REGELMATIGE CONTACTEN

Ten derde willen we eerstelijnswerkers ervoor behoeden zich schuldig te maken aan **‘wegverwijzing’**. Daarmee bedoelen we een doorverwijzing van een persoon in een kwetsbare positie naar een levensbeschouwelijke organisatie als een soort van ‘last resort’ of een gemakkelijksoplossing (zie hoofdstuk 6). Daarom is het essentieel om de **waardigheid** van mensen en organisaties steeds centraal te stellen, opdat niemand zich gebruikt voelt. Een andere manier om wegverwijzing tegen te gaan, is door dialoog en regelmatige contacten. Op die manier behoud je een zicht op bestaande noden en mogelijkheden van mensen en organisaties. Dat betekent onder andere dat er rekening wordt gehouden met de **capaciteit** van levensbeschouwelijk en religieus geïnspireerde organisaties. Heel wat van deze actoren zijn kleinschalig, werken voornamelijk met vrijwilligers of hebben geen subsidies. Voor sommigen is dat laatste een bewuste keuze omdat ze op die manier bijvoorbeeld hun autonomie kunnen bewaren. Andere daarentegen willen graag dat hun organisatie groeit, maar worstelen om voldoende financiering te vinden. Hoe dan ook is het belangrijk een **respectvolle basishouding** aan te nemen tijdens contacten en te zoeken naar een waardevolle match.

LUISTEREN NAAR SIGNALLEN EN ERVARINGEN

Ten vierde loont het om te luisteren naar de signalen, ervaringen en ideeën van levensbeschouwelijke organisaties. Niet alleen versterkt een luisterende houding de vertrouwensrelatie tijdens contacten, het kan ook erg leerrijk zijn voor sociale professionals en hun eigen organisatie. Levensbeschouwelijke actoren zijn namelijk vaak flexibeler in hun werking en minder gebonden aan regels, waardoor ze een ander soort relatie kunnen opbouwen met de buurt en met mensen. Ze hebben vaak meer tijd om te luisteren naar de bezorgdheden die er leven bij mensen en hebben daardoor een vinger aan de pols. Dat levert op zijn beurt nieuwe kennis op die waardevol kan zijn voor eerstelijns werkers en kan aanzetten tot **reflectie of inspiratie** over de eigen praktijken. Houd daarom de oren en ogen open en luister naar wat er verteld wordt. Op die manier steek je niet alleen iets op over hoe solidariteit door verschillende visies gevormd kan worden, maar leer je ook de noden van een buurt en van (vaak kwetsbare) mensen in die buurt op een andere manier kennen. Kortom, een zinvolle relatie met een zingevende partnerorganisatie vraagt een luisterende houding.

"Het is mooi wat jullie doen." Het klinkt als een compliment, maar voor heel wat organisaties die hun nek uitsteken voor kwetsbare mensen, kan het voelen als een miskennis. Zo vertelt een brugfiguur uit de Afrikaanse gemeenschap ons hoe hij ooit telefoon kreeg van een ziekenhuis met de vraag of hij een persoon met een psychische kwetsbaarheid kon opvangen en doorverwijzen naar een organisatie uit zijn geloofsgemeenschap, omdat alle andere wegen uitgeput waren. Het voelde voor deze brugfiguur als doorschuiven van verantwoordelijkheden, zonder ruimte te creëren voor de veiligheid van de patiënt of rekening te houden met de capaciteit van de organisatie waarnaar werd doorverwezen. "We hebben nood aan warme doorverwijzingen, waarbij we vragen wat mogelijk is en elkaar op een duurzame manier kunnen versterken. Inspelen op vrijwilligers hun overtuigingen om anderen te helpen en hen zo taken geven waar ze eigenlijk niet op voorbereid zijn, is nefast voor iedereen", blikt hij terug.

JE NETWERK BEVRAGEN

Voor sommige organisaties is het uiteraard niet altijd evident om contacten met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven en organisaties aan te gaan, vanuit hun idee van neutraliteit. Gelukkig hebben we enkele strategieën die kunnen helpen om de fricties om te buigen naar iets vruchtbaars. Hier bekijken we hoe eerstelijns werkers hun eigen netwerk en werkomgeving kunnen bevragen om tot betere contacten met levensbeschouwelijke actoren te komen.

EXPERTISE VAN DE EERSTELIJNSWERKER

Een eerste manier vraagt een portie zelfvertrouwen, want het krachtigste wapen is de eigen expertise van de eerstelijns werker. Voor sommige mensen kan levensbeschouwing overkomen als een abstracte ver-van-mijn-bedshow of als iets uit een stoffig verleden. Nochtans is levensbeschouwing een maatschappelijke realiteit die met een nuchtere bril bekeken moet worden. Meer zelfs, levensbeschouwing neemt een belangrijke maatschappelijke rol in die vaak miskend wordt – zoals we al vaker in dit handboek benadrukten. Eerstelijns werkers beschikken over de kennis en de ervaring om die maatschappelijke realiteit en maatschappelijke rol van levensbeschouwing mee zichtbaar te maken.

BRUGFIGUREN

Een tweede tip is het integreren van brugfiguren in de eigen organisatie. Hoewel het niet makkelijk is om zulke figuren te definiëren, kunnen we wel enkele eigenschappen omschrijven. Vaak gaat het om mensen die in staat zijn verschillende organisaties aan elkaar te koppelen, informatie van de ene zijde naar de andere te ‘vertalen’ en/of als vertrouwensfiguur te fungeren. Zulke mensen kunnen erg spontaan ‘bottom-up’ vanuit een bepaalde gemeenschap opduiken, of ze kunnen aangesteld zijn binnen een bepaalde organisatie. Er bestaat dus **geen blauwdruk** van een brugfiguur. Het loont echter om mensen met zulke eigenschappen in een bepaalde buurt op te sporen en met hen aan tafel te gaan zitten. Zij zijn immers vaak beter in staat om kennis en gevoeligheden van levensbeschouwelijke actoren te verwoorden op manieren die voor een ‘neutrale’ context bevattelijker zijn. We voegen hier nog aan

toe dat er bij contacten met brugfiguren op gelet moet worden dat zij niet overbelast raken, maar dat er naar een win-winsituatie moet worden gezocht; laat een brug niet onder haar gewicht instorten.

INTERLEVENSBESCHOUWELIJKE PLATFORMEN

Een derde manier om levensbeschouwing bespreekbaar te maken binnen het eigen netwerk, is door gebruik te maken van bestaande interlevensbeschouwelijke platformen en die indien mogelijk te **versterken**. Heel vaak is levensbeschouwing een blinde vlek binnen een professionele context, waardoor het idee ontstaat dat het er niet toe doet. Nochtans hebben heel wat steden interlevensbeschouwelijke platformen waar verschillende gemeenschappen elkaar treffen en informatie delen over hun activiteiten. Helaas blijven die vaak onbekend. Daarom is het belangrijk om toenadering te vinden tot die platformen. Niet alleen wordt op die manier het **vertrouwen** met levensbeschouwelijke actoren in de eigen omgeving gesterkt, maar ook wordt zo het **bestaan van levensbeschouwing** zichtbaar en bijgevolg bespreekbaar gemaakt. Aansluitend raden we aan om aanwezig te zijn op activiteiten van levensbeschouwelijke actoren. Vaak worden er in steden ontmoetingsdagen, gespreksavonden of opendeurdagen georganiseerd door en voor levensbeschouwelijke organisaties. Het kan lonen om daarbij aan te sluiten en het levensbeschouwelijke lappendeken van een buurt zo verder te ontdekken. Mogelijk ontdek je nog interessante nieuwe spelers die vanuit hun eigen visie aan solidariteit doen.

OPENSTAAN VOOR DISCUSSIES

Tot slot raden we aan om niet te blijven zitten met vragen en twijfels over levensbeschouwing. **Ga discussies niet uit de weg** en houd de ogen open voor bestaande initiatieven of intervisiemomenten waar verschillende ervaringen en expertises samenkomen. Zulke momenten kunnen dienen om negatieve ervaringen om te zetten naar **nieuwe lessen**. Omgaan met levensbeschouwing loopt immers niet altijd van een leien dakje. Soms kan het behoorlijk botsen of moeten er stappen terug gezet worden. Zulke moeilijke momenten beleef je het best niet op je eentje. Daarom is het belangrijk dat er binnen de eigen organisatie ruimte gemaakt wordt om ervaringen en twijfels te delen, en indien nodig ook **experten** uit te nodigen die daarbij kunnen helpen.

BESLUIT

Heb je al deze handvatten uitgeprobeerd en ben je klaar voor meer? Zoals gezegd, gaat het om een 'terugkerende' of 'zichzelf vernieuwende' dialoog en staan we nu weer aan het begin met nieuwe vragen en inzichten. Een leerproces eindigt nooit.

Deze tekst werd gevoed door inzichten en ervaringen van partnerorganisaties die zich tijdens SOLIGION engageerden binnen en buiten de werkgroep 'educatieve pakketten en trainingen'. Bijzondere dank aan het Protestants Sociaal Centrum, SAM, Sant'Egidio, Welzijnszorg en SANKAA om aan te sluiten op een rondetafelgesprek en deze tekst aan te vullen en te herwerken.

Complementariteit via jouw beleid: enkele handvatten

In dit hoofdstuk formuleren we handvatten voor beleidsmakers – in brede zin – die meer complementaire verhoudingen tussen religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven, overheden en sociale instellingen nastreven.

Uit de vorige hoofdstukken van dit handboek bleek al dat deze verhoudingen momenteel niet vanzelfsprekend zijn: er is onder andere sprake van wederzijds wantrouwen en vooroordelen, gebrekkige kennis over elkaars noden en sterktes, en uiteenlopende visies over armoede, solidariteit en hulp. Daardoor werken initiatieven die hulp en steun bieden aan personen in armoede in eenzelfde stad soms naast elkaar, lopen doorverwijzingen vast en blijven heel wat inzet, kennis en expertise onderbenut die mensen in armoede ten goede zouden komen.

Deze problemen hebben voor een deel te maken met beleid. Zowel op het niveau van overheden als van sociaalwerkorganisaties tekenen beleidsmakers de krijtlijnen uit voor hoe professionals omgaan met religie en levensbeschouwing. Beleid (of het ontbreken ervan) bepaalt welke beslissingsruimte ambtenaren en eerste-lijnswerkers hebben in hun contacten met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde sociaalwerkpraktijken, en in welke mate samenwerking als kans of risico wordt gezien. Het beïnvloedt welke relaties mogelijk of ondenkbaar zijn, en welke

praktijken aandacht krijgen of stilgezwegen worden. Mensen die vanuit een sociaal-werkorganisatie, politiek ambt of overheidsdienst beleidslijnen uittekenen, zijn dan ook belangrijke spelers om meer complementaire verhoudingen te faciliteren en te ondersteunen.

Te midden van een veranderend welvaartsregime is het uittekenen van een door-dacht beleid rond religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteits-initiatieven geen eenvoudige taak. Door de beperkte kennisopbouw rond dat thema is er weinig houvast om beleid vorm te geven dat complementaire verhoudingen kan ondersteunen. In tegenstelling tot de eerstelijnswerkers uit het vorige hoofdstuk, hebben beleidsmakers bovendien niet altijd zelf rechtstreeks contact met die solidariteitsinitiatieven. Het beeld dat zo ontstaat van dat zeer gevarieerde veld, is veelal anekdotisch en kan ideologisch gekleurd zijn. Vanuit die blik dient beleid over de omgang met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven al snel vooral om risico's in te perken en problemen te voorkomen.

In die context is het niet verwonderlijk dat we zeer verschillende beleidskaders aantreffen achter de brede waaier van samenwerkingsvormen tussen religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en overheden en sociale organisaties (zie hoofdstuk 7 voor een overzicht en bespreking). Op het continuüm beleidspraktijken gaande van controle tot laissez-faire valt op dat er voor interacties in het werkveld maar weinig toepasbare kaders aangereikt worden om keuzes op te baseren. In organisaties en departementen waar religie en levensbeschouwing weinig bespreekbaar zijn, staan eerstelijnswerkers en brugfiguren bovendien vaak alleen met hun afwegingen en twijfels.

Het is voor beleidsmakers dan ook een belangrijke uitdaging om op de praktijk afgestemde richtlijnen, mandaten, krijtlijnen en voorwaarden te formuleren voor de manieren waarop sociale professionals en ambtenaren kunnen omgaan met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven.

In dit hoofdstuk vertalen we daarom inzichten over de relaties van sociale instellingen en overheden met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven naar enkele handvatten voor beleidsmakers om meer complementaire verhoudingen te ondersteunen.

In wat volgt, staan we ten eerste stil bij het belang van een reflexieve houding als fundament voor de andere handvatten. Een tweede type handvat gaat over hoe je de vinger aan de pols kan houden bij het religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitslandschap. Ten derde bespreken we hoe je kan bepalen welke samenwerkingsvormen wenselijk zijn voor jouw organisatie. Als laatste handvat bespreken we waarom en hoe je drempels voor complementaire verhoudingen in beleid kan opsporen.

EEN REFLEXIEVE HOUDING ALS FUNDAMENT

In de geschetste maatschappelijke context is het belangrijk om je eigen maatschappelijke positie, de positie van je organisatie en die van je medewerkers te erkennen, en stil te staan bij de invloed die deze **positionaliteit** heeft op de verhoudingen met religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven. Die reflexieve houding vormt het fundament voor goede relaties met religieus en levensbeschouwelijke geïnspireerde solidariteitsactoren. Je organisatiebeleid kan die houding **aanleren en stimuleren**. We bespreken de belangrijkste **aandachtspunten** hierbij, met name het erkennen en benoemen van machtsverschillen, bewust omgaan met verschillende taal- en begrippenkaders, vertrouwen geven en krijgen, en reflecteren over je eigen zienswijzen en ideeën.

MACHTSVERSCHILLEN

Zowel tussen personen als tussen organisaties bestaan er machtsverschillen en ongelijke maatschappelijke posities. Die zijn wellicht nooit helemaal op te lossen, maar voor een goede verhouding is het wel van belang om ze **te erkennen en bespreekbaar te maken**. Organisaties en mensen in onze samenleving worden immers **ongelijk getroffen** door heersende normen en beleidsmaatregelen. **Armoede** zit ongelijk verspreid onder de bevolking, en ook **discriminatie en vooroordelen** beperken de handelingsruimte van sommigen sterk. Zo worden sommige religieus geïnspireerde initiatieven voortdurend geconfronteerd met schrijnende situaties van armoede en sociale uitsluiting van specifieke groepen in de samenleving (denk bijvoorbeeld aan mensen met een verslavingsproblematiek of mentale gezondheidsproblemen, mensen zonder wettig verblijf of in een situatie van dak- en thuisloosheid, ex-ge-detineerden ...), zonder dat ze erin slagen om de noden van deze groepen op de beleidsagenda te krijgen.

Kwaliteitsvolle interacties met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven zijn dan ook gebaat bij een bewustzijn over die ongelijkheden en de **dynamieken en frustraties** die daaruit kunnen voortvloeien.

TAAL- EN BEGRIPPENKADERS

Verschillen in levensbeschouwing leveren uiteenlopende begrippenkaders en taalverschillen op. De woorden die we gebruiken, reflecteren immers onze visie op de wereld en het leven. Het is belangrijk om daar bewust mee om te gaan. Enerzijds is je bewust zijn van je eigen **expertise- en beleidsjargon**, en de **assumpties** die bepaalde woorden weerspiegelen, belangrijk voor de kwaliteit van je interacties. Specifieke termen rond zorg (bv. hulp, aanbod), samenwerkingsrelaties (bv. partner, uitvoerder), solidariteit (bv. herverdeling, toegankelijkheid) en levensbeschouwing (bv. zingeving, neutraliteit) kunnen een eigen lading hebben en naargelang de context op verschillende manieren worden begrepen. Het is dus goed om **eigen betekenissen en interpretatiekaders** te verhelderen. Anderzijds is het ook belangrijk om open te staan voor termen en betekenissen waarmee je nog niet vertrouwd bent en die gangbaar zijn in religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde netwerken. Belangrijk is om je vooraf te informeren, te bevragen op een niet-oordelende manier wat in eerste instantie vreemd of onbekend klinkt, en het gesprek aan te gaan over de betekenis van verschillen in woordgebruik (zie hoofdstuk 4 voor verschillende invullingen van solidariteit en rechtvaardigheid). In het beste geval resulteert dat in wederzijdse verrijking van elkaars taal en zienswijzen.

VERTROUWEN GEVEN EN KRIJGEN

De relatie tussen overheden en publieke instellingen met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde gemeenschappen wordt ten dele gekenmerkt door wederzijds wantrouwen (zie hoofdstuk 6). In je interacties met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven kan je daardoor botsen op **vermijdend gedrag**, maar ook sociaal wenselijk gedrag is mogelijk: je krijgt dan enkel te zien en horen wat de ander meent dat je wenst te horen. Een wantrouwige houding vanuit overheden en publieke instanties, soms geuit via een sterke **controledrang**, kan die dynamiek nog versterken waardoor een vicieuze cirkel ontstaat. Het opbouwen en onderhouden van **vertrouwensbanden** met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven vraagt daarom bijzondere aandacht, tijd en moeite. Het is belangrijk dat eerstelijnswerkers en grenswerkers de ruimte krijgen om daarin te investeren, en dat ze hun bestaande relaties kunnen vrijwaren. In veel gevallen zijn zij het best geplaatst om het effect van beleidsmaatregelen in te schatten op de bestaande relaties. Eerstelijnswerkers moeten daarom aangemoedigd worden om

hun aanvoelen en reflecties daarover serieus te nemen en de mogelijkheid krijgen om die bevindingen ook te communiceren.

ZELFREFLECTIE

Voorgaande punten vertrekken allemaal van een bereidheid om de eigen positie en gebruiken onder de loep te nemen in een breder maatschappelijk kader. Deze oefening staat niet los van de eigen, persoonlijke relatie tot religie en levensbeschouwing. We merken op dat niet-gelovige professionals in de publieke sector soms moeite hebben om te erkennen dat ook zij een eigen voorgeschiedenis hebben met religie en levensbeschouwing, die hun gevoelens, meningen en ideeën kleurt. Daarnaast is kennis over religieuze invloeden in de ontwikkeling van de welvaartsstaat en concepten als neutraliteit niet wijdverspreid (zie hoofdstukken 1 en 5). Het **scherpstellen en bevragen van de eigen beelden** hierrond is een eerste stap om dat gesprek ook te kunnen voeren met werknemers en partners. De verschillen die zo zichtbaar worden, of het gebrek eraan, kunnen een dankbare opstap vormen om de bovenstaande punten bespreekbaar te maken.

INZICHT IN HET RELIGIEUS EN LEVENSBESCHOUWELIJK GEÏNSPIREERDE SOLIDARITEITSLANDSCHAP

Relevant beleid sluit aan bij wat er leeft in je werkgebied of beleidsdomein. In het geval van samenwerking met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven betekent dit dat je inzicht verwerft in welke spelers aanwezig zijn en hoe hun interne en onderlinge dynamieken eruitzien.

Dat is makkelijker gezegd dan gedaan. Ten eerste is, zoals gezegd, het landschap van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven **zeer veranderlijk**. Net zo snel als er nieuwe spelers kunnen opduiken, verdwijnen er ook initiatieven, en ook qua vorm kunnen initiatieven mettertijd sterk variëren. Ten tweede zitten niet alle religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven te wachten op contact met een publieke instelling of overheid. We zien hier

uiteenlopende redenen voor, zoals **negatieve ervaringen en wantrouwen** jegens de overheid, **angst voor instrumentalisering** en een **verlies van autonomie**, of eigen visies op zorg of de samenleving (zie hoofdstuk 6).

We bespreken twee handvatten om voorbij deze drempels te geraken bij het opbouwen van een overzicht: het loslaten van een al te strikte sociale-kaartlogica en het valideren van de kennis van eerstelijnsverleners.

VOORBIJ EEN SOCIALE-KAARTLOGICA

Zowel de veranderlijkheid als de onafhankelijkheid van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven bespraken we eerder al als een sterkte: het maakt hen vaak flexibel, wendbaar en laagdrempelig. Tegelijk vormen deze eigenschappen vanuit beleidsperspectief ook een nadeel: ze passen namelijk slecht bij de sociale-kaartlogica waarmee zorg in de welvaartsstaat wordt georganiseerd. Overheden streven naar een effectief en transparant geheel van efficiënt samenwerkende partners die een set gedeelde waarden en normen onderschrijven, die het gevraagde aanbod realiseren en waarop toezicht kan worden gehouden. Religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven blijken hier maar moeilijk in te passen. Net als burgerinitiatieven van mensen in minder geprivilegieerde posities en mensen met een migratieachtergrond, blijven ze daarom **vaak onder de radar** van beleidsmakers.¹

Om relevante religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven binnen jouw beleidsdomein of organisatie in beeld te brengen, houd je best rekening met deze eigenschappen. In de praktijk zien we dat **statische overzichten moeilijk te realiseren** zijn en snel verouderen. Investeren in het opmaken van een statisch overzicht van initiatieven die in bepaalde hokjes van je beleidsdomein of organisatieaanbod passen, is bovendien weinig effectief om tot betere samenwerkingen te komen. In plaats van te focussen op het opbouwen van een statische sociale kaart als eindproduct kunnen andere doelen worden geformuleerd in samenspraak met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven. Een meer **tijdelijk en dynamisch overzicht in functie van een gedeeld en gedragen doel**, zoals een thematische stadswandeling, een gids voor dak- en thuislozen of een handleiding voor vrijwilligers die mensen in armoede steunen, heeft veel meer kans van slagen.

KENNIS VAN EERSTELIJNSWERKERS EN BRUGFIGUREN VALIDEREN

Om de vinger aan de pols te houden is het verder belangrijk om de kennis van eerstelijnswerkers, grenswerkers en brugfiguren binnen de organisatie te valideren: welke initiatieven kruisen hun paden? Hoe verlopen deze contacten? En welke initiatieven zouden ze nog willen benaderen? Deze personen hebben vaak vanuit hun werk of persoonlijke netwerk een partiële, maar **doorleefde kennis** over welke initiatieven actief zijn, in hoeverre ze openstaan voor samenwerking, en wat ze betekenen voor mensen in armoede. Deze informatie zit verspreid bij verschillende personen, is meestal ad hoc opgebouwd in functie van een lopend project of samenwerking, en wordt – ook omdat ze niet altijd naar waarde wordt geschat – weinig systematisch bijgehouden. Via **luisterrondes en interviews** kunnen deze inzichten samengebracht worden en kan je een beeld van het religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerd landschap verkrijgen in functie van je doelstellingen.

Daarnaast is het zinvol om eerstelijnswerkers en brugfiguren te ondersteunen bij het verdiepen van hun beeld van zowel waardevolle als meer lastige contacten. De typologie uit hoofdstuk 3, het overzicht van de verschillende samenwerkingsvormen uit hoofdstuk 7 en de handvatten uit hoofdstuk 8 vormen hulpmiddelen voor eerstelijnswerkers om religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde partners beter te leren kennen en relevante kenmerken te bevragen. Het is dan ook belangrijk om samen met eerstelijnswerkers, grenswerkers en brugfiguren aspecten van deze typologie te selecteren om je **contacten** te **evalueren** op hun wenselijkheid en er de **dialogoog** over aan te gaan met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven. De inzichten die daaruit voortkomen, zullen helpen bij het verder **uitwerken van krijtlijnen** die gegrond zijn in de praktijk én afgestemd zijn op de noden van je medewerkers.

Wanneer je religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven in beeld brengt voor je beleidsdomein of organisatie, is het van belang dat je duidelijk en open bent over je doelstellingen en wat er met de informatie gebeurt. Kies bewust voor een manier van registreren van deze informatie die past bij de band die je hebt met het initiatief, en zorg voor begrijpbare informatie en het nodige vertrouwen om **geïnformeerde toestemming** te krijgen wanneer je van plan bent om gegevens bij te houden en te delen.

GEWENSTE VERHOUDINGEN SCHERPSTELLEN

Als beleidsmaker ben je in de mogelijkheid om richtlijnen en aandachtspunten te formuleren voor gewenste vormen van verhoudingen en samenwerkingen met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven. Een eerste uitdaging is dan ook bepalen wat deze wenselijke vormen precies zijn voor je organisatie, je doelstellingen en je medewerkers. De afweging van **welk soort relaties nuttig én haalbaar is**, is echter sterk contextafhankelijk. Daarom is het handig om als beleidsmaker de verschillende mogelijkheden voor verhoudingen en samenwerkingsvormen te kennen, mogelijke rollen daarbinnen te kunnen benoemen, en de voor- en nadelen van specifieke constellaties te leren voorzien. Vanuit dat oogpunt reikten we eerder al het samenwerkingsraster aan (zie hoofdstuk 7). Om deze denkoefening naar de praktijk om te zetten, is de volgende stap kijken naar wat nuttig is voor de doelen die je wil bereiken, alsook naar wat haalbaar is binnen de context waarin je werkt.

NUTTIGE, DOELGERICHTE SAMENWERKING

Wat het nut van een samenwerking betreft, zijn eerst en vooral de strategische doelstellingen van de organisatie of het beleidsdomein richtinggevend voor beleidsmakers. Daarnaast is inzicht in de **verbeterpunten van de eigen werking** een logisch vertrekpunt om in te schatten of een nieuw netwerk een meerwaarde kan bieden. In dit handboek staan heel wat beschrijvingen van inspirerende manieren waarop religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en sociale instellingen en overheden met elkaar omgaan in het kader van steun en hulp aan personen in armoede. Solidariteitsinitiatieven delen bijvoorbeeld specifieke expertise over de noden van mensen in armoede, zorgen voor een breder doelgroepbereik, doen aanvullingen op bestaande dienstverlening of helpen het draagvlak voor specifieke beleidsmaatregelen verbreden.

Om vervolgens tot concrete samenwerking met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven te komen, is het nodig te verkennen of je samen doelstellingen voor een samenwerking kan formuleren. **Concrete doelen** blijken duurzame samenwerking te bevorderen. Het vastleggen van de doelstellingen voor

samenwerking moet wel altijd gebeuren in **samenspraak** met je toekomstige partner. Een duurzame relatie vereist namelijk dat alle partijen een meerwaarde ervaren. Een te sterke instrumentalisering van solidariteitsinitiatieven is te vermijden. Zo'n verhouding kan op korte termijn wel nuttig zijn voor je organisatie, maar zal samenwerking op langere termijn in de weg staan.

HAALBARE SAMENWERKING

Haalbaarheid heeft te maken met de termijn waarop je beleid van toepassing is en de bewegingsvrijheid die je hebt als organisatie tussen relevante regels, partners en actuele gevoeligheden rond religie en levensbeschouwing in je werkveld. Deze twee staan niet los van elkaar.

Wat de termijn betreft, is het belangrijk om **voldoende tijd** te voorzien voor het verkennen van opportuniteiten en het uitbouwen van een samenwerking. Uit onderzoek over samenwerkingen van lokale besturen en middenveldorganisaties weten we dat nieuwe netwerken tijd nodig hebben om te ontwikkelen. Ze ontstaan uit persoonlijke contacten van mensen die vanuit hun specifieke positie binnen een organisatie opportuniteiten kunnen zien voor samenwerking met anderen. Deze zogenaamde 'grenswerkers' (*'boundary spanners'*) gaan grenzen opzoeken en aftasten om vervolgens duurzame verbindingen te leggen die grenzen openen en samenwerking mogelijk maken.²

Wat de bewegingsvrijheid aangaat, is het goed om de juridische en normatieve grenzen te verkennen waarop je kan botsen wanneer je via je beleid samenwerking wil stimuleren met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven. Zowel bovenlokale als lokale **regels** kunnen de mogelijkheden om samen te werken beperken, en de solidariteitsinitiatieven afschrikken om toenadering te zoeken tot overheden en sociale organisaties. Voorbeelden van regels die een drempel voor samenwerking vormen, zijn het neutraliteitsprincipe, administratieve vereisten in subsidiereglementen waaraan kleinere en informelere initiatieven vaak niet aan voldoen, of strikte veiligheidsvoorschriften en kwaliteitscriteria voor diensten als huisvesting, voedsel en zorg.

Naast de toepasselijke regelgeving is het ook zinvol om je te informeren over huidige politieke gevoeligheden en eerdere kwesties rond religie en levensbeschouwing in je beleidsdomein of organisatie. Het klimaat binnen de lokale context of je organisatie

heb je als beleidsmaker niet steeds zelf in de hand, maar is wel bepalend voor het al dan niet slagen van netwerken en samenwerkingen. Dat klimaat is veranderlijk en wordt beïnvloed door gebeurtenissen uit de actualiteit. Ook **timing** speelt dus een rol. Afhankelijk van wanneer je je beleid uitrolt, zal je meer of minder bewegingsvrijheid hebben en zal het meer of minder tijd kosten om een netwerk op te bouwen.

STRUIKELBLOKKEN IN JE BELEID OPSPOREN

We bespraken hiervoor al hoe je als beleidsmaker complementariteit kan ondersteunen door een reflexieve houding bij jezelf en je medewerkers te hanteren, de vinger aan de pols te houden in het religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitslandschap en een beeld te scheppen van wenselijke samenwerkingen. Een vierde en laatste handvat gaat over het detecteren en wegwerken van concrete struikelblokken die uit het beleid zelf komen.

Veel hindernissen op de weg naar complementaire verhoudingen zijn niet intentioneel geïnstalleerd. Vaak gaat het om neveneffecten, conflicterende beleidslogica's uit verschillende beleidsdomeinen, of maatregelen in functie van andere doelstellingen met weinig oog voor het specifieke landschap van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven. Daarom is het van belang om drempels op te sporen die gewenste verhoudingen in de weg staan. Dat doe je zowel **in je eigen beleid** als **in beleid van organisaties en instanties** waarmee je in aanraking komt.

Je kan hierbij vertrekken van de noden die we kennen bij religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven om een beleidsscan uit te voeren, zorgen dat je ontvankelijk bent voor kritiek uit de praktijk op jouw beleid, de dialoog opzoeken en een signaalfunctie opnemen over onnodige drempels naar andere beleidsdomeinen en -niveaus.

BELEIDSSCAN: CREËERT JOUW BELEID NODEN?

Verschillende beleidsdomeinen kunnen samen een context vormen waarin religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven moeilijk gedijen omdat ze extra noden creëren. Ze worden bijvoorbeeld wantrouwig benaderd vanuit het beleid, hun bestaan en werk worden amper erkend, ze kunnen geen aanspraak maken op financiële of andere steun vanwege hun religieuze insteek, en ze hebben vaak moeite om geschikte locaties te vinden omdat ze tussen twee of meer beleidsdomeinen in vallen. Om zich naar de buitenwereld te kunnen richten, moeten deze meer acute noden echter eerst, minstens ten dele, gelenigd zijn. Daarom is het zinvol om een beleidsscan te starten vanuit de noden van deze initiatieven. **Iedere nood geeft aanleiding tot het bevragen van je beleid.** Moeten initiatieven hun religieuze inspiratie verbergen als ze locaties of middelen van de stad willen? Worden relevante sociaal schaduwwerkers met een religieuze inspiratie mee uitgenodigd op een overleg rond armoedebestrijding?

Bepaalde noden die een vlotte samenwerking hinderen, gelden overigens ook voor solidariteitsinitiatieven *zonder* religieuze of levensbeschouwelijke inspiratie. Zijn administratieve procedures of het taalgebruik in je beleidsdocumenten bijvoorbeeld onnodig complex? Geraken geëngageerde burgers aan de juiste kennis om hun solidariteitsinitiatieven te ontwikkelen? Voelen initiatiefnemers zich voldoende erkend, ondersteund en gewaardeerd? Inzichten over de noden van burgerinitiatieven³ en etnisch-culturele verenigingen⁴ kunnen dus eveneens houvast bieden voor een beleidsscan.

ONTVANKELIJKHEID VOOR SIGNALEN

Hoe je beleid wordt beleefd, leer je ook vanuit praktijkervaringen van eerstelijns werkers. Net als bij het in beeld brengen van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde spelers is ook bij het opsporen van noden en drempels de ervaringskennis van medewerkers zeer waardevol. Zij kunnen vanuit zowel hun privéleven als hun professionele ervaring signalen en kritiek oppikken die je beleid kunnen versterken.

Daarnaast ondersteunen een **open houding**, bereikbaarheid en ontvankelijkheid ook het doorstromen van signalen over je beleid vanuit religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven. Eén of meerdere vaste aanspreekpunten en een zekere **continuïteit qua contactpersonen** vergemakkelijken het opbouwen van

vertrouwensbanden en het uitwisselen van informatie. Daarbij is het tegelijk belangrijk om te bewaken dat ook nieuwe spelers voldoende **toegangsmogelijkheden** vinden. Zeker wanneer je al een gevestigd netwerk van personen in brugfuncties hebt, is alertheid nodig dat zij niet onbewust aan gatekeeping doen.⁵ Tot slot is het ook te vermijden dat aanspreekpunten van geloofsgemeenschappen geacht worden een intern al te diverse groep te vertegenwoordigen.

DIALOOG OPZOEKEN

Naast een ontvankelijke houding kan je ook meer rechtstreeks en proactief nagaan hoe je beleid wordt beleefd. Door de dialoog op te zoeken leer je bij over de ervaringen van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven over hun contact met je beleid of organisatie. Zo kan je zorgen voor regelmatige **ontmoetingskansen**, zoals trefdagen, workshops of infomomenten waarop wederzijdse kennismaking en gesprek mogelijk zijn. Daarnaast zijn ook meer **structurele overlegstructuren** van en voor religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven zinvol om een dialoog op gang te brengen over hoe meer complementariteit verkregen kan worden. Ook het agenderen van solidariteitswerk op interlevensbeschouwelijke overlegplatformen kan een piste zijn. Tot slot kan het uitwisselen van kennis en ervaringen rond het samenwerken met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven zinvol zijn. Op lokaal niveau bestaat er een brede waaier van experimenten, lessen, uitdagingen en 'best practices' die de moeite zijn om uit te wisselen.

SIGNAALFUNCTIE OPNEMEN

Ook ontstaan er heel wat drempels voor complementariteit in lokale armoedebestrijding op **andere beleidsniveaus** dan het lokale. Als beleidsmaker in een beleidsdomein of organisatie waarvoor religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven een betekenisvolle rol spelen, pik je die soms op voor ze gekend zijn op andere niveaus. Bovendien ben je als beleidsmaker soms beter geplaatst om die door te geven aan de relevante beleidsniveaus en organisaties. Je kan helpen om drempels in het beleid weg te werken door een signaalfunctie op te nemen en de relevante actoren in te lichten over de negatieve (neven)effecten van hun beleid.

TOT SLOT: EEN PLEIDOOI VOOR PRAGMATISME

In dit hoofdstuk gaven we een aantal handvatten waarmee je als beleidsmaker een rol kan opnemen in het ontwikkelen van meer complementaire relaties tussen religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en overheden en publieke voorzieningen.

Hoewel men rond religie en levensbeschouwing al snel neigt naar het formuleren van ideologische standpunten en universele principes, zien we concrete oplossingen voor deze soms spanningsvolle verhoudingen meestal niet vanuit deze standpunten en principes ontstaan. We willen dan ook pleiten voor een meer bewuste en pragmatische houding rond dit thema, van waaruit beleidsmakers zich baseren op ervaringskennis en praktijkervaringen wanneer ze beleid maken. Een belangrijke randvoorwaarde daarvoor is dat op de werkvloer religie en levensbeschouwing uit de taboesfeer worden gehaald, zodat visieverschillen, onzekerheden, drempels en grijze zones bespreekbaar worden.

Noten

- 1 Jans, M., & Verhulst, N. (2021). *Burgerinitiatieven en de ondersteuning ervan: een veldverkenning*. Socius. <http://socius.be/wp-content/uploads/2021/12/Rapport-veldverkenning-burgerinitiatieven.pdf>
- 2 De Rynck, F., Pauly, R., & Hitchins, T. (2021). *Instrument voor zelfevaluatie: grenswerkers in lokale besturen*. Gent: CSI Flanders. https://www.middenveldinnovatie.be/MIDDENVE/SITES/DEFAULT/FILES/2021_01/INSTRUME.PDF, p. 2.
- 3 Jans, M., & Verhulst, N. (2021). *Burgerinitiatieven en de ondersteuning ervan: een veldverkenning*. Socius. <http://socius.be/wp-content/uploads/2021/12/Rapport-veldverkenning-burgerinitiatieven.pdf>, p. 53.
- 4 Van Dam, S., Bhutani, S., Kanmaz, M., & Raeymaeckers, P. (2019). Netwerken tussen etnisch-culturele verenigingen en welzijns- en zorgvoorzieningen: een weg van versterking. In M. Schrooten, R. Thys, & P. Debruyne (Eds.), *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap* (pp. 203-216). Politeia.
- 5 Oosterlynck, S., De Rynck, F., De Waele, E., Lamberts, M., & Vermeersch, L. (2021). *Het Gentse sociale middenveld en middenveldbeleid: een ecosysteem in beweging*. <https://hiva.kuleuven.be/nl/nieuws/docs/eindrapport-het-gentse-sociaal-middenveld-en.pdf>

Dankwoord

Dit handboek is de vrucht van vier jaar onderzoek naar levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en hun relatie met publieke instellingen en niet-religieuze sociale actoren in de welvaartsstaat, in het kader van het Soligion-project.

Geen onderzoek zonder onderzoekers. De inzichten uit dit boek hebben we grotendeels te danken aan het harde werk van Silke De Troyer, Sarah Maes, Els Minne, Caroline Vandekinderen en Dries Ver Elst. Ook hun promotoren kunnen niet ontbreken in dit rijtje: bedankt aan Kaat Wils, Mieke Schrooten, Griet Roets, Peter Raeymaeckers, Stijn Oosterlynck, Patrick Loobuyck, Peter Heyrman en Bert Broeckaert. Anke De Malsche en Marjan Moris zorgden voor de valorisatie van het onderzoek.

Dat vier doctorale onderzoekers zich tussen oktober 2020 en september 2024 hebben kunnen toespitsen op deze thema's, en dat het valorisatie- en coördinatie-team de kans kregen om de onderzoeksresultaten te vertalen in wetenschapspopulariserende content, was enkel mogelijk dankzij de financiële bijdrage van het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek (FWO). Wij bedanken hen voor hun vertrouwen in het onderzoek en ons onderzoeksteam.

Tijdens deze vier jaren werd het onderzoeksteam ondersteund door een inspirerende, betrouwbare en constructieve adviescommissie. Onze dank gaat dan ook uit naar alle leden die hun tijd hebben gestoken in het versterken van dit project. We beseffen maar al te goed dat het geen evidentie is om voor zo'n lange periode

werk- en vrije tijd te spenderen aan een initiatief als het onze. We hopen dat dit handboek, de rapporten en andere instrumenten die we op basis van het onderzoek creëerden, nuttig zijn in de verdere werking van jullie organisatie, dienst ...

Ten slotte zouden we graag alle vrijwilligers en bestuurders van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven, maatschappelijk werkers en beleidsmedewerkers willen bedanken die tijd maakten om aan dit onderzoek mee te werken. Door deel te nemen aan interviews en focusgroepen, observatiemomenten toe te laten, of zelf te presenteren op studiedagen of in onze e-Course, zorgden jullie voor de voeding van dit onderzoek.

Elisabet Van Wymeersch & Bert De Munck

Inzicht in het onderzoek

De inzichten in dit handboek zijn gebaseerd op onderzoekswerk dat liep van oktober 2020 tot september 2024. Dit onderzoek droeg de titel 'SOLIGION: Co-creatie van complementaire vormen van sociale ondersteuning door levensbeschouwelijke en seculiere welvaartstaatsinstellingen' en werd gefinancierd door het FWO.

Het Soligion-project stelde vier doctoraatsonderzoekers, verbonden aan de KU Leuven, Universiteit Gent en/of Universiteit Antwerpen, tewerk. Het team had een uitgesproken **interdisciplinair karakter**, met expertise uit geschiedkundige, religie-wetenschappelijke, sociaal werk, sociologische en politiek-filosofische hoek. Terwijl iedere onderzoeker vanuit zijn eigen discipline de (veranderende) positie van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven in het Vlaamse welvaartsregime bestudeerde, was er veel aandacht voor samenwerkingen en uitwisseling. Niet alleen met mede-academici, maar ook met (levensbeschouwelijke) middenveldorganisaties en beleidsmakers. We werkten samen met een zestigtal partners uit Vlaamse en lokale overheden, koepelorganisaties, religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en expertisecentra.

De inzichten in dit boek zijn daarom vaak niet gebaseerd op het werk van één enkele persoon, maar het resultaat van een gezamenlijke denkoefening.

DE ONDERZOEKSVRAGEN

Om een beter zicht te krijgen op de rol en impact van de religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven in het Vlaamse welvaartsregime en hun relatie met lokale overheden, publieke instellingen en andere middenveldorganisaties, stelden we de volgende vragen centraal:

- Hoe zien religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven in Vlaanderen eruit? Kunnen we verschillende typen en organisatiestijlen onderscheiden? En wat voor solidariteitspraktijken organiseren ze?
- Hoe kijken religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven naar solidariteit, en hoe vertaalt deze blik zich in hun werking? Wie heeft (impliciet en expliciet) 'recht' op ondersteuning? En welke relatie heeft men voor ogen tussen de 'gever' en 'ontvanger' van ondersteuning?
- Wat is de relatie van deze initiatieven met lokale overheden, publieke instellingen, zoals het OCMW, en andere middenveldorganisaties? Worden hun houding en praktijken beïnvloed door de gesecculariseerde omgeving? En zien we een evolutie doorheen de tijd?
- Is een complementaire samenwerking mogelijk, en zo ja, onder welke voorwaarden?
- Welke spanningen herkennen we tussen leden van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven, lokale overheden, publieke instellingen en andere middenveldorganisaties? Wanneer blijken de verschillen in aanpak en visie toch onoverbrugbaar?

KWALITATIEF ONDERZOEK

Om die vragen te beantwoorden, hebben we ons gefocust op het religieus en levensbeschouwelijk solidariteitslandschap in vijf Vlaamse steden: Antwerpen, Leuven, Vilvoorde, Gent en Oostende. In die steden werd er met bestuursleden, werknemers, vrijwilligers en cliënten van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven gesproken, werden maatschappelijk werkers bevraagd en werden medewerkers van stadsdiensten en publieke instellingen als het CAW en OCMW geïnterviewd.

Steden waar tussen oktober 2020 en september 2024 onderzoek is verricht.

Afhankelijk van de onderzoeksvraag waarmee aan de slag gegaan is, werden andere kwalitatieve onderzoeksmethoden angewend. Het in kaart brengen van het levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitslandschap vergde bijvoorbeeld andere onderzoeksmethoden dan het in beeld brengen van de interacties en dynamieken tussen levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en andere actoren in het welzijnsveld.

EEN DYNAMISCH VELD IN KAART BRENGEN: INVENTARISATIE VAN HET LANDSCHAP

Het veld van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven in Vlaanderen blijft moeilijk in beeld te brengen. Hoofdstuk 2 uit dit handboek gaf enkele van de redenen waarom dat zo is.

Ten eerste zijn actuele overzichten moeilijk te realiseren. Het aantal, de omvang en de activiteiten van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven veranderen voortdurend, waardoor overzichten snel verouderd zijn. Ten tweede kent het veld van religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsorganisaties niet alleen een grote diversiteit aan programma's en activiteiten. Ook de rol van geloof en levensbeschouwing in de organisatie en hun dagelijkse werking varieert sterk. Daardoor is het vrijwel onmogelijk om een allesomvattend overzicht te maken. Ten derde is de informatie over religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven versnipperd over vele organisaties en initiatieven. Er bestaan heel wat verschillende lijsten en databanken waarin religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven voorkomen, maar een volledig, actueel en geïntegreerd overzicht ontbreekt vooralsnog.

Gezien de bovengenoemde obstakels bij het in kaart brengen van het volledige levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitslandschap, beslisten we om niet in elke te onderzoeken stad voor een volledige inventarisatie van alle religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven te gaan.

Enkel in Leuven werd gekozen om het volledige religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitslandschap in beeld te krijgen. Door te kiezen voor een kleine stad om deze oefening te maken, is het namelijk mogelijk om de diversiteit – die ook in andere steden aanwezig is – in beeld te brengen.

Bij het in kaart brengen van de religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven werden de volgende selectiecriteria naar voren geschoven:

- Het initiatief of de organisatie past in onze definitie van 'religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerd solidariteitsinitiatief': "Initiatieven die vanuit een religieuze inspiratie gericht zijn op het organiseren van collectieve actie voor en/of het bieden van ondersteuning of diensten aan mensen in kwetsbare posities".¹
- Het religieuze of levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatief heeft een zekere duurzaamheid. Dat wil zeggen dat het al minstens zes maanden operationeel is.
- De leden van de organisatie of het initiatief bestaan uit ten minste twee personen die geen familie van elkaar zijn (d.w.z. man - vrouw, vader - zoon ...).

Daarnaast werden ook enkele criteria vastgelegd die maken dat sommige initiatieven niet meegenomen worden in de inventarisatie:

- Het aanbod van activiteiten en diensten van de organisatie omvat geen armoedebestrijding.
- De organisatie is niet lokaal georiënteerd en heeft geen specifieke en directe betrokkenheid bij lokale mensen in nood. Organisaties die hun solidariteitsacties richten op mensen in nood buiten de lokale gemeenschap (bv. inzamelingen voor buitenlandse hulp) of die zich richten op armoedeonderzoek, de training of opleiding van maatschappelijk werkers, enzovoort.
- Religie komt niet voor in de missie en/of visie of activiteiten van de organisatie. Op basis van deze criteria werden in totaal 115 religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven in Leuven geïnventariseerd.

	FORMELE ORGANISATIES	INFORMELE ORGANISATIES	ZOWEL FORMELE ALS INFORMELE KENMERKEN	TOTAAL
Christendom	69	18	3	90
Hindoeïsme	3	2	0	5
Boeddhisme	2	1	0	3
Joods	1	0	0	1
Islamitisch	5	3	4	12
Humanistisch	1	0	0	1
Multireligieus	2	0	0	2
Nieuwe religieuze bewegingen	1	0	0	1
TOTAAL	84	24	7	115

Aantal geïnventariseerde religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatieven in Leuven.

Een documentenanalyse van publiek beschikbare documenten (zoals jaarverslagen van levensbeschouwelijk geïnspireerde organisaties, berichten op sociale media, nieuwsbrieven, projectverslagen...) gaf ons onder meer een eerste zicht op het aanbod van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en de positie die deze initiatieven publiekelijk aan religie geven.

Door overzichtsfiles te maken van de verschillende initiatieven, konden we de ongelooflijke variatie in het levensbeschouwelijke solidariteitslandschap vaststellen. Zowel (1) de mate dat geloof centraal wordt geplaatst in de werking, (2) de invulling die aan solidariteit wordt gegeven, (3) de organisatiestructuur als (4) de locatie variëren enorm.²

INTERACTIES EN DYNAMIEKEN ONDERZOEKEN

Naast het beschrijvende onderzoek waarmee we vooral het solidariteitslandschap en zijn aanbod in kaart probeerden te brengen, werd ook meer verklarend onderzoek verricht. Bij dit type onderzoek focus je minder op het beschrijven van een situatie, maar zoek je bijvoorbeeld naar onderliggende oorzaken van problemen, of naar de motivaties van respondenten om bepaalde zaken te doen of te laten. Waarom spenderen vrijwilligers binnen religieuze organisaties zoveel tijd met het helpen van anderen? Waarom is er argwaan bij sommige religieus geïnspireerde organisaties ten aanzien van overheidsactoren? Waarom ontstaan er spanningen in samenwerkingsverbanden tussen religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en publieke instellingen?

Onderzoeksvragen die eerder polsen naar het waarom van sommige interacties en dynamieken, kunnen vaak pas beantwoord worden door de betrokkenen in de diepte te bevragen. Tussen oktober 2020 en september 2024 organiseerden we meer dan 270 **diepte-interviews** met mensen uit religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven, publieke instellingen en niet-religieuze middenveldorganisaties.

	Gent	Antwerpen	Vilvoorde	Leuven	Oostende	TOTAAL
Bestuurslid RLS	32	18	5	31	14	100
Medewerker RLS	5	9		20	1	35
Vrijwilliger RLS	23	16	4	20	7	70
Cliënt RLS	2	3		13	1	19
Werknemer stadsdienst	5	1	1	3	4	14
Maatschappelijk werker of medewerker publieke dienst (CAW of OCMW)	6	1	8	6		21
Bestuurder, werknemer of vrijwilliger bij partnerorganisatie ³		1		4	2	7
Andere ⁴	3			4		7
TOTAAL	76	49	18	101	29	273

Overzicht gevoerde diepte-interviews tussen oktober 2020 en september 2024.

Daarnaast organiseerden we een tiental **focusgroepen** voor deelnemers van wie we verwachtten dat onderlinge interactie meer informatie en inzichten zou opleveren dan wanneer we hen in individuele interviews zouden spreken. De focusgroepen werden georganiseerd met verschillende actoren binnen religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven (i.e. vrijwilligers, werknemers, bestuursleden, cliënten) en met medewerkers van het CAW.

Ten slotte maakten we gebruik van **observaties** om te verifiëren of dat wat actoren binnen religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven vertellen, in interviews ook effectief gelijkloopt met wat er in de praktijk gebeurt. In totaal liepen we op 67 verschillende momenten als participerende observator mee in een religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerd solidariteitsinitiatief.

HISTORISCH ONDERZOEK

Een belangrijke verklarende factor voor de huidige relaties tussen religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven, publieke instellingen en andere overheidsactoren, zijn padafhankelijkheid en de dynamieken die tussen de actoren werden opgebouwd in het verleden.

Hoe keek men vanuit religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven in het verleden naar armoede? Als een individuele verantwoordelijkheid of toch eerder een maatschappelijk falen? En wie is volgens religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven het beste geplaatst om aan armenzorg te doen? Hoe zagen zij de meerwaarde van religieus geïnspireerde hulp ten aanzien van armoede-initiatieven binnen het bredere veld van zorginstellingen? En hoe werken de dynamieken tussen historische religieuze en niet-religieuze sociale actoren door in het heden?

Om de historische dynamieken bloot te leggen, focuste een van de onderzoekers op katholiek geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en hun impact op beleid tussen 1950 en 1993. Voor het historisch onderzoek werd beslist om te focussen op solidariteitsinitiatieven in de stad **Brussel**.

De focus op Brussel werd vooral ingegeven door de convergentie van verschillende politieke en culturele netwerken op een relatief klein gebied. Op religieus vlak was de Brusselse metropool een relatief ontkerstend gebied, zeker in vergelijking met het Vlaamse platteland. Bovendien zag de tweede helft van de twintigste eeuw een steeds grotere diversiteit binnen de religieuze ervaring van Brusselaars. Destijds stond de hoofdstad van België bij de inwoners van het land bekend als een plek waar sociale precariteit heviger heerste dan elders. Als gevolg daarvan stond de hoofdstad bekend als een vruchtbare bodem voor katholiek geïnspireerde solidariteitsinitiatieven.

Om de dynamieken tussen religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven en niet-religieuze sociale actoren in de diepte te kunnen bekijken, werd beslist om met cases te werken: de werking en het taalgebruik van negen historische solidariteitsinitiatieven werden bestudeerd, en hun impact op het maatschappelijk debat rond armoede en hun relaties met lokale overheidsinstanties werden in beeld gebracht. Het historisch onderzoek baseert zich op gearchiveerde documenten, zoals verslagen

van vergaderingen, de statuten van organisaties, briefuitwisselingen, maar ook artikels in kranten en magazines, en eerder uitgegeven boeken over de solidariteitsinitiatieven. Ook beeldmateriaal en geluidsfragmenten werden meegenomen in het onderzoek: foto's, documentaires en radio- en televisie-interviews maakten deel uit van het bronnenmateriaal. Ten slotte werd gebruik gemaakt van interviews om de narratieven uit andere bronnen te staven en waar nodig te nuanceren.

Noten

- 1 Maes, S., Schrooten, M., Raeymaeckers, P., & Broeckart, B. (2023). Faith-based organizations and poverty alleviation: a scoping review on definitions and terminology (2010-2021). *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 43(1), 69.
- 2 Maes, S., Schrooten, M., Raeymaeckers, P., & Broeckart, B. (2023). Faith based organizations: Types and typologies. A scoping review (2010-2021). *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 42(2), 211-237.
- 3 Met partnerorganisatie bedoelen we een middenveldorganisatie waar religieus en levensbeschouwend geïnspireerde solidariteitsinitiatieven mee samenwerken. Dit zijn vaak niet-religieus geïnspireerde organisaties die ook niet gebonden zijn aan de overheid (bijvoorbeeld: een vereniging waar armen het woord nemen, netwerk voor rechtvaardigheid en vrede...).
- 4 Onder 'andere' geïnterviewden verstaan we onder meer een 'sleutelfiguur in een wijk', een 'werknemer in een solidariteitsnetwerk', een 'onderzoeker actief in het religieus geïnspireerde solidariteitslandschap' en 'externe professionals'.

Meer lezen?

E-COURSE

God in de welvaartsstaat. Omgaan met religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteit in Vlaanderen.

Deze online training reikt medewerkers van lokale besturen, sociale professionals en middenveldorganisaties handvatten aan om tot een betere samenwerking met religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven te komen.

Tijdens deze training komen experts en ervaringsdeskundigen aan het woord die je kennis laten maken met het levensbeschouwelijke veld in Vlaanderen, hun solidariteitswerk en de bewogen relatie met seculiere overheidsactoren. Naast kennisclips vind je er verdiepende teksten en aanvullend educatief materiaal die dienen als zelfstudie. Iedereen kan deze training op eigen tempo doorlopen.

Je vindt de e-Course via <https://arendt-academy.be/courses/soligion/>.

ANDERE PUBLICATIES

Tussen 2020 en 2024 verschenen tal van rapporten, wetenschappelijke artikels, opiniestukken en andere bijdragen in magazines vanuit het Soligion-onderzoek. Je vindt alle publicaties op <https://www.soligion.be/>.

Lexicon

TERM	DEFINITIE
Actieve welvaartsstaat / activerend welvaartsregime	De evolutie naar een welvaartsregime dat mensen wil activeren op de arbeidsmarkt, vaak door voorwaarden te koppelen aan sociale bescherming.
Apostolaat	De zending van de Kerk tot pastorale of herderlijke zorg voor mens en wereld. Ze wordt opgevat als een dienst en telt tal van vormen: verkondiging, liturgie, sacramenten, onderricht, gemeenschapsvorming, zorg voor sociaal kwetsbaren enzovoort.
Bestaansminimum	Het recht op een bestaansminimum (vastgelegd in de wet in 1974) moest ervoor zorgen dat iedereen die over onbestaande of onvoldoende middelen beschikt, toch op een waardige wijze kan leven. In 2002 werd het recht op het bestaansminimum vervangen door het recht op maatschappelijke integratie.
Caritas	Christelijke deugd van naastenliefde; barmhartigheid. Een essentiële christelijke deugd en roeping, met name de zorgende naastenliefde als weerspiegeling van Gods liefde voor de mens.
Commissies van Openbare Onderstand (COO)	Door de wet van 1925 werden in elke gemeente het Weldadigheidsbureel en de Bestuurscommissie voor de burgerlijke godshuizen samengevoegd tot één enkele instelling, namelijk de Commissie voor Openbare Onderstand (COO), die moest instaan voor de algemene dienstverlening inzake openbare bijstand (hulp aan huis, bijstand in de hospitalen, voogdij over arme vondelingen en wezen). Sinds 1976 kennen we deze Commissies als de Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW's).

Corporatisme	Het corporatisme stelt dat de economie best wordt georganiseerd volgens hiërarchisch georganiseerde beroepsgroepen of corporaties. De georganiseerde werkgevers en werknemers gaan daarbij in dialoog om conflicten te vermijden of op te lossen. Deze manier van denken zit nog steeds stevig verankerd in de werking van ons welvaartsregime. Denk bijvoorbeeld aan het belang van het sociaal overleg en de collectieve arbeidsovereenkomsten.
Gestandaardiseerde doorverwijzing	Doorverwijzingen verlopen, in het kader van efficiëntie en overzicht, steeds meer op een gestandaardiseerde wijze, waarbij een procedure de doorverwijzing zal bepalen en vormgeven. In de context van dit handboek gaat dit over procedures en afspraken tussen het lokale OCMW en de betrokken religieus geïnspireerde solidariteitsinitiatieven.
Gesubsidieerde vrijheid	Het principe waarbij middenveldorganisaties taken uitvoeren in naam van overheden in ruil voor subsidies.
Middenveld	Het middenveld verwijst naar organisaties die in de maatschappij tussen drie grote krachten staan: de overheid, de markten en de burgers. Het gaat om een brede groep van erg verschillende organisaties die een aantal kenmerken delen. Middenveldorganisaties behoren ten eerste niet tot de overheid, maar proberen wel het beleid te beïnvloeden, in sommige gevallen ook door structureel met overheden samen te werken. Ze streven ten tweede geen winst na, maar herinvesteren hun inkomsten in doelen die een bredere groep mensen ten goede komen. Tot slot zijn ze niet opgericht door de overheid, maar ontstaan ze vanuit burgers rond collectieve belangen. Voorbeelden van middenveldorganisaties zijn milieuverenigingen die aan natuurbeheer doen, vakbonden die pleiten voor betere arbeidsvoorwaarden of sociaal-culturele verenigingen die uitstapjes en andere vrijetijdsactiviteiten organiseren voor ouderen.
Nieuwe sociale risico's	Sociale risico's die sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw ontstaan zijn en waartegen de gevestigde welvaartsregimes niet (afdoende) beschermen. Deze risico's komen onder meer voort uit migratie, veranderende familiestructuren en een transformerende arbeidsmarkt. Dat gaat bijvoorbeeld om jongeren die niet op de steun van familie kunnen rekenen, kortgeschoolden die moeilijk arbeidskansen vinden waarmee ze voldoende middelen genereren, en mensen die niet kunnen terugvallen op sociale rechten, bijvoorbeeld omdat ze geen legaal verblijfsstatuut hebben of dak- of thuisloos zijn.
Ontkerkelijkjng	Een tendens waarbij steeds minder mensen lid zijn van een kerkgenootschap (i.e. kerkverlating).

Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW)	De Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn hebben als opdracht alle burgers een menswaardig bestaan te waarborgen. Ze doen dit onder meer met financiële dienstverlening (bijvoorbeeld in de vorm van leeflonen), maar ook door diensten aan te bieden op het vlak van huisvesting, werk, schuldhulpverlening, rechtsbijstand en psychosociale hulp.
Passieve subsidiariteit	Wanneer het subsidiariteitsprincipe niet gepaard gaat met voldoende financiële steun aan de organisaties die de noden opvangen, komt dat neer op het afschuiven van verantwoordelijkheden naar niet-publieke actoren. Dat fenomeen wordt passieve subsidiariteit genoemd. Daarbij komen er wel verantwoordelijkheden, maar er wordt niet in extra financiële steun voorzien.
Paternalisme	De neiging om van bovenaf – als een autoritaire vader – te beslissen wat ‘het beste’ is voor een persoon of groep.
Postseculier	Een postseculier perspectief gaat in tegen de overtuiging dat religie in het kielzog van een versnelde modernisering van het wereldtoneel zal verdwijnen. Het gaat ervan uit dat religie steeds een rol zal blijven spelen in de maatschappij, maar dat die rol kan veranderen doorheen de tijd.
Presentiewerk	Presentiewerk draait om het aanwezig zijn bij en onder mensen in kwetsbare situaties zonder onmiddellijk doel of plan, om van daaruit samen te werken aan de problemen en noden die naar boven komen.
Religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerd	We spreken van religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven wanneer die openlijk uitgaan van of door de initiatiefnemers expliciet verbonden worden aan een religieuze of levensbeschouwelijke traditie. In het geval van religie verwijst de levensbeschouwing naar een transcendente, bovennatuurlijke dimensie.
Secularisatie	Een proces waarbij religie haar greep verliest over delen van de maatschappij (bijvoorbeeld in scholen, ziekenhuizen, overheidsorganen, het verenigingsleven...), en verschuift van een dominant systeem in de samenleving naar een subsysteem naast economie, politiek en cultuur.
Sociaal Pact	In dit akkoord van 20 april 1944 spraken enkele ambtenaren en prominente kopstukken van vakbonden en werkgevers af om na de oorlog een permanent overlegsysteem tussen vakbonden en werkgeversorganisaties op te zetten én een sterke sociale zekerheid uit te bouwen. De bestaande verplichte sociale verzekeringen (kindergeld, pensioen en betaald verlof) zouden worden gebundeld en aangevuld met verplichte verzekeringen tegen werkloosheid, ziekte en invaliditeit. Met de besluitwet van december 1944 zette de socialistische minister van Arbeid en Sociale Voorzorg Achille Van Acker dit stelsel op poten.

Sociaal schaduwwerk	Sociaal schaduwwerk verwijst naar praktijken van sociaal werk die niet als zodanig erkend worden. Het wordt vaak uitgevoerd door <i>unusual suspects</i> die vanuit eigen initiatief vormen van zorg en ondersteuning bieden aan mensen in een kwetsbare positie.
Sociale grondrechten	Er zijn twee soorten grondrechten: klassieke grondrechten en sociale grondrechten. Klassieke grondrechten houden burgerlijke en politieke rechten in. Dat zijn onder andere het kiesrecht, vrijheid van meningsuiting, recht op privacy, godsdienstvrijheid en het discriminatieverbod. Sociale grondrechten verwijzen naar economische, sociale en culturele rechten. Dat zijn onder andere het recht op huisvesting, sociale zekerheid, gezondheidszorg en onderwijs. Sociale grondrechten zijn meestal niet afdwingbaar bij de rechter, maar klassieke grondrechten wel. Zo kan een burger een kort geding aanspannen als een gemeente zonder goede redenen een demonstratie wil verbieden.
Subsidiariteitsprincipe	Het principe dat sociale en politieke noden moeten worden opgelost door de actoren die het dichtste staan bij het niveau waar de noden zich voordoen.
Tweede Vaticaans Concilie	Het door paus Johannes XXIII samengeroepen Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) wilde de Katholieke Kerk beter afstemmen op de nieuwe, moderne samenleving. Vaticanum II kende vier zittingsperiodes. Tijdens die zittingen werd er telkens gedurende enkele maanden druk overlegd, gedebatteerd en gestemd over een brede waaier van onderwerpen. Dat resulteerde in zestien conciliedocumenten: vier constituties (over de liturgie, de Kerk, de Kerk in de moderne wereld en de openbaring), drie verklaringen (over niet-christelijke godsdiensten, godsdienstvrijheid en de christelijke opvoeding) en vijf decreten (over de religieuzen, de bisschoppen, de priesteropleiding, het lekenapostolaat en de missies). De (cruciale) constitutie <i>Gaudium et Spes</i> riep de gelovigen op om in dialoog met de moderne cultuur en wetenschap verantwoordelijkheid op te nemen ten aanzien van de samenleving en zo te werken aan een rechtvaardige wereld.
Vermaatschappelijking van de zorg	Het begrip verwijst vaak naar de de-institutionalisering van zorg, gericht op een betere sociale integratie en acceptatie van de zorgvragers. Naast dit streven naar een transitie van residentiële zorg naar 'informele zorg in de samenleving' wordt het concept ook vaak gehanteerd door zij die pleiten voor een activering, participatie, empowerment en zelfs responsabilisering van de burger-zorgvrager. 'Vermaatschappelijking' verwijst in dat perspectief naar een revalorisatie van zelfhulp en naar een pertinentere betrokkenheid - zelfs verantwoordelijkheid - van de omgeving en de informele netwerken bij de zorgverlening.
Verzuiling	Een proces van uitbouw van geïntegreerde, maar ideologisch gesegmenteerde netwerken van organisaties en voorzieningen.

Wegverwijzing	Wegverwijzing verwijst naar een doorverwijzing van een persoon in een kwetsbare positie naar een (levensbeschouwelijke) middenveldorganisatie als een soort van 'last resort' of een gemakkelijksoplossing.
Welvaartschauvinisme	Het idee dat welzijnsvoorzieningen beperkt zouden moeten worden tot 'mensen zoals wij' en dat immigranten minder recht zouden hebben op sociale voorzieningen en diensten.
Welvaartsmix	Omdat sociale bescherming en solidariteit in welvaartsregimes gerealiseerd worden door een mengeling van actoren, spreken we over een 'welvaartsmix'. Die mix omvat naast de lokale en andere overheden ook middenveld- en welzijnsorganisaties, marktactoren zoals private zorgverzekering, families en gezinnen.
Welvaartsregime	In België wordt het solidariteitssysteem niet enkel door de Staat georganiseerd. Heel wat diensten en organisaties in de samenleving nemen samen de sociale bescherming van burgers op zich. Daar vallen ook religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde diensten en organisaties onder. Vandaar dat de term 'welvaartsstaat' in onze context minder accuraat is dan de term 'welvaartsregime'. Het welvaartsregime garandeert dat burgers naast politieke en burgerrechten ook sociale rechten kunnen opnemen. Die rechten worden in principe gerealiseerd door het voorzien van vervangingsinkomens zoals pensioen, kinderbijslag of werkloosheidsuitkering, maar ook door maatschappelijke dienstverlening in de vorm van materiële, sociale, geneeskundige of psychologische ondersteuning.
Welzijnsoptimisme	Het idee dat armoede niet alleen oplosbaar is, maar dat de oplossing zelfs binnen handbereik ligt.
Zakāh	Vermogensbelasting die iedere moslim verplicht betaalt op onder meer financiële middelen, vee, bewaarbare voedingsmiddelen en de stock van iemand die zaken doet. De opbrengsten gaan naar acht vastgelegde categorieën van mensen in nood.

Bibliografie

- André, G., & Sacco, M. (2019). Etnisch-culturele organisaties en publieke financieringsmogelijkheden in de Federatie Wallonië-Brussel. In M. Schrooten, R. Thys, & P. Debruyne (Eds.), *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap* (pp. 293-298). Politeia.
- Andreotti, A., Mingione, E., & Polizzi, E. (2012). Local welfare systems: A challenge for social cohesion. *Urban Studies*, 49(9), 1925-1940.
- Barrez, J. (2018). Voorbij het 'goud' van de jaren zestig. Armoedepercepties in de welvaartsstaat in België (1958-1973). *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* XLVIII, 4, 8-38.
- Beaumont, J., & Cloke, P. (2012). *Faith-based organisations and exclusion in European cities*. Policy Press.
- Beaumont, J., & Cloke, P. (Eds.) (2012). *Faith-based organisations and exclusion in European cities*. Polity.
- Benoot, T. (2023). Geïntegreerd Breed Onthaal: het verbeeldende potentieel van samenwerking om betekenisvolle hulp- en dienstverlening te realiseren. In *Armoede en ongelijkheid. Jaarboek 2023* (pp. 83-97). Universitaire Stichting voor Armoedebestrijding (USAB).
- Cantillon, B., Andries, M., Meulemans, B., & Tan, B. (1996). Twintig jaar armoede en beleid inzake armoedebestrijding. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1, 5-36.
- Cloke, P., & Beaumont, J. (2013). Geographies of postsecular rapprochement in the city. *Progress in Human Geography*, 37(1), 27-51.
- Coene, J., Ghys, T., Hubeau, B., Marchal, S., Raeymaeckers, P., & Remmen, R. (2021). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2021*. <https://doi.org/10.46944/9789461172501>
- Coussement, A., Vercruysse, S. M., & Heyrman, P. (2019). *Vele handen. Zorg en samenleving in heden en verleden*. KADOC-KU Leuven.
- Crisp, B. (2014). *Social work and faith-based organizations*. Routledge.
- Dean, H. (2015). *Social rights and human welfare*. Routledge.

- De Corte, J., Roose, R., & Vandenbussche, J. (2019). Het lokaal bestuur en het recht op maatschappelijke dienstverlening: de governance-benadering als hefboom voor sterke partnerschappen met informele actoren. In M. Schrooten, R. Thys, & P. Debruyne (Eds.), *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap* (pp. 275-285). Politeia.
- Delespesse, M. (1998). *La communauté de la Poudrière: pour un ré-enchantement du monde*. Luc Pire.
- De Maeyer, J., & Wynants, P. (1992). *De Vincentianen in België: 1842-1992*. Leuven University Press.
- De Rynck, F., Pauly, R., & Hitchins, T. (2021). *Instrument voor zelfevaluatie: grenswerkers in lokale besturen*. Gent: CSI Flanders. https://www.middenveldinnovatie.be/MIDDENVE/SITES/DEFAULT/FILES/2021_01/INSTRUME.PDF.
- De Smaele, H. (2009). *Rechts Vlaanderen: religie en stemgedrag in negentiende-eeuws België* (Vol. 33). Leuven University Press.
- Dewanckel, L. et al. (2024). Revisiting the role of social work in the substantial realisation of social rights in local welfare systems: Transforming and changing the rules of the institutional game? *Social Policy & Administration*, published online.
- De Wilde, M., Vandenbroucke, F., Cantillon, B., & De Bie, M. (2016). *40 jaar OCMW en bijstand*. Acco.
- Dheedene, L. (2024). *Moving Heaven and Earth: Evangelical solidarities in the Flemish welfare regime from a postsecular perspective*. Doctoral dissertation Universiteit Antwerpen, Faculteit Sociale Wetenschappen.
- Dierckx, D., Vranken, J., & Kerstens, W. (2009). *Faith-based organisations and social exclusion in European cities: National context reports*. Acco.
- Dobbelaere, K., Voyé, L., & Billiet, J. (2011). Religie en kerkbetrokkenheid: naar een sociaal gemarginaliseerde kerk? In K. Abts, K. Dobbelaere, & L. Voyé (Eds.), *Nieuwe tijden nieuwe mensen: Belgen over arbeid, gezin, ethiek, religie en politiek* (pp. 143-172). Lannoo.
- Esping-Andersen, G. (1990). The three political economies of the welfare state. *International Journal of Sociology*, 20(3), 92-123.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.
- Fluit, H. (2024). *Piety, poverty, and politics. The dynamics of Vincentian charity in modern Belgium (1840-1945)*. Doctoral dissertation, University of Antwerp & University of Leuven.
- Froidure, E. (1958). *Paria's 57: de onder-beloonden, de krotten, de moreel verlaten kinderen*. Translated by Marcel Polfliet. Openluchtwerken.
- Habermas, J. (2008). Notes on post-secular society. *New Perspectives Quarterly*, 25(4), 17-29.
- Hammer, O., & Rothstein, M. (Eds.) (2012). *The Cambridge companion to new religious movements*. Cambridge University Press.
- Heyrman, P. (2022). Catholic charity and public poor relief in Nineteenth-Century Belgium: Reconquest, competition, complementarity, superiority. *European Journal for the History of Medicine and Health*, 3 May 2022, 1-31. <https://doi.org/10.1163/26667711-bja10017>.
- https://www.iacsso.be/Activiteitenverslag_2017-2023.pdf p. 18.

- Jans, M., & Verhulst, N. (2021). *Burgerinitiatieven en de ondersteuning ervan: een veldverkenning*. Socius. <http://socius.be/wp-content/uploads/2021/12/Rapport-veldverkenning-burgerinitiatieven.pdf>
- Kazepov, Y. (2008). The subsidiarization of social policies: Actors, processes and impacts: Some reflections on the Italian case from a European perspective. *European Societies*, 10(2), 247-273.
- Loobuyck, P. (2013). *De seculiere samenleving: over religie, atheïsme en democratie*. Houtekiet.
- Lorenz, W. (2016). Rediscovering the social question. *European Journal of Social Work*, 19(1), 4-17. <https://doi.org/10.1080/13691457.2015.1082984>
- Luyten, D., & Vanthemsche, G. (1995). *Het sociaal pact van 1944: oorsprong, betekenis en gevolgen*. VUBpress.
- Maes, S., Schrooten, M., Raeymaeckers, P., & Broeckaert, B. (2023). Faith based organizations: Types and typologies. A scoping review (2010-2021). *Journal of Religion and Spirituality in Social Work: Social Thought*, 42(2), 211-237.
- Maes, S., Schrooten, M., Raeymaeckers, P., & Broeckaert, B. (2024). Faith-based organizations and poverty alleviation: A scoping review on definitions and terminology (2010-2021). *Journal of Religion and Spirituality in Social Work: Social Thought*, 41(3), 69-90.
- Mels, S. (2001). *Een geschiedenis met de armsten: van Aide à Toute Détresse tot de ATD Vierde Wereldbeweging (1957-1998)*. Onuitgegeven masterproef in de geschiedenis, Leuven University Press.
- Meys, E., & Hermans, K. (2013). *Analyse van de organisatie van het eerstelijns welzijnswerk in een grootschalige context*. Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.
- Moeys, H. (2017). *Subsidiary social provision before the welfare state. Political theory and social policy in nineteenth-century Belgium*. Leuven University Press.
- Morel, N. (2007). From subsidiarity to 'free choice': Child- and elder-care policy reforms in France, Belgium, Germany and the Netherlands. *Social Policy & Administration*, 41(6), 618-637.
- Moris, M., & Maes, S. (2022). *Uitdagingen bij het in kaart brengen van religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven*. Soligion.
- Moyn, S. (2011). *The last utopia: Human rights in history*. Harvard University Press.
- Oosterlynck, S., De Rynck, F., De Waele, E., Lamberts, M., & Vermeersch, L. (2021). *Het Gentse sociale middenveld en middenveldbeleid: een ecosysteem in beweging*. <https://hiva.kuleuven.be/nl/nieuws/docs/eindrapport-het-gentse-sociaal-middenveld-en.pdf>
- Oosterlynck, S., & Van Bouchaute, B. (2013). *Social solidarities: The search for solidarity in sociology*. DieGem working paper, Universiteit Antwerpen. http://www.solidariteitdiversiteit.be/uploads/docs/bib/00321431_1.pdf
- Oosterlynck, S., et al. (2013). Exploring the multi-level governance of welfare provision and social innovation: Welfare mix, welfare models and rescaling. *ImPROvE Working Paper*, 73.
- Pasture, P. (2004). Christendom and the legacy of the Sixties: Between the secular city and the age of Aquarius. *Revue d'histoire ecclésiastique*, 99(1), 82-117.
- Ranci, C. (2010). *Social vulnerability in Europe*. Palgrave Macmillan.

- Schrooten, M., & Trappers, A. (2019). Sociaalwerkpraktijken in religieuze organisaties. In M. Schrooten, R. Thys, & P. Debruyne (Eds.), *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap* (pp. 95-105). Politeia.
- Schrooten, M., & Welschen, S. (2022). Sociaal schaduwwerk: informele sociaalwerkpraktijken in België en Nederland. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 31(1), 4-23.
- Schrooten, M., Thys, R., & Debruyne, P. (2019). *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap*. Politeia.
- Stjerno, S. (2005). *Solidarity in Europe*. Cambridge University Press.
- Swyngedauw, K. (2019). Informele netwerken als welzijnsactoren rond verborgen thuisloosheid in het Brussels Gewest. In M. Schrooten, R. Thys, & P. Debruyne (Eds.), *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap* (pp. 195-201). Politeia.
- Turner, B. (2016). We are all denizens now: on the erosion of citizenship. *Citizenship Studies*, 20(6-7), 679-692.
- Van Dam, S., Bhutani, S., Kanmaz, M., & Raeymaeckers, P. (2019). Netwerken tussen etnisch-culturele verenigingen en welzijns- en zorgvoorzieningen: een weg van versterking. In M. Schrooten, R. Thys, & P. Debruyne (Eds.), *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap* (pp. 203-216). Politeia.
- Van Dam, S., Maes, S., Schrooten, M., Broeckaert, B., & Raeymaeckers, P. (2022). De rol van religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven in armoedebestrijding. In J. Coene et al. (Eds.), *Jaarboek Armoede en sociale uitsluiting 2022* (pp. 329-344). Acco.
- Van Damme, D. (1985). Arbeid en armenzorg. Elementen voor historisch onderzoek naar de functies van de openbare armenzorg in België gedurende de eerste helft van de 19de eeuw. *Koninklijke Zuid-nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 39, 209-233.
- Van den Toorn, J., Davelaar, M., Hamdi, A., Rechtes, L., & van Keulen, M. (2020). *Omvang en karakter van de maatschappelijke activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam*. Verwey-Jonker Instituut i.s.m. Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010 en Convent van Kerken Rotterdam.
- Van Der Waal, J., De Koster, W., & Van Oorschot, W. (2020). Three worlds of welfare chauvinism? How welfare regimes affect support for distributing welfare to immigrants in Europe. In I. Geva-May, B. G. Peters, & J. Muhleisen, *Policy sectors in comparative policy analysis studies* (pp. 167-184). Routledge.
- Vandeurzen, J. (2013). *De kracht van het engagement: De vermaatschappelijking van de zorg in de dagelijkse praktijk*. Geraadpleegd via <https://www.vlaanderen.be/publicaties/de-kracht-van-het-engagement-de-vermaatschappelijking-van-de-zorg-in-de-dagelijkse-praktijk> (20 februari 2020).
- Van De Velden, W. (02/02/2024). Bijna 214.000 mensen klopten vorig jaar aan bij voedselbank. *De Tijd*.
- Van Oorschot, W. (2006). Making the difference in social Europe: Deservingness perceptions among citizens of European welfare states. *Journal of European Social Policy*, 16(1), 23-42.
- Vargas, D. Z. (2020). How poverty became a violation of human rights: The production of a new political subject, France and Belgium, 1964-88. *History of Political Economy*, 52(3), 499-517.
- Ver Elst, D., & Maes, S. (2024). *Sint-Kamillus Bierbeek. Case study rapport*. Geraadpleegd via: <https://www.soligion.be/wp-content/uploads/Case-Study-rapport-Sint-Kamillus.pdf>

- Vranken, J. (Ed.) (1998). *20 jaar OCMW: naar een actualisering van het maatschappijproject*. Acco.
- Wresinski, J., & Anouil, G. (1984). *De armen zijn de kerk. Gesprekken van Gilles Anouil met père Joseph Wresinski over de Vierde Wereld*. Unistad.
- Zamora Vargas, D. (2018). *De l'égalité à la pauvreté. Une socio-histoire de l'assistance en Belgique (1895-2015)*. Sociologie et anthropologie. Editions de l'Université de Bruxelles, ULB Université Libre de Bruxelles.

Auteuroverzicht

Bert Broeckaert is gewoon hoogleraar comparatieve en medische ethiek, verbonden aan de Onderzoekseenheid Theologische en Comparatieve Ethiek van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen (KU Leuven).

Anke De Malsche is verbonden aan de UAntwerpen en werkt binnen het Soligion-project als valorisatiemanager.

Bert De Munck is hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen. Hij is de hoofdpromotor van Soligion.

Silke De Troyer is doctoraatsonderzoeker in het sociaal werk aan de Universiteit Gent en de Universiteit Antwerpen.

Peter Heyrman is historicus en afdelingshoofd Onderzoek van KADOC, het Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving van KU Leuven.

Patrick Loobuyck is als gewoon hoogleraar levensbeschouwing en filosofie verbonden aan het Centrum Pieter Gillis van de Universiteit Antwerpen en is gastprofessor politieke filosofie aan de vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschap van de Universiteit Gent.

Sarah Maes is als joint PhD-student verbonden aan CRESC, het Center for Research on Environmental and Social Change (UAntwerpen) en de Research Unit of Theological and Comparative Ethics (KU Leuven).

Els Minne is historica en doctoraatsonderzoeker aan de onderzoeksgroep Cultuurgeschiedenis na 1750 van KU Leuven. Ze bestudeert er armoede-initiatieven met een katholieke identiteit in naoorlogs België.

Marjan Moris is sociaal-wetenschappelijk onderzoeker bij het Urban Studies Instituut van Universiteit Antwerpen en onderzoeksgroep Stadskracht van de AP Hogeschool Antwerpen. Ze geeft les aan verschillende universiteiten en coördineert onderzoek en onderwijs bij vzw Expeditions, Research in Applied Anthropology.

Stijn Oosterlynck is hoogleraar stadssociologie aan de Universiteit Antwerpen en lid van de onderzoeksgroep Centre for Research on Environmental and Social Change. Zijn onderzoek gaat over armoede en diversiteit in steden, nieuwe vormen van solidariteit, de relatie tussen steden en natiestaten en de politieke sociologie van stadsontwikkeling.

Peter Raeymaeckers is professor in de masteropleiding Sociaal Werk van Universiteit Antwerpen, waar hij voorzitter van de opleidingscommissie is. Hij is onderzoeker bij het Centre for Research on Environmental and Social Change (CRESC).

Griet Roets is professor in het sociaal werk, verbonden aan de vakgroep Sociaal Werk en Sociale Pedagogiek, Universiteit Gent. Ze is daarnaast een van de trekkers van IDC Stadsacademie, de Permanente Vorming Armoede & Participatie en de Academische Werkplaats De-institutionalisering.

Mieke Schrooten is onderzoekster bij het Onderzoekscentrum Sociaal Werk van Odisee hogeschool en CRESC, het Centre for Research on Environmental and Social Change (UAntwerpen). Ze is professor in de masteropleiding Sociaal Werk van Universiteit Antwerpen.

Caroline Vandekinderen is als postdoctoraal medewerker verbonden aan de vakgroep Sociaal Werk en Sociale Pedagogiek (UGent) en is wetenschappelijk medewerker aan de HoGent.

Elisabet Van Wymeersch is postdoctoraal onderzoeker aan het Urban Studies Institute (Universiteit Antwerpen) en coördinator van Soligion.

Dries Ver Elst is doctoraatsonderzoeker bij CRESC, het Centre for Research on Environmental and Social Change (UAntwerpen).

Kaat Wils is hoogleraar moderne Europese cultuurgeschiedenis aan de KU Leuven.

GOD IN DE WELVAARTSSTAAT

De welzijnssector kreunt. Veranderingen in de welvaartsstaat en een toenemende nood aan opvang en ondersteuning maken het moeilijk om aan iedereen de gepaste sociale hulp te bieden. Creatieve oplossingen en nieuwe coalities zijn nodig. Kunnen we als politici, beleidsmedewerkers en maatschappelijk werkers samenwerken met levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven om die nood op te vangen? En zijn die solidariteitsinitiatieven wel een meerwaarde voor ons 'neutrale' zorgsysteem?

Het Soligion-team deed vier jaar onderzoek naar religieus en levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteit in Vlaanderen. Op basis van hun bevindingen schreven ze dit boek.

Als lezer krijg je inzicht in

- het huidige levensbeschouwelijke landschap in Vlaanderen en zijn solidariteitswerk
- de moeilijkheden in de relatie tussen levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven, publieke instellingen en seculiere actoren
- de context waarin die moeilijkheden ontstaan
- handvatten voor maatschappelijk werkers, beleidsmedewerkers en beleidsmakers over hoe ze kunnen omgaan met religieuze en levensbeschouwelijke solidariteitsinitiatieven om tot de best mogelijke verhoudingen te komen.

In alfabetische volgorde hebben meegewerkt aan deze publicatie: Bert Broeckaert, Anke De Malsche, Bert De Munck, Silke De Troyer, Peter Heyrman, Patrick Loobuyck, Sarah Maes, Els Minne, Marjan Moris, Stijn Oosterlynck, Peter Raeymaeckers, Griet Roets, Mieke Schrooten, Caroline Vandekinderen, Elisabet Van Wymeersch, Dries Ver Elst, Kaat Wils.

ONDER REDACTIE VAN:

Elisabet Van Wymeersch is postdoctoraal onderzoeker aan het Urban Studies Institute (Universiteit Antwerpen) en coördinator van Soligion.

Bert De Munck is hoogleraar Geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen. Hij is de hoofdpromotor van Soligion.

9 789464 676235 >

acco